

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

CSATA ANDREA

KAPOSVÁR

2025

***A vidékfejlesztés támogatási rendszerének területi és időbeli dinamikája
Romániában – Hargita megye példáján***

DOI: 10.54598/006980

CSATA ANDREA

KAPOSVÁR

2025

A doktori iskola megnevezése: Gazdaság- és Regionális Tudományok Doktori Iskola

A doktori iskola tudományága: Gazdálkodás- és szervezéstudományok

A doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Bujdosó Zoltán
egyetemi tanár
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet

Témavezető: Prof. Dr. Gál Zoltán
egyetemi tanár
Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Pénzügyi és Számviteli Intézet

Prof. Dr. Nagy Imre
Professzor Emeritus
Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

Rövidítések jegyzéke

AFIR	Agencia pentru Finanțarea Investițiilor Rurale Vidéki Beruházásokat Finanszírozó Ügynökség
AKIS	Agricultural Knowledge and Innovation Systems Agrártudás- és Innovációs Rendszer
APIA	Agencia de Plăți și Intervenție pentru Agricultură Mezőgazdasági Intervenciós és Kifizetési Ügynökség
CMEF	Common Monitoring and Evaluation Framework Közös monitoring és értékelési keretszabályozás
DG AGRI	Agrár- és Vidékfejlesztési Igazgatóság Directorate General for Agricultural and Rural Development
EU	Európai Unió
EVH	Európai Vidékfejlesztési Hálózat European Network for Rural Development
INS	Institutul National de Statistică Nemzeti Statisztikai Intézet
KAP	Közös Agrárpolitika
LEADER	Liaison entre actions de développement de l'économie rurale Közösségi kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztése érdekében
NSI	Nemzeti Statisztikai Intézet
NUTS	Nomenclature of Territorial Units for Statistics Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet
PNDR	Programul Național de Dezvoltare Rurală Nemzeti Vidékfejlesztési Program
SAPARD	Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development Különleges Csatlakozási Program a Mezőgazdaság és Vidékfejlesztés Számára

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS, ELŐZMÉNYEK	7
2. AZ ÉRTEKEZÉS CÉLKITŰZÉSEI	9
3. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS	12
3.1. A vidékfejlesztés alakulása az Európai Unióban és Romániában	12
3.1.1. A vidék és vidékfejlesztés fogalma	12
3.1.2. Vidékfejlesztés Romániában	20
3.2. Vidékfejlesztési projektek hatásainak mérése	37
3.3. Romániai szakirodalom	48
4. KUTATÁSI HIPOTÉZISEK	53
5. ADAT ÉS MÓDSZER.....	54
6. EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK.....	60
6.1. Vidékfejlesztési források lehívásának vizsgálata megyei szinten	60
6.1.1. Pályázati adatok általános adatelemzése megyék szintjén	60
6.1.2. Pályázati időszakok egymásra való hatásának vizsgálata	63
6.1.3. Klaszterelemzés.....	67
6.1.4. Vidékfejlesztési források hatásának vizsgálata a releváns ágazati mutatókra.....	73
6.2. A Hargita megyei pályázatokról általánosan.....	83
6.3. Pályázatok tervezése.....	86
6.4. A megyei tanács szerepe a helyi fejlesztésekben és azok fenntartásában	93
6.5. LEADER programok vizsgálata.....	99
6.6. A pályázati folyamat kiértékelése	108
7. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK	122
8. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK.....	125
9. ÖSSZEFOGLALÁS	126
10. SUMMARY	135

11. MELLÉKLETEK	143
M.1. Irodalomjegyzék	143
M.3. A disszertáció témakörén kívüli publikációk	155
M.4. Ábrajegyzék.....	157
M.5. Táblázatjegyzék	159
M.6. Rövid szakmai életrajz.....	160
M.7. Kérdőív polgármesteri hivataloknak.....	161
M.8. Interjúvezető polgármesterek.....	187
M.9. Klaszterelemzések ANOVA és Klasztercenter táblázatai	190
M.10. Köszönetnyilvánítás.....	193

1. BEVEZETÉS, ELŐZMÉNYEK

Mára már környezeti adottság lett számunkra az európai uniós lét, és székelyföldi, vidéki emberként, kutatóként, állandó érdekes vizsgálati témaként szolgál e két világ találkozása. Csatlakozásunkkor kérdés volt és maradt (kiemelten a vidéki térségekben), hogy hogyan tudjuk ledolgozni a több évtizedes hátrányunkat, és perifériákra jellemző adottságokkal hogyan tudjuk e fejlettebb, bürokratikusabb rendszert a fejlődési igényeinkhez igazodva hatékonyan működtetni (Kolumbán 2000). Minden hátránya ellenére, Románia 2007-ben csatlakozhatott az Európai Unióhoz, igaz, számos derogációt és védzáradékot tartalmazó szerződéssel, de kezdetét vette egy állandó tanulási és szabályozási folyamat. (Vincze 2008, Romániai Európai Intézet 2006) Székelyföldön nagy remények fűződtek az európai uniós keretekhez, a vidéki településeken leginkább a mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatási rendszerektől vártak sokat.

A kezdeti rendszerkialakítási nehézségek a csatlakozás utáni második ciklusban rendeződni látszottak, ugyanakkor a lehetőségeken túl újabb akadályok kerültek előtérbe. A projektek megvalósítása során számos gátló tényezőt azonosítottak: egyrészt a pályázató fél oldaláról a bürokratikus kereteket (Navarro et al., 2015; Marquardt et al., 2012), másrészt az érintett fél részéről a kormányzati képességek hiányosságait, a helyi társadalmi aktivitás és érdekérvényesítő képesség gyengeségét, valamint a tőke-, tudás- és ismerethiányt (Finta et al. 2023, Pálné et al. 2023, Horeczki et al. 2023, Shucksmith 2012, Nemes et al. 2014). Ez a korlátozó rendszer egyfajta hiánygyűrűként is leírható (Csete et al. 2009), amely Románia szintjén kiegészíthető a helyi jogi keretek hiányosságaival és a tisztázatlan tulajdonjogokkal (György et al. 2022). A megvalósult vidéki projektek után látványos jóléti beruházások születtek, és olyan fejlesztések, amelyeket a vidéki települések soha nem tudtak volna önerőből kitermelni. A projektek egyik kézzelfogható eredménye a jólét növekedése, bár ennek megállapítása nem mindig egyértelmű – nemcsak Romániában, hanem uniós szinten sem –, mivel a vidék a számos közös jellemző ellenére rendkívül heterogén (Cyrek et al. 2025). Az egyes fejlesztési ciklusok értékelése európai uniós és romániai szinten is megtörtént, az elmúlt húsz év vidékfejlesztési folyamatainak átfogó szintézise azonban hiányos. A vidékfejlesztési programok és kereteik elemzését Románia vonatkozásában célszerűnek és időszerűnek tartom a következő okok miatt: a vidéki térségek megfelelő lehatárolása nem tekinthető lezárt kérdésnek, hanem állandó szakmai vita tárgya, hiszen a jelenlegi lehatárolások gyakran nem illeszkednek a beavatkozáspolitikai eszközrendszerhez, így nem érik el a kívánt hatást. A célcsoport világos meghatározása a program sikerének előfeltétele,

ezért a célterületek részletes vizsgálata és a lehetséges mintázatok feltárása hozzájárulhat a fejlesztéspolitika hatékony kialakításához. A projektek megvalósításához kapcsolódó részletes folyamatfeltárások olyan tényezőket is felszínre hozhatnak, amelyek a siker vagy sikertelenség kulcselemei. A projektek vizsgálatára nincs és nem is lehet egy pontos módszert meghatározni az érintett terület komplexitása miatt, ezért kvalitatív és kvantitatív elemzésekre is szükség van. A megvalósított európai uniós beruházások elemzése gyakran rávilágít a pályázati rendszer és a célterület hiányosságaira, de ezen problémák rendszerbe foglalt megoldása elmarad (Pálné et al. 2023). A legkevésbé feltérképezett terület a megvalósult fejlesztések utóélete és a tapasztalatok visszacsatolása, szükséges rendszerszintű korrekciók elvégzése, ez a tudományos vizsgálatok fókuszteréből kissé kiesik. A megvalósult projektek eredményei észrevétlenül beépülnek a mindennapjainkba az utcákon, hálózatokon keresztül, amelyeket használunk, de érdemes értékelő visszatekintést végezni az elmúlt húsz év vidékfejlesztési politikájára, az elméleti keretek és a támogatási rendszer változásán túl az eredményekre is (Goda et al. 2022).

Ennek megfelelően az értekezés célja, hogy áttekintő kiértékelő szemléletet követve elemezze az Európai Unió vidékfejlesztési keretét, a romániai vidékfejlesztési rendszert és leginkább a Hargita megyei folyamatokat.

Személyes érintettségen túl (Székelyföldön, Hargita megyében élek és dolgozom) a tipikus rurális mintázatot mutató megye ideális esettanulmányi helyszínnek bizonyul a vidékfejlesztési projektek vizsgálatára. A doktori dolgozat kvalitatív (kérdőív) és kvantitatív (interjúk) módszerekkel, valamint statisztikai adatfeldolgozással tárja fel a források lehívásának dinamikáját az előcsatlakozási SAPARD-programtól kezdve 2020-ig, rávilágítva a projektek minőségi háttértényezőire. Az elemzés megmutatja a helyi pályázati rendszer sajátosságait, a sikeresség faktortényezőit, és górcső alá vesz néhány szűk keresztmetszetet, amelyek a pályázati hatékonyság kritikus tényezői lehetnek, mint például a kis települések adminisztratív kapacitásának humán erőforrás-hiánya, vagy éppen a pályázati rendszer korlátozottsága. A szakirodalmi elemzéseket és a kutatási eredményeket figyelembe véve konkrét szakpolitikai javaslatok is megfogalmazódnak.

2. AZ ÉRTEKEZÉS CÉLKITŰZÉSEI

Románia számára az európai uniós előcsatlakozási alapok megjelenése új fogalmakat hozott a mindennapi életbe, vagy éppen az ismert kifejezést új tartalommal töltötte meg. Ilyen új tartalommal bíró fogalom a *vidékfejlesztés* is. A csatlakozás előtt leginkább településfejlesztésről beszélhattünk, ám a vidék valóságát figyelembe vevő, rendszerbe foglalt keretekkel rendelkező programról még nem. Az európai uniós források megjelenése előtt a romániai vidékfejlesztési szakma kevés tudatos programot tartott számon. Talán az egyetlen, amelyet a szakirodalom is kiemelten feldolgozott, a Dimitrie Gusti-féle szociológiai iskola; módszerük lényege az volt, hogy az általa vezetett egyetemisták a terepen mérték fel a vidéki településeket, és tudásukat átadva próbálták elősegíteni azok fejlődését (Rostás, 2020).

A vidékfejlesztési politika tervezésénél fontos szempont az érintett vidéki terület sajátosságainak megfelelő módszer kiválasztása, amelynek hatására a lehívott források teljes mértékben érvényesülhetnek. Mivel a megvalósult projektek eredményei nem mindig hozzák az elvárt hatást, a romániai közéletben állandó téma az uniós források lehívásának mértéke és a projektek utóéletének, eredményeinek értékelése. A beavatkozások differenciáltsága, az egyes területek sajátosságaihoz való igazodás azonban egyelőre elmarad az egységes tervezési rendszer következtében.

Romániában a projektek számszerűsíthető eredményeiről a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium rendszeresen közzétesz adatokat, amelyek többnyire az Európai Bizottság számára kialakított értékelési rendszer részeként készülnek. A felelős Agrár- és Vidékfejlesztési Igazgatóság (Directorate General for Agricultural and Rural Development) már a CMEF-en (Common Monitoring and Evaluation Framework) keresztül is elemzi a vidékfejlesztési források lehívását. Viszont ez az elemzés és kiértékelés a célterületek, a vidék komplexitása és a beavatkozások, pályázati rendszerek összetettsége miatt a CMEF-en túl számos más elemzésnek is teret hagy. A más típusú kiértékelésekkel kapcsolatos problémaként megjelenik az adatok hiányossága: nincs elégséges és megfelelő adat (Desjeux et al 2015, Slee et al. 2015. Kinsella et al. 2010). Másrészt a kiértékelések sok esetben nemzeti nyelveken íródnak, így a tapasztalatok megosztása és továbbadása nehézkes, ami korlátozza a mások tapasztalataiból való tanulás lehetőségét (Andersson et al. 2017). A különböző támogatások hatása összeadódhat, ezért is jelenik meg sok cikkben ez a probléma (Bakucs et al. 2013, Wakeford 2010, Michalek et al. 2012, Mazare 2022). Mivel a vizsgált terület és a beavatkozás is összetett, ezért egyes tanulmányok a komplex indikátorokat javasolják elemzési eszközként, amelyekkel figyelembe tudják venni az összetett hatásokat is (Michalek et al. 2012, Cyrek et al. 2025).

A már teljesen lezárt 2007–2013-as időszakra vonatkozó elemzések kapcsán jól látható, hogy az elemzések nagy része az időszak végén, vagy több idővel az időszak után készült el, mivel a támogatások hatása csak hosszú idő után látható és értékelhető ki (Andersson et al. 2017, Furmankiewicz et al. 2016, Caruso et al. 2015, Bonfiglio et al. 2017). A vizsgált területek közül a LEADER az egyik olyan terület, amely jól körüljárhatónak tűnik, és számos összevetéshez megfelelő elemzési mintát kínál Romániában is (Mantino et al. 2024, Olar et al. 2021, Furmankiewicz et al. 2016, Marquardt et al. 2012, Zajdel et al. 2019, Pocol et al. 2017). A vidékfejlesztési források hatása nagyon eltérő eredményeket mutat. Van, ahol teljesen hiányzik a hatás, elsősorban emberi tényezők miatt, máshol pedig a menedzsmentkapacitások hiányosságai vagy a társadalmi keretek akadályozzák a források hasznosulását (Pocol et al. 2017, Paveliuc et al. 2011), továbbá van, ahol a hatás nem egyértelmű vagy csak részben pozitív, illetve csak hosszútávon értékelhető (Bonfiglio et al. 2017). Ám egyértelműen pozitív hatást is mértek, leginkább a mezőgazdaság területén és a LEADER-kapcsán (Saracu et al. 2020, Mantino et al. 2024). A meghatározó tényezőket leginkább három csoportba lehet osztani: az első a mezőgazdasági adottságok (Paveliuc et al. 2011), a második a kiinduló fejlettségi szint (Szócs 2013), a harmadik pedig az általános fejlettségi keretek (Kusio et al. 2022). A projektek megvalósítása során számos gátló tényezőt azonosítottak: egyrészt a pályázató fél oldaláról a bürokratikus kereteket (Navarro et al., 2015; Marquardt et al., 2012), másrészt az érintett fél részéről a kormányzati képességek hiányosságait, a helyi társadalmi aktivitás és érdekérvényesítő képesség gyengeségét, valamint a tőke-, tudás- és ismerethiányt (Finta et al. 2023, Horeczki et al. 2023, Shucksmith 2012, Nemes et al. 2014). Ez a hiányokból és korlátokból álló rendszer egyfajta *hiánygyűrűként* is leírható (Csete et al. 2009), amely veszélyeztetheti a teljes vidékfejlesztési program sikerét. A vidék összetett korlátozó rendszerében kulcskérdés, hogy a fejlesztéspolitikai és beavatkozási rendszer megfelelően differenciált-e, és képes-e hatékonyan kezelni a térség problémáit (Potari et al. 2012). A szakirodalom gyakran felhívja a figyelmet a hiányosságokra, de nem nagyon ad választ arra a kérdésre, hogy hogyan biztosítható egy hatékonyabb rendszer (Pálné et al. 2023).

Az adatok és információk áttekintése, a polgármesterekkel folytatott beszélgetések és a projektek kivitelezésének megfigyelése során számos tisztázatlan kérdés merült fel. Ezek egy része a szakirodalomhoz, más része a gyakorlati vidékfejlesztési projektekhez kapcsolódik. A szakirodalmi kérdés így fogalmazható meg: az Európai Unióban használt vidékfejlesztés fogalma teljes körűen alkalmazható-e a romániai viszonyokra, illetve milyen eltérésekkel kell számolnunk?

Az egyéni empirikus kutatás és terepi tapasztalatok alapján az alábbi kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

- Melyek azok a tényezők, amelyek településszinten hatottak a vidékfejlesztési források lehívására?
- Mely pályázati ciklus eredményei számítottak a leginkább a romániai vidékfejlesztési források lehívása során? A Sapard-program pályázati értékei és a 2007–2013-as között van-e kapcsolat? A 2007–2013-as és 2014–2020-as időszak pályázati értékei között van-e szignifikáns kapcsolat?
- Érvényesült-e a lehívott források hatása a célzott területeken: az infrastruktúra, a mezőgazdaság, a turizmus terén?
- Látható-e valamilyen mintázat a vidékfejlesztési források lehívása során a megyék szintjén; a vidékfejlesztési forrásokat és a reálgazdasági mutatókat figyelembe véve (pl. GDP, munkanélküliség alakulása, mely térségek tekinthetők nyerteseknek, illetve veszteseknek a pályázati források lehívását tekintve?)
- A vidékfejlesztési projektek megvalósítási fázisainak melyek voltak a buktatói, és milyen települési differenciák azonosíthatók, határozhatók meg?
- A lehívott forrásoknak milyen hatása volt a helyi gazdaságra? Előzetes feltevésem alapján erőteljes növekedés tapasztalható, amelyet egy választott esettanulmányi helyszínen igazolok.
- Hogyan értékelik a polgármesterek a LEADER-programok feltételrendszerét és hatását?
- A vidékfejlesztési projektek során Harghita Megye Tanácsának mint integráló intézménynek milyen szerepe volt?
- Milyen keretrendszer segítené a pályázási folyamatot azokban a településekben, amelyek eddig nem tudtak hatékonyan pályázni?

A doktori értekezés elemzési időkerete, amelyben a fenti kutatási kérdésekre keresem a választ, 2000–2020 közé esik. A vizsgálat három időszakra fókuszál:

1. 2000–2006: a romániai előcsatlakozás periódusa, a vidékfejlesztési SAPARD-program időszaka, amely hivatalosan is le van zárva.
2. 2007–2013: a csatlakozás utáni első vidékfejlesztési program elemzése – ez az elemzés fő periódusa és adminisztratív szempontból befejezettnek van nyilvánítva.
3. 2014–2020 (hivatalosan 2022-ig hosszabbítva): a projektek adminisztrációjában még nem teljesen lezárt időszak. Mivel az elemzésem a statisztikai mutatók szintjén 2020-ig terjed ki, ezért erre az időszakra a 2014–2020 megnevezést fogom használni.

3. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

3.1. A vidékfejlesztés alakulása az Európai Unióban és Romániában

3.1.1. A vidék és vidékfejlesztés fogalma

Az Európai Unióban a mezőgazdaság az első közös politikák egyike, ezért a Közös Agrárpolitika és az Unió története szorosan összefonódik. A mezőgazdasági termelés ugyanis kevésbé képzelhető el a vidéki léttér nélkül; két egymást kiegészítő és éltető folyamatról van szó. Nemcsak a mezőgazdasági lét miatt fontos a vidéki térség az Európai Unió számára, de társadalmi szempontból is meghatározó, hiszen az Európai Unió lakosságának több mint fele nem városi térségben él, és az összes terület 90%-a vidéki térségnek számít (Európai Bizottság 2006). Demográfiai determináltságon túl a vidéki léttér a természeti erőforrások fontos lelőhelye, amely az erőforrások szűkössége miatt egyre hangsúlyosabb szerepet kap az EU-ban az erőforrás-függetlenedési és fenntarthatósági célkitűzésekben. A jelentős keretekkel rendelkező vidékfejlesztési politika beavatkozási „terepe” a vidéknek definiált tér.

A vidék meghatározása, bár első pillantásra egyértelműnek tűnik, számos eltérő értelmezéssel, definícióval és fejlesztéspolitikai lehatárolással rendelkezik (Egri et al. 2016). A vidék fogalmának lehatárolása folyamatosan a szakmai viták középpontjában áll, mivel a vidéki tér differenciáltsága miatt szinte lehetetlen egységes fogalomértelmezést és jelentéstartalmat, valamint egységes interpretációt kialakítani (Kis 2011, Kovács et al. 2015, Nemes 2005). A vidék maga is állandó átalakulásban van. Ezt erősítette a Covid-válság, amely felértékelte a periurbánus vidéki térségeket. Emellett a mezőgazdasági termékekhez és a környezethez kapcsolódó természeti, illetve szemléletbeli változások, valamint a rezilienciával kapcsolatos új igények is hozzájárulnak ehhez az átrendeződéshez (OECD 2025).

Ebben az állandó átalakulásban lévő vidéki térben a beavatkozás eredményességét határozhatja meg a pontosan megjelölt célterület. Mivel a vidéki tér meghatározása a vidékfejlesztési politika eszközrendszerének kiindulópontja, a definíció közvetlenül befolyásolja a támogatások elosztását, és áttételesen a vidéki tér jövőjét is (Kovács et al. 2015). Folyamatosan felmerül a kérdés, hogy az aktuális lehatárolások megfelelnek-e a beavatkozás-politikai eszközrendszernek, hogyan lehetne ezeket úgy korrigálni, hogy minél hatékonyabb legyen a fejlesztéspolitikai rendszer. Önmagában a definíció célja más-más megközelítést hozhat előtérbe. A meghatározás során el kell dönteni, hogy milyen célt szolgál: általánosan közelítjük meg, vagy valamilyen specifikus szakpolitika (vidékfejlesztés vagy regionális politika) pontos területét akarjuk definiálni. Az általános

meghatározásbeli eltérések a fejlettségbeli, adottságbeli és nézőpontbeli különbségek miatt adódnak. Van, ahol a városok és urbánus térségek pontosabb lehatárolásával jelölik ki a vidéket (minden vidék, ami nem város), és van, ahol a vidék felől, annak pontos meghatározásával operálnak (Fehér 1998). A vidék, illetve a vidéki település meghatározásában kiindulópontnak és legáltalánosabban elfogadottnak az OECD definíciója tekinthető (Organization for Economic Cooperation and Development, Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete), ami a népsűrűsége alapján, és 150 fő/km² alatti településeket tekint vidéki településnek. Csatári Bálint javaslata szerint, ha a népesség fele 120 fő/km² népsűrűséget tesz ki, akkor az a térség vagy kistérség vidéknek tekinthető (Csatári 2000).

Az Európai Unió területén nincs egységes vidékitérség-besorolás, minden ország maga definiálja a vidéknek tekintett területeket. Egyik legelfogadottabb meghatározás a Vidéki Térségek Chartája definíciója, amely szerint a vidéki térség olyan szárazföldi terület (esetleg belső tengerparti), amely kisvárosokat és tanyákat is magába foglalhat. Ezek gazdaságilag, társadalmilag és természetrajz szerint is egy egységet alkotnak, illetve alacsony népsűrűséggel rendelkeznek. A területek hasznosítását tekintve leginkább a mezőgazdasági tevékenység, erdőgazdálkodás, természethez fűződő tevékenységek kapcsolódnak a vidéknek nevezett térséghez. Az OECD meghatározása szerint vidéki térség az, ahol a lakosság több mint fele vidéki településen él (Kis 2011). A vidéki térség és térbeosztás újszerű, a valóságnak leginkább megfelelő átkeretezésére tudományos körökben és az európai intézményrendszer szintjén is tettek kísérletet. Ilyen például az Európai Bizottság Mezőgazdasági és Regionális Fejlesztési Főigazgatósága (DG AGRI) kezdeményezésére 2010-ben létrejött SEGIRA-projekt (Study of Employment, Growth and Innovation in Rural Areas), amely 13 kategóriába sorolja a NUTS 3 szintű tértípusokat. Egy másik kutatási projekt az EDORA (European Development Opportunities in Rural Areas), amely konkrét leosztási kritériumokat határoz meg egy „kockamodell” szerint, melynek 4 típusba rendezési kritériuma a vidékiség, elérhetőség, gazdasági átalakulás és teljesítmény. Kovács és szerzőtársai a gazdasági állapot, agrárfüggőség és tájhasználati kritériumok figyelembevételével egy 8-as térségmeghatározási típust javasolnak Magyarországnak számára (Kovács et al. 2015). Ezek a javaslatok nem feltétlenül kerülnek be az uniós országok vidékfejlesztési keretébe, hiszen minden ország saját döntéskörébe tartozik a vidéki térség meghatározása. Románia esetében a negatív megközelítés érvényes, vagyis minden, ami nem város, vidéknek számít.

Amennyire sokszínű a vidék fogalmának megközelítése, a vidékfejlesztés értelmezése is számos módon megközelíthető. Nemes (2005) szerint az integrált vidékfejlesztés egy folyamat, amely magába foglalja a külső beavatkozást és a helyi törekvéseket, célja a vidéki területeken élők jobb helyzetének

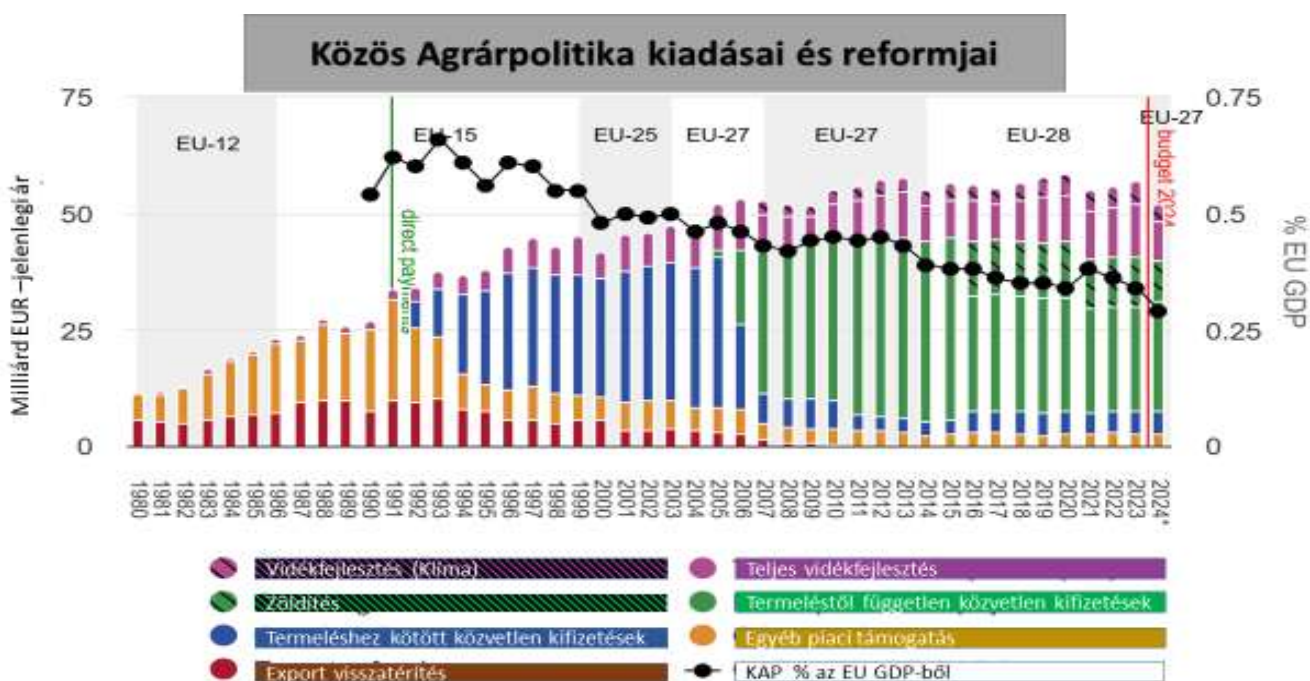
elérése, valamint a vidéki értékek fenntartása és javítása, a központi erőforrások újraelosztása, a versenyhátrányok csökkentése és a helyi erőforrások megerősítése és hasznosítása új módjainak megtalálása révén. Vidékfejlesztést jelent ebben az értelemben mindazon tevékenységek összessége, amely javítja a vidéki térségben lakók életkörülményeit, stabilizálja és bővíti a jövedelemszerzési lehetőségeket (Pavel et al. 2017). A vidékfejlesztés elméleti háttérét napjainkban is meghatározza az 1980-as évek növekedési elméleteire visszavezethető endogén fejlesztési megközelítés (Endogenous Rural Development, ED), amelynek lényege, hogy saját erőforrásokra épüljön a minőségi fejlődés, szervesen építkezve a belső társadalmi struktúrákat használva (Ray 2006, Goda et al 2015). Long és Van der Ploeg (1994) szerint önközpontú növekedési folyamatok elindulásához a helyi munkaerőre, tudásra és szakértelemre támaszkodnak.

Ezt Shortall és Shucksmith (1998) a következőképpen fogalmazta meg: a fejlődésnek nem csupán a társadalom által nyújtott és fogyasztott javak és szolgáltatások növeléséről kell szólnia, hanem egyben a közösségek számára lehetővé kell tennie, hogy nagyobb kontrollt gyakoroljanak a környezetük és más közösségekkel való kapcsolatuk felett. Szintén endogén fejlődéshez kapcsolódik Christopher Ray kultúragazdaság koncepciója, amely szerint a fejlődés keretében kulturális erőforrások (pl. területi identitás) révén újraértékelődhetnek a helyi gazdasági eszközrendszerek, és ezáltal megtartják vagy visszaszerezhetik a gazdasági kontrollt (Ray 2001). Ebben az elméleti keretben a kultúra helyi tudásként jelenik meg, ami annak módját jelenti, hogy miként végzünk dolgokat, s hogyan értelmezzük a világot. A kultúragazdaság olyan stratégiák összességéként értelmezhető, amely a helyi tudás transzformálásával új erőforrásokat hoz létre és tesz elérhetővé az adott térségben (Ray 1998, Kis 2019). A neoendogén megközelítés az endogén fejlődési elméletben felvázolt helyi és külső erők közötti dinamikus kölcsönhatást elfogadva hangsúlyozza Nemes (2005) és Ray (2000) nyomán, hogy a helyi kezdeményezések eredményességének kulcsa a humán és társadalmi tőke dinamizálása az egyéneken, a vállalkozásokban és a szervezetekben (Goda et al. 2022).

Természetesen a vidék nem korlátozódik csak mezőgazdaságra, kultúrára és belső erőforrásokra, a vidék összetettségét alapvetően a rendelkezésre álló erőforrások sokfélesége és azok hasznosításának változatos módozatai határozzák meg (Ventura et al. 2008). A vidékfejlesztés funkciója lehet egyben a természeti környezet megőrzése és a társadalmi, életközösségek megfelelő fenntartása (Buday-Sántha 2011). Copus és Dax (2010) felhívta a figyelmet arra, hogy komplex jellege miatt a vidékfejlesztésnek egy átfogóbb elemzési koncepcióra lenne szüksége, azonban az ilyen megközelítések alig épültek be a szakpolitikákba és a végrehajtásba.

Mintegy tömör összegző fogalmazásként Vincze (2008) a vidékfejlesztést a rurális térségek kapacitásának önfenntartó és fenntartható fejlesztéseként definiálja.

A következőkben ennek a sokrétű vidék- és vidékfejlesztés-fogalomnak az európai vidékfejlesztési politikában történő megjelenését és alakulását fogom röviden összefoglalni. A vidékfejlesztés eredetileg a Közös Agrárpolitika szerves, nem elkülönített része volt, amely az Agenda 2000-es reform során vált ki, és a Közös Agrárpolitika második pilléréként jelent meg. Bár elméleti szinten két külön keretbe sorolódna, a KAP első pillére a közvetlen kifizetéseket és a piaci intézkedéseket foglalja magában, míg a második pillér a vidékfejlesztési programokat, amelyekre ugyanakkor keresztfinanszírozás is érvényes. Ezt az összefonódást kezdettől fogva mutatja a finanszírozási rendszer is, hiszen az általános három funkció – az élelmiszer-termelés, a környezetvédelem és a vidékfejlesztés – mindkét pillérből részesül támogatásban. A kapcsolat mindig is szerves volt és maradt, mivel a két tevékenység nem választható el egymástól. Ugyanakkor megjelenésétől kezdve a politikai irányvonalak mentén hangsúlyeltolódások figyelhetők meg, amint azt a Közös Agrárpolitika kiadásait és reformjait bemutató ábra is illusztrálja.

1. ábra: A Közös Agrárpolitika kiadásai és reformjai

Forrás: saját fordítás az European Commission, Agriculture and Rural Development oldala alapján: https://agriculture.ec.europa.eu/data-and-analysis/financing/cap-expenditure_en,
letöltés dátuma: 2024. december

Szörényiné Kukorrelli (2023) az egymást követő beavatkozási ciklusok egyre erőteljesebb agrárdominanciájára hívja fel a figyelmet, a multifunkcionalitás és a vidéki térség komplex támogatása egyre egyoldalúbb lesz.

A vidékfejlesztést szolgáló alap is követi a többéves programkészítés és szabályozás kialakított rendszerét, amelyhez EU-s és tagállami szinten minden országban akkreditált kifizetési ügynökségek tartoznak (Európai Bizottság, European Network for Rural Development 2024).

A vidékfejlesztési politika a kezdetektől számos átdolgozáson esett át, megpróbálva megfelelni a kor igényeinek, illetve a KAP szemléletváltozásának, de a Corki Nyilatkozatban 1996-ban először megfogalmazott alapelvek nem veszítették érvényüket. Az első Corki nyilatkozatban fogalmazódik meg, hogy a Közös Agrárpolitika nemcsak az agrártámogatásokra kellene fókuszáljon, de a vidék maga is fontos eleme az agrárpolitikának (Egri et al. 2016).

Időközben az Európai Unió Közös Agrárpolitikája területén is jelentősebb ideológiai változás történt, amely sokkal erőteljesebb természetre és „zöld elemekre” való figyelmet hozott előtérbe. Ennek megfelelően a II. Corki Nyilatkozat is hangsúlyosabban ebbe az irányba tolódott el. Az 1. táblázatban a két nyilatkozat elveit szemléltetem, amelyből jobban látszik a vidékfejlesztés ideológiai háttérének átalakulása. Míg az első nyilatkozat a vidékfejlesztés helyét és rendszerét, alapvető elveit határozza meg, addig a második nyilatkozat már a vidék elfogadásán túllépve a minőségi vidékpolitikára, jólétre és a fenntarthatósági szempontok megerősítésére fekteti a hangsúlyt.

1. táblázat: A vidékfejlesztés irányvonalai a Cork I és Cork II nyilatkozat alapján

	Cork I. – 1996	Cork II. – 2016
1.	A vidék előtérbe helyezése.	A vidéki jólét támogatása.
2.	Integrált megközelítés.	A vidéki értékláncok megerősítése.
3.	Diverzifikáció (önfenntartó egyéni és közösségi kezdeményezések kereteinek megteremtése).	Beruházás a vidék életképességébe és dinamizmusába.
4.	Fenntartható fejlődés.	A vidéki környezet megőrzése.
5.	Szubszidiaritás.	A természeti erőforrások kezelése.
6.	Egyszerűbb jogi szabályozás.	Az éghajlat-politikai fellépés ösztönzése.
7.	Programozás.	A tudás és az innováció fellendítése.
8.	Finanszírozhatóság.	A vidéki irányítás javítása.
9.	Alulról vezéreltség.	A politikai megvalósítás és az egyszerűsítés előmozdítása.
10.	Folyamatos monitoring és értékelés.	A teljesítmény és az elszámoltathatóság javítása.

Forrás: saját szerkesztés a Cork I és Cork II Nyilatkozatok alapján (György et al. 2022)

A vidéki jólét támogatásának ösztönöznie kell a diverzifikálást, és támogatnia kell a vállalkozást, a beruházást és a foglalkoztatást. Ezeknek a szakpolitikáknak fel kell értékelnük a vidéki identitást, és növelniük kell a fenntarthatóságot, a társadalmi befogadást és a helyi fejlődést, valamint a gazdaságok és a vidéki közösségek erejét (Európai Bizottság 2016).

Részben szintén megvalósult az integrált megközelítés, amely a programok multiszektoriális, multidiszciplináris megközelítésére vonatkozik, amelyre azért van szükség, mert a vidék esetében sem beszélhetünk csak mezőgazdaság fejlesztéséről, hanem komplex társadalmi és gazdasági fejlesztésekre van szükség. A szubszidiaritás az EU általános elveként meghatározó nézet, a döntéseket és a programok megvalósítását minél jobban decentralizálni kell, az érintettekhez lehető legközelebb kell meghozni a döntéseket.

A menedzsment-kapacitások javítására, a kommunikáció fejlesztésére és a vidékfejlesztési tervek hatékonyabb végrehajtása céljából az Európai Bizottság Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatósága 2008-ban létrehozta az Európai Vidékfejlesztési Hálózatot (EVH – European Network for Rural Development), amely tudásbázist hoz létre a vidékfejlesztési politikák gyakorlati működéséről és hatékonyabbá tételük mikéntjéről, ösztönzi az ezekkel kapcsolatos ismeretek megosztását, valamint a vidéki Európa egészében elősegíti az információcserét és az együttműködést. Az EVH próbálja közelebb hozni egymáshoz a vidékfejlesztés érdekelt feleit, különösen a nemzeti vidéki hálózatokat, a tagállami hatóságokat és az EU vezetési szintjét (Európai Vidékfejlesztési Hálózat 2016).

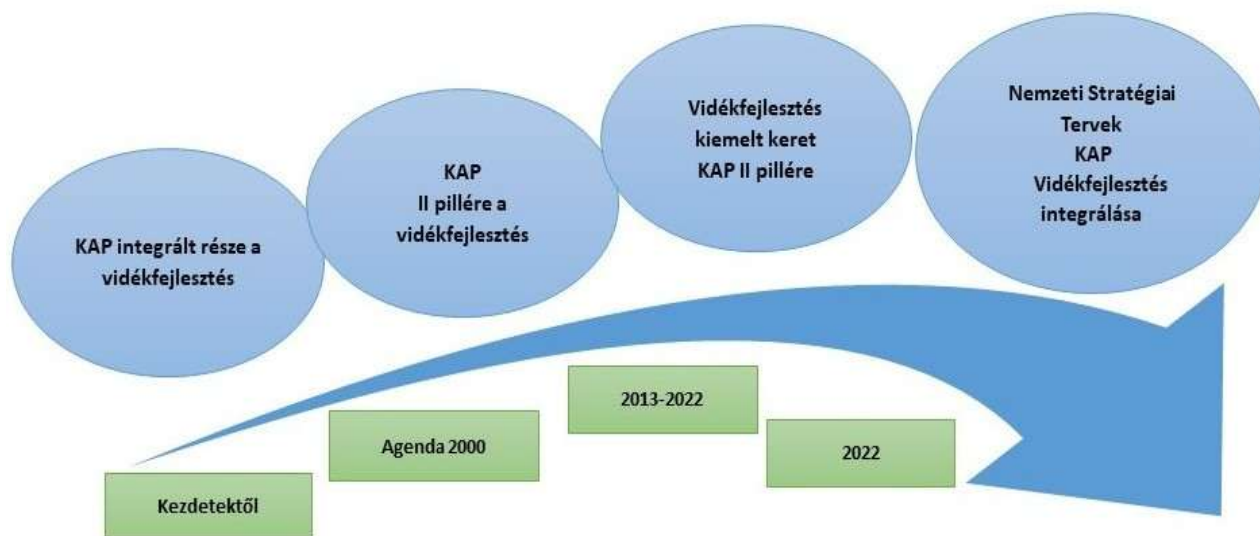
A programozás elvét szintén a fenntarthatóság jegyében fogalmazták, amelyen azt értik, hogy a vidékfejlesztési programok koherens és átlátható procedúrákra kell épüljenek, és ezeknek integrálódniuk kell egy egységes regionális programba. Jelen időszakban (2023–2027) az egyes országok vidékfejlesztési programjának kereteit a Nemzeti Vidékfejlesztési Tervek adják, amelyek integrálják a vidékfejlesztési politikát.

A finanszírozhatóság elve szintén beépült az évek során a vidékfejlesztési programok megvalósítási keretébe. Ezt úgy határozták meg, hogy a helyi forrásokat is be kell vonni a helyi projektek megvalósításába. Sokkal nagyobb figyelmet kell szentelni a vidéki projektek finanszírozási lehetőségeinek kiterjesztésére, alternatív finanszírozási lehetőségek megteremtésére. Ennek az elvnek az érvényesülése is folyamatosan szem előtt van, de megvalósítása kissé nehézkesnek bizonyul. A már megvalósult vagy folyamatos megvalósulás alatt levő elveken túl megjelentek teljesen újak is, amelyek részint az Európai Unió más fókuszát is visszatükrözik.

A Cork 2.0-ban megfogalmazott első elv a vidéki jólét támogatása. Eszerint habár a vidék előtérbe került, mégis jobban fel kellene ismerni, hogy mennyi lehetőség rejlik abban, hogy innovatív,

befogadó és fenntartható megoldásokat kínáljon a jelenlegi és jövőbeni társadalmi kihívásokra. Ezeket a társadalmi kihívásokat a következőképpen összegzik: a gazdasági prosperitás biztosítása, az élelmezésbiztonság, az éghajlatváltozás, az erőforrás-gazdálkodás, a társadalmi befogadás és a bevándorlók integrációja. A szakpolitikáknak fel kell értékelniük a vidéki identitást, és növelniük kell a fenntarthatóságot, a társadalmi befogadást és a helyi fejlődést, valamint a gazdaságok és a vidéki közösségek erejét (Európai Bizottság 2016).

Az 1992-ig tartó első szakaszban a KAP-alapelvek lényegében változatlanok maradtak, ezt követően azonban a felmerülő piaci, társadalmi, környezeti kihívások egyre több változtatást igényeltek, amelyek reformokat eredményeztek – ezek közül a vidékfejlesztést kiemelő Agenda 2000-es reform bír különös jelentőséggel (Potori et al. 2012, Goda et al. 2022). A vidékfejlesztési politika alakulását a KAP-on belül az alábbi ábra mutatja.

2. ábra: A vidékfejlesztés alakulása a Közös Agrárpolitikán belül

Forrás: Saját szerkesztés

A 2007–2022-es időszakban, bár céljaiban és programjai egy részében alárendelődött a Közös Agrárpolitikának, a kiemelt keret második pilléréként továbbra is érvényben maradt, és jelképesen is külön keretként kezelték. 2023-tól azonban a vidékfejlesztés az agrárpolitika rendszerében teljesen alárendelődik, és szimbolikusan is „visszasorolódik” azáltal, hogy a Nemzeti Stratégiai Tervek szerves részévé válik, egy közös célrendszert szolgálva az agrárpolitikával együtt, amely az „új megvalósítási modellek” központi elemét alkotja. Ezek célja részben az eredményorientáltság

fokozása és a nagyobb decentralizáció az EU részéről. Az új időszak kulcseleme a „zöld architektúra”, amely három pillérre épül: az első a „feltételeesség”, amely szigorúbb követelményeket szab meg a közvetlen kifizetések tekintetében, a második pillér az ökorendszer, míg a harmadik az előző időszakból ismert, most megerősített agrár-környezetvédelmi intézkedések (Weingarten 2024). Ezeket a változásokat összesítve a 3. ábra mutatja.

Termelékenység	Versenyképesség	Vidékfejlesztés	Fenntarthatóság	1960-as kezdeti évek	Élelmiszer-ellátás biztonsága Termelékenység javítása Piac stabilizálása Termelői jövedelmek támogatása
				A válság évtizedei 1970-es 1980-as évek	Túltermelés Kiadások drasztikus növekedése Nemzetközi konfliktusok Strukturális intézkedések
				MacSharry reform 1992	Túltermelés megszüntetése Környezeti intézkedések bevezetése Jövedelem stabilizálása Költségvetés stabilizálása
				Agenda 2000	Előző reform erősítése, mélyítése Versenyképesség erősítése Vidékfejlesztés
				Luxemburgi egyezmény 2003	Piaci orientáció Fogyasztói konszernnek Vidékfejlesztés Környezet előtérbe helyezése
				KAP Health Check 2008	2003-as reform megerősítése Kockázat-menedzsment Új kihívások
				KAP 2013–2014-es reformja	Zöldeítés (greening) Célorientáltság Visszaosztás A termelési kvóták és megszorítások kivezetése Értéktérítő élelmiszerlánc Kutatás és innováció előtérbe kerülése
				KAP 2021-es reformja	Új értékesítési modell Nemzeti Stratégiai Tervek, amelyek integrálják a vidékfejlesztést „Zöld keretek erősítése”

3. ábra: A Közös Agrárpolitika Reformjainak alakulása a kezdetektől napjainkig

Forrás: saját szerkesztés a Thünen Institute tanulmánya alapján (Weingarten 2024)

Mindent összevetve továbbra is erős marad a „zöld vonal” a vidékfejlesztés szintjén is, amely a finanszírozási keretekben is megnyilvánul.

Az EU-s jogszabályok szerint a vidékfejlesztésnek több hosszú távú célnak kell megfelelnie. Egyrészt a mezőgazdasági és erdőgazdálkodási ágazat versenyképességének előmozdítása a célja; másodsorban a fenntartható természetierőforrás-gazdálkodást és az éghajlatpolitikai fellépést kell biztosítsa. Végül a vidéki gazdaságok és közösségek földrajzi szempontból kiegyensúlyozott fejlődésének megvalósítását segíti, melynek fontos eleme a munkahelyteremtés és a munkahelyek megőrzése (Európai Bizottság 2024).

A 2023–2027-es tervezési időszak az eredeti célrendszert is magában foglalva, a kor kihívásaihoz igazodva hat prioritásban sűrűsödik össze:

1. Az utóbbi évek digitális kihívásaira próbál válaszolni, ösztönzi a tudástranszfert és az innovációt a mezőgazdaságban, az erdészeti ágazatban és a vidéki térségekben;
2. A mezőgazdasági termelés minden típusának életképesebbé és versenyképesebbé tétele kiegészül azzal, hogy támogatni kell az innovatív agrártechnológiák alkalmazását és a fenntartható erdőgazdálkodást;
3. A Covid-időszakra és a háborús helyzetre reagálva, elő kell mozdítani az élelmiszer-ellátási lánc megszervezését, az állatjólétet és a mezőgazdasági kockázatkezelést;
4. A már előző időszakokban is megfogalmazott klímavédelmi célt szolgálja, vagyis ösztönzi az erőforrás-hatékonyságot, támogatja az alacsony szén-dioxid-kibocsátású és az éghajlat-változáshoz alkalmazkodni képes gazdaságra való átállást a mezőgazdaságban, az élelmiszeriparban és az erdészeti ágazatban;
5. Szintén „zöld célt” szolgál, támogatja a mezőgazdasághoz és az erdőgazdálkodáshoz kapcsolódó ökoszisztémák állapotának helyreállítását, megőrzését és javítását.
6. Az inkluzív, befogadó társadalom prioritása marad az előző időszakból: elő kell segíteni, hogy a vidéki térségekben erősödjön a társadalmi befogadás, csökkenjen a szegénység, és lendületet kapjon a gazdasági fejlődés.

E hat prioritásból minden vidékfejlesztési programnak legalább négyet tartalmaznia kell. A prioritásokhoz rendelt 18 kiemelt terület és 20 intézkedés alapján minden ország elkészíti a saját nemzeti stratégiai tervét.

3.1.2. Vidékfejlesztés Romániában

Románia területét nagyrészt vidéki térség jelenti, a romániai Nemzeti Statisztikai Intézet adatai szerint az ország területének 87,1%-a vidéki területnek számít (INS 2022). Romániában vidéki területnek számít a statisztikai nomenklatúra szerint minden, ami nem város, tehát a községek is (amelyek több faluból, településből állhatnak). Az elmúlt 20 év hivatalos népszámlálási adatait vizsgálva azt

láthatjuk, hogy az ország vidéki lakossága az összlakosság majdnem felét teszi ki (a 2011-es népszámlálás szerint az összlakosság 46,03%-a, 2021-ben a 47,84%-a lakik vidéki térségben), tehát társadalmi szempontból is jelentős tényező a vidéki lakosság. Amint az a 2. táblázat adataiból kitűnik, Románia jelentős népességcsökkenést regisztrált az elmúlt húsz évben. Hivatalosan 2 600 000-nél is többel csökkent a lakosság, de ennek valós aránya még nagyobb, hiszen még mindig sokan dolgoznak külföldön, de megőrizték romániai lakcímüket.

2. táblázat: Románia vidéki lakosságának alakulása 1948–2021 között

	1948	1956	1977	1992	2002	2011	2021
ROMÁNIA	15 872 624	17 489 450	21 559 910	22 810 035	21 680 974	20 121 641	19 053 815
VIDÉKI	12 159 485	12 015 186	12 164 181	10 418 216	10 245 894	9 262 851	9 114 713
VIDÉKI/ÖSSZ.	76,61%	68,70%	56,42%	45,67%	47,26%	46,03%	47,84%

Forrás: saját szerkesztés az NSI népszámlálási adatai alapján (NSI 2022)

Ez a több mint 10%-os népességcsökkenés összességében a vidékinek számító településekre is érvényes. Ugyanakkor az elmúlt húsz évben tanúi vagyunk egy erőteljes lakossági átrendeződésnek a nagyobb növekedési centrumok körül. Robbanásszerűen megnőtt az olyan községek népessége, amelyek dinamikus nagyobb városok mellett vannak, és jelentős gazdasági központi szerepet töltenek be. Vannak példák, ahol az ezres lélekszámról több tízezerre nőtt a rezidens lakosság. Ugyanakkor a hivatalos városi lakosság száma enyhén csökkent. Ezek közül kiemelek néhány erdélyi példát. A 3. táblázatban azt láthatjuk, hogyan változott Kolozsvár város és a közvetlen szomszédságában levő két község, Szászfenes és Apahida lakossága.

3. táblázat: Példák a nagyvárosok melletti települések lakosságának változására

Település	2002	2011	2021
KOLOZSVÁR	317 953	309 136	286 598
<i>SZÁSZFENES</i>	7470	21 832	52 735
<i>APAHIDA</i>	8785	10 072	17 239
MAROSVÁSÁRHELY	150 041	127 849	116 033
<i>MAROSSZENTKIRÁLY</i>	6268	7275	10 403

Forrás: saját szerkesztés az NSI adatai alapján

A robbanásszerű lakosságszám-változást nem követte a településbeosztás változása, mindkét település továbbra is községnek számít. Összehasonlítás

éppen Szászfenes lakossága nagyobb, mint Hargita megye legnagyobb városának, Csíkszeredának a lakossága (az NSI 2022 adatai szerint 34 484 fő). Incaltaru és szerzőtársai is leírják ezt a folyamatot, és szerintük a vidéki térségre való kiköltözési trendet a Covid-időszak felerősítette (Incaltaru et al. 2024).

Kisebb dinamikával, de ugyanez a jelenség figyelhető meg Marosvásárhely környékén, ahol Marosszentkirály lakossága nőtt a legnagyobb mértékben. Általánosságban azt látjuk, hogy a városok lakossága csökkent, de a környező települések lakossága nőtt.

Kisebb mértékben ugyanez a jelenség megfigyelhető Hargita megyében is. A városok népessége csökkent itt is, és csak a fejlett, rendes gazdasági tevékenységgel rendelkező községek lakossága nőtt, de sokkal kisebb mértékben. A 4. táblázat Csíkszereda város és szomszédos települései népességének alakulását mutatja.

4. táblázat: Példák Hargita megyei települések lakosságának változására

Település	2002	2011	2021
CSÍKSZEREDA	42 029	37 980	34 484
CSÍKPÁLFALVA	1736	1822	2057
<i>CSÍKSZENTLÉLEK</i>		2002	2471
CSÍKSZENTKIRÁLY + CSÍKSZENTLÉLEK + CSÍKSZENTIMRE	6194	6551	7013
<i>MADÉFALVA</i>	6906	2711	2511
<i>CSICSÓ</i>		2671	2711
MADÉFALVA + CSICSÓ	6906	5382	5222

Forrás: saját szerkesztés az NSI honlapja adatai alapján

Érdekes jelenség, hogy míg a város egyik oldalán nőtt a környező települések lakossága, addig a másik oldalán csökkent (Madéfalva és Csicsó nincs a város közvetlen közelségében, míg Csíkpálfalva és Csíkszentlélek igen).

Románia NUTS-rendszerének beosztása szerint nincs jelen a NUTS IV-es kistérségi szint. A NUTS I-es a nemzeti szint, a NUTS II a 8 fejlesztési régió (átlagosan 2,67 millió lakossal), a NUTS III a megyei szint, ami Románia esetében 42 megyét jelent. A NUTS V települési szint, amelyben 320 város és megyeszékhely, 2861 község és 12 957 falu van.

A beosztás nem minden esetben takarja a valós városi és vidéki, falusi jellemzők csoportját, hiszen vannak olyan 3-4 ezer lakost számláló kisvárosok (leginkább fürdővárosok), amelyek, habár városi státussal bírnak, leginkább vidéki településnek tekinthetők.

Az Európai Unióban jellemző vidéki trendek Romániában is érvényesek: a fiatalok migrációja az urbánusabb térség felé (Deller et al. 2019), a rurális térségek népessége csökken, és egyre inkább

jellemző az elöregedési folyamat. A termelési szerkezet nagymértékben kötődik a mezőgazdasághoz, a szociális hálózatok ellátottsága gyengébb. Szintén jellemző, akárcsak az EU-ban, hogy 40%-kal magasabb az elszegényedés kockázata a vidéki térségben, mint az urbánus térségben (Saracu et al. 2020). Magasabb a munkanélküliség aránya a vidéki térségben, mint a városi régiókban. A vidéki térségekben a jövedelem és a forrásokhoz való hozzáférés alacsonyabb a városiakénál. Ezen jellemző állapotok ellenére kijelenthető, hogy a csatlakozás nyertese a vidéki térség. Hogy milyen módon hatott a romániai vidéki térre a vidékfejlesztési források lehívása és milyen dinamikát követett, a kutatási eredmények ismertetésénél részletesen is kifejtem.

A vidéki térség támogatása egy négyszereplős intézményi keretrendszeren keresztül történik, amelyet a 4. ábra mutat.

4. ábra: A romániai vidékfejlesztési rendszer intézményi kerete

Forrás: Saját szerkesztés a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium honlapja alapján

Az egyes szereplők a következő funkciókkal rendelkeznek:

1. A vidékfejlesztési projektek fő felelőse a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium, amelynek van egy erre szánt speciális egysége, a Vidékfejlesztésért Általános Igazgatóság, amelynek management-hatósági szerepe van a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv megvalósítási szintjén.

2. A Vidéki Beruházásokat Finanszírozó Ügynökség (AFIR), amely kifizetési ügynökségként működik, biztosítja minden vidékfejlesztési intézkedésnek a technikai megvalósítását és a finanszírozását a Nemzeti Fejlesztési Tervből, kivétel a természetvédelmi (veszélyeztetett) területek szubvencionálását.
3. A Mezőgazdasági Intervenciós és Kifizetési Ügynökség delegált egység, kifizetési és ellenőrzési feladatokat teljesít.
4. A Számvevőszék igazoló ügynökségként működik.

Ezen a keretrendszeren keresztül valósul meg a vidéki térség támogatása, amelynek 2025-ben már a negyedik ciklusa zajlik.

SAPARD-programok Romániában

Az első időszak a csatlakozás előtti, SAPARD-előcsatlakozási támogatások időszaka. A program célja az volt, hogy a csatlakozás előtt álló romániai mezőgazdaságot és vidéki térségeket felkészítse az Európai Unióhoz való csatlakozásra. A program által támogatott területeket a 2000–2006-os Nemzeti Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Terv határozta meg, amelyben 4 prioritáshoz 10 intézkedést rendeltek hozzá.

Prioritások: A vidéki térségek piacokhoz való hozzáférése és a mezőgazdasági feldolgozott termékek versenyképességének javítása, a mezőgazdasági és vidékfejlesztési infrastruktúra javítása, valamint a vidéki gazdaság és humánerőforrás-fejlesztés.

Amint a prioritásokban is látszik, a rendszer erőteljesebben támogatott területe a mezőgazdaság. Három határozottan nem mezőgazdaság-centrikus intézkedés is megtalálható, a 2.1.-es „Vidéki infrastruktúra fejlesztése és javítása”, valamint a 3.4.-es, „A gazdasági tevékenységek diverzifikálása és fejlesztése annak érdekében, hogy változatos jövedelemformákra tegyenek szert”. A negyedik intézkedéscsomag, amely pályázati rendszer működtetését szolgáló keretek szakmai és technikai megerősítését szolgálja, szintén nem a mezőgazdaságot támogatta. Ide a „4.1. Szakértelm és asszisztenciai tudás javítása” (A szakszerű felkészültség javítása) és a „4.2 Technikai asszisztencia” intézkedések tartoztak.

A mezőgazdasághoz kapcsolódó intézkedések a következők:

- 1.1. Mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének javítása
- 1.2. Minőségi struktúrák javítása, a termékek állatorvosi és növényvédelmi minőségének ellenőrzése
- 3.1. Befektetések a mezőgazdasági termelésbe
- 3.2. Termelői csoportok létrehozása

3.3. A környezet védelmére és a vidéki táj megőrzésére létrehozott mezőgazdasági termelési módszerek

3.5. Erdőgazdálkodás

Ezenkívül meghírdették a román SAPARD-programot is három intézkedéssel. Ezek az intézkedések átdolgozott formában a következő pályázati időszakban is elérhetők voltak.

A teljes 2000–2006-os periódusban 2009 végéig 1 354 929 000 eurót hívtak le. A legtöbb pénzt az 1.1.-es (24,90%), 2.1.-es (45,69%), 3.1.-es (17,01%), illetve 3.4-es (4,93%) intézkedések keretén belül fizették ki. A kifizetések szerint a romániai SAPARD-időszakra szánt összeg 88,60%-át hívták le abból az összegből, amely 2000–2009 között állt rendelkezésre. Ez kiváló csatlakozás előtti lehívási arányt jelent (Asociația Ecosfera V.I.C. și Agricultur 2011).

A SAPARD-időszak pályázatai nagyon jó lehetőséget biztosítottak az európai uniós pályázatokra való felkészüléshez, valamint a pályázási rendszer megismeréséhez, amely addig szinte ismeretlen volt az önkormányzatok számára. A romániai magyar közösségek a magyarországi kapcsolatoknak és a kialakult tudástranszfernek köszönhetően a SAPARD-program elején hatékonyabban pályáztak, de aztán folyamatosan felzárkóztak a román szereplők is, akik nagyon rugalmasan és eredményesen alkalmazkodtak az új forráslehetőséghez. Szintén pozitív tényezőként említhetjük, hogy a rendszer nem volt túl bonyolult, és a rendszerváltás után ez volt az első igazi finanszírozási program, ahol a vidéki infrastruktúrára is lehetett pályázni. Sikeresek voltak a magánszemélyeknek meghirdetett mezőgazdasági és élelmiszer-szektorhoz kapcsolódó támogatások, valamint a turisztikai pályázatok is. Ez volt az első, nagyobb volumenű tőke lehívásának a lehetősége, kevés hozzájárulással (Szabó et al. 2009).

A pályázati rendszernek azonban voltak hiányosságai: a pályázatok csak részterületeket támogattak, ráadásul viszonylag kisebb forrásokból. Mivel az egész szektor vertikumának támogatása nem volt átgondolt, a hatás nem érte el azt a mértéket, amelyet elérhetett volna – például lehetett csak ivóvízhálózatra, vagy csak csatornázásra pályázni, víztisztító rendszer hiányában, vagy éppen a helyreállítási útépitési munkálatok nélkül. Ezért ebben az időszakban számos olyan pályázat valósult meg, amiből kiépült a csatornázási rendszer, de utána járhatatlan lett az utca. Egy másik tipikus példa: a magánszemélyeknek mezőgazdasági termékek feldolgozására kiírt pályázatainál, ha valaki tejfeldolgozóra pályázott, nem tudta rendesen kihasználni, hiszen a háttér, az állandó tejminőséget ellenőrző és biztosító rendszer még nem volt kialakítva. A turizmusban hasonló volt a helyzet, lehetett panziókra, szálláshelyekre pályázni, ami nagyon hasznos, mert erre az időre már a rendszerváltás előtti turisztikai szálláshelyek teljesen elavultak és bezártak, de a szálláshelyek mellé nem kerültek

programok, és magának a szálláshelynek a működéséhez kapcsolódó teljesítménymutatók is elmaradtak (Csata 2012).

A 2007–2013-es, csatlakozás utáni első időszak

A csatlakozás utáni időszak első része az intézményrendszer, illetve a megfelelő ügynökségek létrehozásával és működésének elindításával indult. A 2007–2013-as időszakban a SAPARD-pályázathoz képest nagyobb vidékfejlesztési pályázatokat hirdettek meg, ugyanakkor bizonyos vidékfejlesztési támogatások, amelyek a mezőgazdasághoz csatlakoztak, a Mezőgazdasági Kifizetési és Intervenciós Ügynökség hatása alá kerültek, és az elszámolásokat is ők végezték (2007–2013-ban kevesebb ilyen intézkedés volt, a következő időszakban több). Ebben a periódusban 4 prioritási tengely mentén 7 nagyprogramot, és ennek megfelelően 22 pályázati programot hirdettek meg.

2016 júliusában a program finanszírozásáért felelős ügynökség a következőképpen értékelte az eredményeket: a 2007–2013-as periódusban 7,4 milliárd eurót fizettek ki sikeres pályázatokra, ez 86%-os lehívási arányt jelent a tervezett összeghez viszonyítva. Számok szintjén ez a következőképpen néz ki: 150 944 pályázatot nyújtottak be, amely 18,5 milliárd eurós igényelt összeget jelent, ebből csak 5,75 milliárd állt rendelkezésre, éppen ezért csupán 98 444 pályázatot fogadtak el.

Ezek eloszlása az alábbiak szerint oszlik meg: a mezőgazdasági termékek hozzáadott értékének növelését szolgáló 123-as intézkedésnek 1625 kedvezményezettje volt, 925 szerződést kötöttek erre a projektre, és a vissza nem térítendő támogatás értéke 610 millió euró, amiből 520 milliót fizettek ki. Ez a forráslehívási lehetőség nagy hatással volt a vidéki térségre, de ezen belül is a mezőgazdasági szektorra, mivel 75 000 gazda, valamint 2787 gazdaság részesült támogatásban. A fiatal gazdákat célzó 112-es intézkedés eredményeként 12 669 fiatal gazdát támogattak, a finanszírozás értéke 320 millió euró, amiből 305 millió eurót 2017-ig ki is fizettek. Nagy sikernek örvendett a mezőgazdasági vállalkozások modernizálása is (121-es intézkedés), a 2787 pályázat összesített értéke 756 millió euró, amiből 662 milliót allokáltak.

A mezőgazdasági területek erdősítésére szánt kereteket kevésbé hívták le (221-es intézkedés), erre csak 52 pályázati kérelem született, amiből 20-at fogadtak el, mindössze 1,38 millió euró értékben.

A klímakockázatok miatt a vízvédelmi munkálatok megléte elengedhetetlen, ezért a pályázati rendszer részét képezte. A minisztériumi kiértékelés szerint 44 794 hektár területen végeztek árvízvédelmet segítő vízelvezető munkát, illetve 335 650 hektáron került modernizálásra az öntözőberendezés. Számszerűsítve az output-mutatókat, az ügynökség számítása szerint a program végeredményeként

könyvelhető el az a 100 000 munkahely, amelyet vidéki környezetben hoztak létre, 3606 km mezei és erdei út, amelyet megjavítottak. A vízvédelmi munkálatok eredményeként 3 millió ember életét javította a víz- és szennyvízrendszer kiépítése, amely 7245 km hosszú víz- és szennyvízhálózatot takar (2900 km ivóvízhálózat és 4345 szennyvízhálózat, amely 272 nyertes pályázat eredménye). Az útinfrastruktúra tekintetében is jelentős volt a befektetés, hiszen 3862 km vidéki úthálózat valósult meg a 389 nyertes pályázat keretében.

A szociális és kulturális infrastruktúrára csupán 3 pályázati csomag volt elérhető. A 2010-es árvíz számos utat tönkretett, ezek közül 723 km-et javítottak fel ebből a pályázati keretből, amely 158 pályázatot jelent.

Vidékfejlesztési támogatásból 3290 olyan kis- és közepes vállalkozás részesült, amelynek a működési területe nem mezőgazdasági jellegű, 1861 turisztikai jellegű projekt kapott finanszírozást (ezek a fenntartható vidék jegyében valósultak meg.) A SAPARD-programban nagy lelkesedésnek örvendett a turisztikai tevékenység program, amelyet a következő időszakban folytattak (313-as intézkedés), erre 1244 szerződést kötöttek meg, 174 millió euró értékben (amelyből 138 millió eurót fizettek ki); ezekben a projekteken az látható, hogy a szolgáltatás felé tolódott el a pályázók érdeklődése.

A 312-es intézkedés a kis- és közepes vállalkozások (KKV-k) létrehozására és fejlesztésére hirdették meg, erre 9499 pályázat érkezett, és 2616-tal kötöttek finanszírozási szerződést, 325 millió értékben (ebből 315 milliót fizettek ki).

A 322-es pályázat a falvak fejlesztésére és felújítására volt meghirdetve, erre 3317 megkeresés érkezett, amelyek összértéke négyszeresen meghaladta az erre kijelölt keretet, az 1,6 milliárd eurót. Ezekből 891 projektre kötöttek finanszírozási szerződést, 1,83 milliárd értékben, amiből 1,52 milliárdot fizettek ki (AFIR 2018).

A fenti eredményekből látható, hogy számos beruházás valósult meg, amelyek hatása kiterjedt az ország minden megyéjére, és áttételesen minden vidéki emberre is.

A hatás általános jólétnövekedést hozott, főleg az infrastruktúra terén. A falusi infrastruktúra-pályázatokra való nagy túljelentkezés miatt hatékonyan csak a nagyközségek tudtak pályázni, viszont ezek jelentős infrastrukturális beruházásokat tudtak megvalósítani.

A turisztikai infrastruktúra-pályázatok kiemelkedőek, a magánszektorban a turisztikai szolgáltatások felé tolódott el a pályázók érdeklődése. Ugyanakkor a közszektor is pályázhatott turisztikai információs pont működtetésére és a helyi turizmus elősegítésére. Ez a pályázati kiírás segítette az önkormányzatimunkaerő-alkalmazást is. Az önkormányzatok eredményességváltozása nem nagyon mérhető, nagyon sok esetben a létesítmények megépültek, az alkalmazások megtörténtek, de nem tudták a helyi turizmust hatékonyan segíteni. A községek által létrehozott turisztikai információs

központok ott tudtak megfelelően hozzáadni a helyi idegenforgalomhoz, ahol már voltak programkezdeményezések, és a helyi turisztikai és szálláskapacitásnak is adott volt a kritikus tömege. Ebben az időszakban kerültek jobban felszínre a pályázati rendszer hiányosságai: a rugalmatlansága és a nem megfelelő törvényi kerete. Például az a lehetőség, hogy egy pályázati tender eredményét bármennyiszer meg lehetett indoklás nélkül óvni, ami nagyon nehézkes procedúrákhoz és kivitelezési problémákhoz vezetett.

Mivel a LEADER-programot nem tudták megfelelőképpen működtetni, a program keretén belül a központi szinten meghatározott standard intézkedésekből lehetett választani, ami romániai sajátosságnak tekinthető, így nem valósult meg az alulról szerveződő és megfogalmazódó igények rugalmas kezelése.

Az egyik legsikertelenebb pályázati kiírás a területek beerdősítése. Ennek a programnak a relatív kudarcát a következőkben látom: egyrészt az erdős területek tulajdonjoga mind a mai napig tisztázatlan, másrészt az erdős területek tulajdonosai korlátozva vannak mindenféle, a területtel kapcsolatos tevékenységben (pl. fakitermelés), illetve nem kapnak bevételkiegészítő juttatást, ha védett területté nyilvánítják azt. Harmadrészt az alternatív költség túl magas, mivel a kaszálós és legelős területek támogatási összege jelentős, nem érdemes egy területet beerdősíteni és ennek anyagi hasznát csak hosszú távon érzékelni, amikor a kaszálós területekre minden évben számottevő támogatást lehet igényelni.

Habár folyamatos politikai instabilitás jellemzi Romániát, a jogi keretek miatt a pályázati rendszert ebben az időszakban gazdasági stabilitás jellemezte. A román lejnek az értéke relatív stabil maradt, kiszámítható és alacsony volt az infláció ebben az időszakban, ami a beruházások megvalósításának kiszámítható keretet adott.

A 2007–2013-as, valamint a 2014–2020-as időszakban számos kiírás ugyanazt a célt szolgálta, tulajdonképpen az előző időszak programjainak folytatásaként is felfogható, amint azt 4. táblázat is mutatja.

A meghirdetett pályázati programok nagy része mindkét időszakban mezőgazdasági kötődésű, amit a táblázatban zöld színnel jelöltem. Szintén programfolytonosságot látunk a kék színnel jelölt LEADER-nél. A településfejlesztési programok sárga színnel vannak kiemelve, míg a nem mezőgazdasági jellegű gazdaságfejlesztő intézkedések nem kaptak színezetet. A programok feltételrendszere átalakult, ezt a következőkben részletesebben kifejtem.

5. táblázat: A 2007–2013-as és a 2014–2020-as vidékfejlesztés terveinek, intézkedéseinek összehasonlítása

		2007–2013	2014–2020
		Intézkedés	
Mezőgazdasági támogatás Versenyképesség növelése az agrár- és erdészeti szektorban	Szakképzés, információátadás	1.1.1. Szaktudás javítása a menedzsment kapacitásának növelése érdekében	1.1. Szakmai képzés és készségszerzés támogatása 1.2. Bemutatók és információs tevékenységek támogatása
	Fiatalkorú gazdák	1.1.2. Fiatal gazdák megtartása a vidéki környezetben	6.1. Fiatal gazdálkodók beiktatásának támogatása
	Agrár-szaktanácsadás	1.1.4. Agrár-szaktanácsadási szolgáltatások használata a mezőgazdasági termelők és erdőtulajdonosok részéről	2.1. Támogatás a tanácsadási szolgáltatások igénybevételéhez nyújtott segítséghez
	Mezőgazdasági üzemek modernizációja	1.2.1. Mezőgazdasági üzemek modernizációja	4.1. Mezőgazdasági gazdaságokba történő beruházás
	Erdők gazdasági értékének javítása	1.2.2. Az erdők gazdasági értékének javítása	
	Mezőgazdasági és erdészeti termékek	1.2.3. Mezőgazdasági és erdészeti termékek hozzáadott értékének növelése	4.2. Mezőgazdasági termékek feldolgozásával/forgalmazásával kapcsolatos beruházások támogatása
	Mezőgazdasági és erdészeti infrastruktúra	1.2.5. A mezőgazdaság és erdészet fejlődéséhez kapcsolódó infrastruktúra javítása és fejlesztése	4.3 Mezőgazdasági és erdészeti infrastruktúra fejlesztését, korszerűsítését vagy átalakítását célzó beruházások
	Kisgazdaságok	1.4.1. Félig önálló gazdaságok támogatása	6.3. Kisgazdaságok fejlesztésének támogatása 6.5. Program kistermelők számára
	Termelői csoportok	1.4.2. Termelői csoportok létrehozásának támogatása	9.1. Termelői csoportok létrehozása
	Együttműködés		16.4. Együttműködés az ellátási lánc szereplői között
	Kockázat		17.1. Termény-, állat- és növénybiztosítási díjak

		2007–2013	2014–2020
Mezőgazdasági támogatások A vidéki környezet javítása	Kiegészítő támogatások hátrányos helyzetű területen gazdálkodóknak	2.1.1. Kiegészítő támogatások hegyvidéki hátrányos helyzetű területen gazdálkodóknak 2.1.2. Kiegészítő támogatások nem hegyvidéki hátrányos helyzetű területen gazdálkodóknak	13. Kifizetések a természeti vagy egyéb sajátos korlátokkal küzdő területekre
	Agrár-, erdészet, környezetvédelmi kifizetések	2.1.4. Agrár-környezetvédelmi kifizetések	10. Agrárkörnyezet és klíma 11. Ökológiai mezőgazdaság 15.1. Erdészeti környezetvédelmi és éghajlati kötelezettségvállalási kifizetések
	Állatjólét	2.1.4. Állatjóléti támogatások	14. Állatjóléti támogatások
	Erdősítés	2.2.1. Mezőgazdasági területek első erdősítése	8.1. Erdősítés és erdős területek kialakítása
Az életminőség javítása a vidéki zónákban, és a vidéki gazdaság diverzifikálása	Mikro-vállalkozások	3.1.2. Mikro-vállalkozások létrejöttének támogatása	6.2. Nem mezőgazdasági tevékenységek létesítésének támogatása vidéki zónákban 6.4. Nem mezőgazdasági tevékenységek létrehozására és fejlesztésére irányuló beruházások
	Turisztika	3.1.3. Turisztikai tevékenységek támogatása	
	Falvak fejlesztése	3.2.2. Falvak renoválása, fejlesztése, falusi örökség konzerválása és javítása	7.2 Kisléptékű alpinfrastruktúra – víz/szennyvíz-infrastruktúra – létrehozására, korszerűsítésére irányuló beruházások
	Kultúra		7.6. Kulturális örökség védelméhez kapcsolódó beruházások
LEADER	LEADER-tengely	4. Helyi fejlesztés	19. Helyi fejlesztés
	Operatív csoportok létrehozása		16.1. Operatív csoportok létrehozása
			20. Technikai asszisztencia

Forrás: saját szerkesztés az AFIR pályázati kiírásai alapján

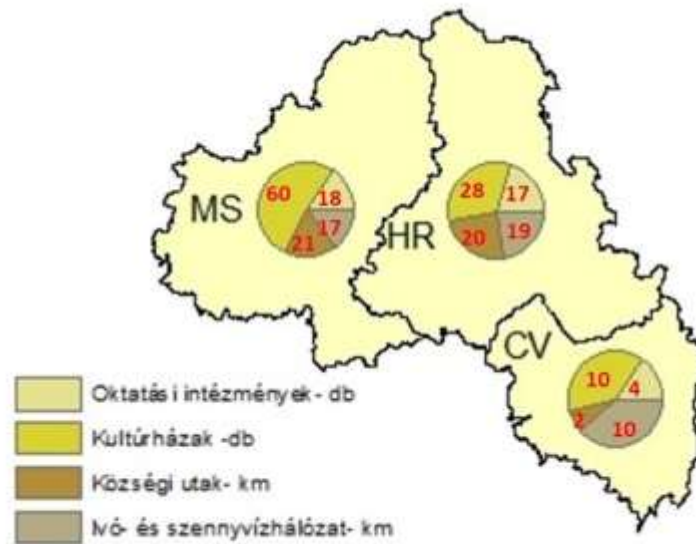
A romániai vidékfejlesztés csatlakozás utáni második időszaka: 2014–2020

Ezt az időszakot egy sokkal szerteágazóbb pályázati keretrendszer jellemezte. Ezt az is mutatja, hogy önmagában 9 stratégiai célt határoztak meg:

1. az élelmiszeripar strukturális megváltoztatása és versenyképességének növelése;
2. a természetes erőforrások hatékony menedzselése;
3. a vidéki területek kiegyensúlyozott fejlesztése, a Partnerségi Megállapodásnak megfelelően;
4. a gazdaságok életképességének növelése és korszerűsítése, nyitottság az új piacok felé és a mezőgazdasági termékek feldolgozása;
5. a mezőgazdász-generációk fiatalítása a fiatal gazdák támogatásán keresztül;
6. az alapvető vidéki infrastruktúra javítása, a befektetések vonzására vidéken, munkahelyteremtés és területi vidékfejlesztés;
7. a vidéki gazdaságok változatosságának támogatása a nem mezőgazdasággal foglalkozó KKV-k fejlesztése alapján;
8. a gyümölcsstermesztési szektor fellendítése, mint különös igényekkel rendelkező szektor, sajátos pályázati alprogramok alapján;
9. olyan területi fejlesztés, amely a vidéki közösség feladatkörébe hárul, a LEADER-program megközelítésén keresztül. A LEADER transzverzális képessége javítja a versenyképességet, az éltszínvonal-minőséget, a vidéki gazdaságok változatosságát, valamint a szegénység elleni küzdelmet és a társadalmi kirekesztést.

Chirița, a vidékfejlesztési projektekért felelős igazgató a 2014–2023-as időszakról nyilatkozta, hogy több mint 109 ezer finanszírozási kérelmet dolgoztak fel, vagyis ez az összes benyújtott pályázatok száma ebben az időszakban. Ezek közül több mint 72 ezer pályázatot választottak ki finanszírozásra és került sor szerződéskötésre (ez a szám nem tartalmazza a 2021–2022-es átmeneti időszakban benyújtott projekteket). Pénzügyi megvalósítás szintjén ez összesen 9,3 milliárd eurót jelent, ennyit fizettek ki a vidéki beruházások kedvezményezettjeinek, ami a rendelkezésre álló keret 73%-át jelenti (AFIR 2024). Ez az AFIR nyilvántartása szerint településszinten a vidékfejlesztési programból megvalósított 3350 km felújított úthálózatot, 614 felújított kultúrotthont, 2909 km szennyvízhálózatot és 1689 km kiépített vízhálózatot jelent.

A három székelyföldi megye (Maros – MS, Hargita – HR és Kovászna – CV) vidéki településeinek önkormányzatai a finanszírozó ügynökség kimutatása szerint a kultúrházak és kulturális intézmények felújítására tettek le legtöbb pályázatot.

5. ábra: Önkormányzatoknak meghirdetett pályázatok megvalósításai a székelyföldi megyékben a 2014–2020-as periódusban

Forrás: saját szerkesztés az AFIR oldal alapján (<https://www.afir.ro/comunicare/programe-financiare/rezultate-pndr-2014-2020/>), letöltés dátuma: 2024. szeptember 10.

A 2014–2020-as (vagyis a 2022-ig meghosszabbított) időszakban a következők voltak jellemzőek:

A COVID-válság miatt a megvalósítási periódus két évvel hosszabb lett, ami nem azt jelenti, hogy minden projektre lehetett pályázni, hanem azt, hogy a megmaradt keretet szétosztották, és bizonyos intézkedések pályázati lehetőségét újra megnyitották, ugyanakkor a mezőgazdasági támogatások egy részét célzottan a válsághelyzet kezelésére, vagyis a kieső bevételek pótlására hirdették meg.

A két időszak összehasonlításában látható, hogy formailag vidékfejlesztési prioritásokat vezettek be – az előző programidőszakban alkalmazott tengelyek helyett –, ami Maác (2020) szerint abból a felismerésből született, hogy egy-egy intézkedés nem csupán egyetlen célhoz járulhat hozzá, hanem akár többhöz is. Szintén ebben az időszakban jelent meg integrált programozási eszközként a korábbi LEADER-elvekre és szabályokra épülő közösségvezérelt helyi fejlesztés (Community – Led Local Development, CLLD) (Goda et al. 2022).

A pályázati rendszerben az előző időszakhoz képest jelentős megszorításokat alkalmaztak, például infrastruktúra-fejlesztésre nem lehetett pályázni azon településeknek, amelyek az előző időszakban nagy infrastruktúra-fejlesztésre pályáztak – kivétel, ha mezőgazdasági területeket kötöttek össze az adott pályázatban szereplő utak, vagy menekülési útvonalat jelentettek, esetleg valamilyen elzárt településrészt vagy éppen turisztikai célú településrészt kötött össze az adott útinfrastuktúra. Ez

jelentős korlátozást jelentett elsősorban azon települések számára, amelyek az előző időszakban nyertesek voltak. Ennek ellenére a jól pályázók ebben az időszakban is megtalálták a módot, hogy pályázni tudjanak, és bővítsék a települések infrastruktúráját.

A vidéki térségek előtt egyéb pályázati lehetőségek is nyíltak más keretektől: főleg a regionális operatív programnak voltak jelentős vidéki projektek finanszírozására meghirdetett pályázatai, és nagyon sok esetben az épületek, a falusi iskolák, valamint a közszektorhoz tartozó épületeknek a felújítása ebben a rendszerben valósult meg. Ami a regionális operatív programnál nagyon hatékonyan működött, az a valós időbeli adatközlés és az adatok elérése, miközben a vidékfejlesztési pályázatokkal kapcsolatos kommunikáció nehezebb, a pályázati eredmények szétszórva találhatóak meg a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium vagy a vidékfejlesztésért felelős ügynökség honlapján. Habár működik egy rendszer a pályázatok nyilvántartására, az nem feltétlenül a valós idejű pályázatokat mutatja, és a hivatalos adatok az értékelésekkel nem mindig találunk.

Növekedett a mezőgazdaság támogatása, és áttételesen megnőtt a zöldesítésnek a támogatása is, ezen belül bizonyos védett területek és védett fajoknak a támogatása, illetve az állattóléti támogatások aránya is. Megnőtt a védett és kiemelt területek támogatása (a Duna-delta, vagy védett növény- és állatfajok támogatása). Az előző ciklusban is létező, a locsolórendszerek kiépítésére, illetve felújítására kiírt pályázati intézkedés kibővült, ezáltal jelentős beruházások történtek ebben a szektorban is. Ezenkívül az előző periódushoz képest jelentősebb támogatást tudott lehívni a borászati és a méhészeti szektor is.

Ennek az időszaknak a jellemzője, hogy a gazdaság kevésbé volt stabil és kiszámítható, részben kormányzati intézkedések, másrészt a COVID-válság okozta globális tényezők miatt. A 2014–2022-es időszakban egy fontos változás is megfigyelhető: megugrott az infláció, amely csak részben volt külső tényező. A törvényhozás kötelezően megemelte az építőiparban dolgozó munkások minimálbérét, ami a projektek költségvetését jelentősen megnövelte. Gyakran előfordult, hogy mire meghirdették a közbeszerzési licitet a pályázatok megvalósítására, már senki nem jelentkezett, vagy csak olyan cégek, amelyekről utóbb kiderült, hogy nem rendelkeznek valós tevékenységgel, és ezzel veszélyeztették a projektek megvalósítását. Ezért is alakult ki az a helyzet, hogy számos olyan projekt van megvalósítás alatt 2025-ben, amely az előző időszakból csúszott át a folyamat kivitelezési tehetetlensége miatt.

Kiemelt figyelmet kapott a Duna-delta térsége, az aszály sújtotta területek, a védett területek és védett állatok, a locsolórendszerek és azok tervezésének támogatása. A terület- és a természetvédelem érdekében hangsúlyosabb támogatást kapott a tudatos vegyszercsökkentésre és vegyszermentes gazdálkodásra való áttérés.

Ebben az időszakban a vidékfejlesztési keretekhez rendelt, de mezőgazdasági vonatkozású közvetlen támogatások, amelyeket a farmok, növény- és állattenyésztők kaptak meg, nagyobb mértékben kerültek a Mezőgazdasági Kifizetési és Intervenciós Ügynökség adminisztrációja és ellenőrzése alá, tehát a két ügynökség működési területe nagyobb felületen kapcsolódott.

2023–2027-es időszak

Romániában a 2023–2027-es időszak mezőgazdasági és vidékfejlesztési intézkedéseit a Nemzeti Stratégiai Terv foglalja magában. A terv célkitűzései közé tartozik olyan programok finanszírozása, amelyek növelik a mezőgazdasági szektor rezilienciáját és fenntarthatóságát, méltányos jövedelmet biztosítanak a mezőgazdaság szereplőinek, valamint garantálják Románia európai uniós vállalásainak teljesítését. A környezettel kapcsolatos vállalások végrehajtásában plusz jövedelemhez juttatják azokat a mezőgazdasággal foglalkozókat, akik segítik ezeknek a céloknak a megvalósítását, az alaptevékenységen túl többet vállalnak. Fontos szempont a hiányos tevékenységek segítése, és egy koherens társadalmi-gazdasági fejlesztés a vidéki környezetben, amely a szükségletek feltérképezésén készült startégián alapul és készült el (Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium 2022).

2024-ben elkezdődött a 2023–2027-es programból pályázható intézkedések meghirdetése és a pénzkeretek lehívása 1,4 milliárd euró értékben, ugyanakkor az előző programból megmaradt összegeket is fel lehet használni 232 millió euró értékben (AFIR 2024).

A Nemzeti Stratégiai Terv a következő három nagy cél elérését fogalmazta meg:

1. Egy intelligens, reziliens és diverzifikált mezőgazdasági szektor promoválna, amely biztosítja a biztos élelmiszerellátást, a farmok életképességének növelését, a diszkrepanciák kiküszöbölését, és a diszparitások, eltérések megszüntetését a különböző kategóriájú farmok között;
2. A mezőgazdasági termékek piacképességének, piaci versenyképességének erősítése az együttműködések erősítésével, közös befektetések megvalósításával, modernizálással, a farmok restrukturálásával, olyan beruházások megvalósításával, amely a termelékenységét növeli, és párhuzamosan fejleszti és modernizálja az élelmiszeripart;
3. Vidéki térség társadalmi, gazdasági fejlesztése a fiatalok elérésével és segítségével (facilitálásával), a munkaerő-foglalkoztatás segítségével, promoválna, a társadalmi inklúzió segítségével és a vidéki térségek helyi fejlesztésével.

Az előző időszakhoz hasonlóan kiemelt terület az öntözési rendszerek támogatása, amely már 2014-től is elérhető volt. A borászatban továbbra is a nemes fajták telepítése élvez támogatást, míg a méhészet és a méztermelés támogatása szintén megjelent már az előző időszakban.

Az erőteljes zöldesítés deklaratív szinten mindig jelen van, de most nagyobb keretet is kap.

Új és erőteljes vonalat képvisel a rendszerben a digitalizációhoz és a mesterséges intelligenciához való viszonyulás. Előtérbe kerül a digitalizáció és a digitális technológiákra fordított nagyobb figyelem.

A 2014–2023-as időszakban az állatorvosi nyilvántartásokat digitalizálták, és elérhetővé tették a támogatási rendszereket kezelő ügynökségek számára (APIA és AFIR), így az adatok nehézség nélkül importálhatók és ellenőrizhetők. Az AKIS és a digitalizáció segítséget nyújt az együttműködő rendszerek kialakításához: tanácsadás, farmok és innovációs központok összekötésével is. A digitalizáció és technologizálás egyre nagyobb jelentőséget kap a mezőgazdaságban tapasztalható humánerőforrás hiánya miatt. Az adatok kiértékelésében, de más folyamatban is fontos a mesterséges intelligencia előtérbe kerülése, már most a közvetlen kifizetési támogatások területellenőrzését (a műholdas felvételeket) a mesterséges intelligencia értékeli ki első körben.

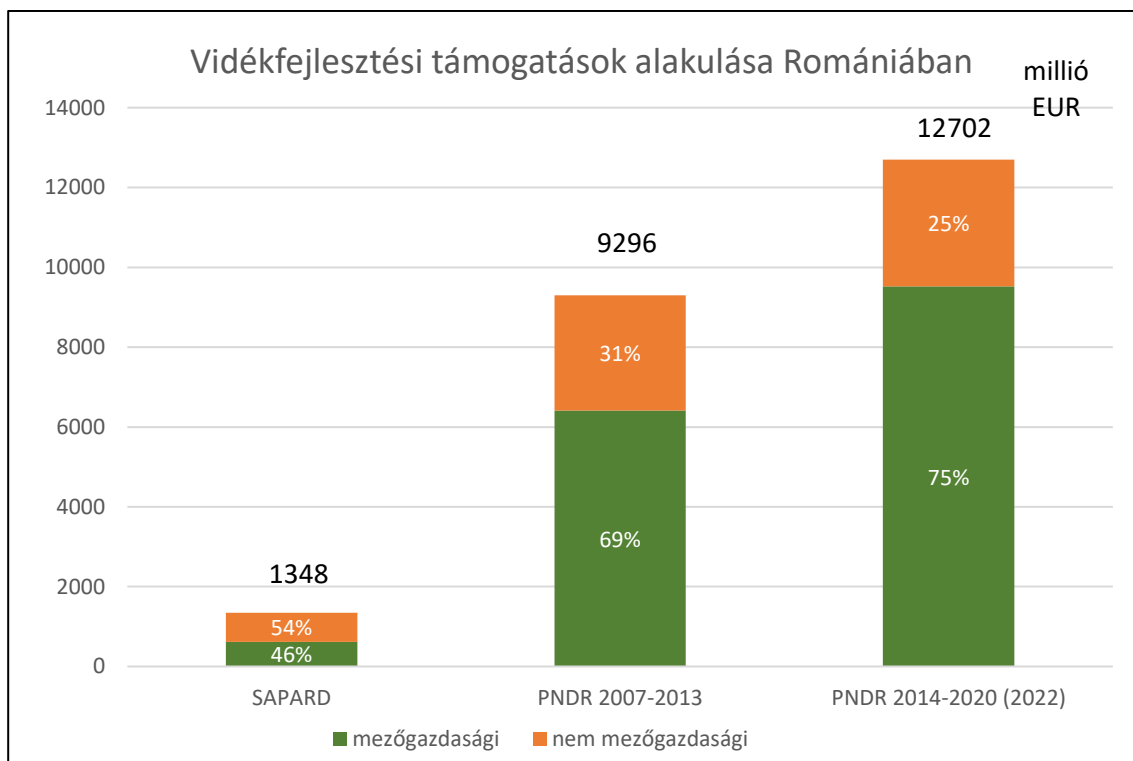
A programban hangsúlyos szerepet kapnak az állatvédelmi intézkedések: újabb támogatások irányulnak a védett madarak és lepkék védelmére (Székelyföldön 2023-tól például a haris és a békászó sas védett), valamint kiemelt figyelmet fordítanak a magas természeti értékkel rendelkező legelők megőrzésére. Az állatjóléti támogatások megmaradtak, ugyanakkor a támogatási feltételek szigorodtak.

2014-től vezették be, és továbbra is érvényben maradt az a támogatási intézkedés, amely a helyi régi fajták és a kihalófélben lévő őshonos fajok tenyésztését ösztönzi (pl. csavaros szarvú racka, többféle merinó juh, román bivaly, mangalica, báznai sertés). Székelyföld számára további potenciált jelent, hogy a gyógynövények is bekerültek a támogatott mezőgazdasági kultúrák közé.

Ami nagyon lényeges a kis települések számára, hogy egyes pályázatoknál magát a tervezési folyamatot is lehet EU-s forrásokból fedezni.

A stratégiai terven belül kiemelt szerepet kapnak a környezeti intézkedések – ezek arra fókuszálnak, hogy segítsék a környezetkárosítás mértékét, és csökkentsék a klímaváltozások negatív hatásait, támogassák az alkalmazkodást, erősítsék a fenntartható fejlődést, a természeti erőforrások megfelelő használatát, a biodiverzitás védelmét, az ökoszisztémák szolgáltatásait, megőrizték megfelelő állapotban az élőhelyeket és a tájat (tájvédelem). Egy nehéznek ígérkező folyamat ennek kapcsán a vegyszerek egyre erőteljesebb visszaszorítása és a biotermesztés előtérbe kerülése.

A fejezetet az 6. ábra foglalja össze, amelyben látható, hogy Romániában a csatlakozás előtti időszaktól kezdve, vagyis a SAPARD-időszaktól kezdve hogyan nőtt a vidékfejlesztési keret, ugyanakkor arányaiban egyre kisebb keretet kapott a nem mezőgazdasági jellegű támogatás.

6. ábra: Vidékfejlesztési támogatások alakulása Romániában

Forrás: Saját szerkesztés az AFIR és Mezőgazdasági Minisztérium pályázati adatai alapján

A SAPARD-pályázatok nagymértékben hozzájárultak az európai uniós pályázati rendszer előkészítéséhez, a felkészüléshez és a tanulási folyamathoz, megmutatták, hogy milyen fejlesztési potenciálra adnak lehetőséget. Ugyanakkor a pályázati rendszer hiányosságai, a szerkezeti átgondolások, utólagos hatások elemzésének hiánya a pályázatok összhátását csökkentették.

A 2007–2013-as időszak a csatlakozás utáni pályázati keretrendszer kialakításáról szólt, valamint a vidékfejlesztési támogatások jelentős növekedéséről. Habár a törvényi keret nem a legmegfelelőbb, mégis ebben az időszakban számottevő fejlesztés valósult meg a vidéki Romániában, a vidéki emberek a vidékfejlesztési és mezőgazdasági támogatásokon keresztül meghatározó jövedelemre tehettek szert. Ebben az időszakban a gazdasági feltételek relatív stabilak voltak, és lehetőséget adtak a pályázati rendszer megszilárdulására is.

A 2014–2020-as időszak két teljes év hosszabbítást kapott a globális Covid-válság miatt. Erre az időszakra jellemző, hogy a klímavédelmi intézkedések erőteljesebb finanszírozást kaptak (Romániában kiemelten a Duna-delta vidéke és a szárazság miatt a locsolórendszerek).

A települések az infrastruktúrafejlesztés kapcsán korlátozásokba ütköztek, de a nagy települések ezeket a korlátozásokat is jól tudták kezelni.

A 2023–2027-es időszak legfőbb jellemzője a vidékfejlesztés erőteljesebb alárendelése a rugalmasabban kezelt Közös Agrárpolitikai rendszernek. A zöldítés és a klímavédelem továbbra is hangsúlyosan jelen van Romániában, emellett a digitalizáció és az informatizálás kiemelt jelentőséget kap.

3.2. Vidékfejlesztési projektek hatásainak mérése

Minden program esetén fontos, hogy az elköltött pénz hasznosuljon, és az eredmények mérhetőek legyenek. Ez alól az európai uniós vidékfejlesztési programok sem kivételek, viszont ez a program is részese a nagy európai uniós többéves tervezési keretnek, amely a terv kezdetétől a befejezésig tíz évnél hosszabb időtartamú is lehet (maga a program hét év, de a tervezés már az időszak közepén megkezdődik, és a lezárás a programidőszak után két évig is eltarthat).

Azért tartom fontosnak az Európai Unió vidékfejlesztési programjának egyik sajátosságát kiemelni, mert az alapvetően befolyásolja az elemzési és értelmezési kereteket. Az európai uniós tervezési és kivitelezési, illetve elemzési folyamatokat állandó határidő-mulasztás jellemzi, a jelenség leginkább a repülőgépeknél tapasztalt hangrobbanáshoz hasonlítható. Az európai programok „kettős tervezési időeltolódásnak” vannak kitéve. Ez a kettős tervezési eltolódás a vidékfejlesztési programokat (és általában az európai uniós programokat) mind uniós, mind országos szinten jellemzi. Ez úgy értendő, hogy egyrészt a folyamatfejlesztések tervezése rendre túl előrehaladott (mivel a megvalósítás előtt már három évvel megvannak a főbb irányvonalak), ugyanakkor túlságosan lemarad a megvalósítás, kivitelezés terén. A tervezés és a megvalósítás nemcsak időben tolódik el egymástól, hanem a megvalósítás realitásai is gyakran eltérnek a tervezettől. Képletesen úgy is fogalmazhatnánk, hogy „mire a hang megérkezik, már egész más képet látunk hozzá”. A folyamat időbeni nehézkességét persze részben magyarázza, hogy a tervezési folyamat a nagy EU-s rendszer része, a sok érintett bevonása miatt nagyon időigényes, ezért mindig időben, előre elkészül. A valóságtól való eltolódás másik oka a tervezés sajátosságaiból fakad, hiszen a tervezés mindig az aktuális időszakban érzékelhető valóságból és igényekből indul ki. Viszont a megvalósulás pillanatában már az is megtörténhet, hogy a világpolitikai jelenségek (pl. az előre nem látható migrációs válság, járvány,

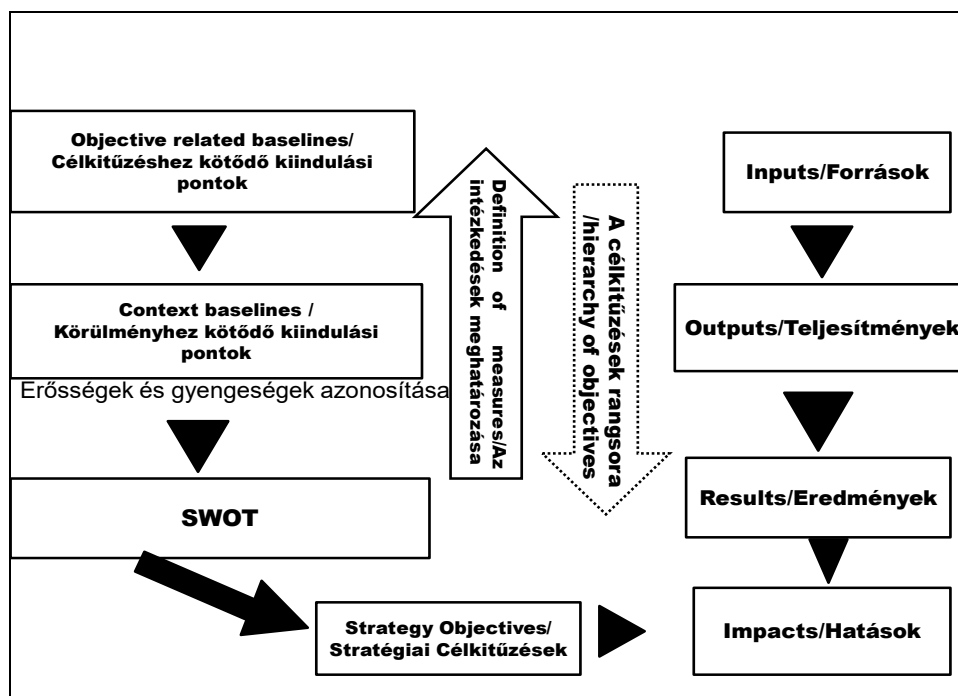
háborús helyzet), vagy a nagy világgazdasági ciklusok (gazdasági válság), társadalmi elmozdulások (fiatal generáció munkanélkülisége, társadalmi polarizáció felerősödése) teljesen más célokat és programokat igényelnének. A hatást erősíti az a tény is, hogy a programok gyakorlatba ültetése és megvalósítása kicsit lemarad országos és alsóbb adminisztrációs szinteken, mivel az új célrendszer mindig igényel szerkezeti átalakításokat. Ezek életbeléptetéséhez és felügyeletéhez ki kell építeni a megfelelő infrastruktúrát, az információkat el kell juttatni a potenciális pályázókhoz stb. Tehát a tervezet szerinti programok megvalósítása is csúszik, és nem tud minden esetben megfelelően alkalmazkodni az elvárásokhoz.

A pályázati rendszer működése szempontjából fontos tényező az eredmények értékelése, ami nem csupán politikai szempontból jelentős (hogyan érzékelhető legyen a kifizetett összegeknek a hatása), de ezek hatékonyságát az érintett feleknek is érezniük kell. Az eredmények és kiértékelés fontosságát felismerte az Európai Bizottság is. A 2007–2013-as időszakra a vidékfejlesztésért is felelős Agrár- és Vidékfejlesztési Igazgatóság (Directorate General for Agricultural and Rural Development) már a CMEF-en (Common Monitoring and Evaluation Framework) keresztül is elemzi a vidékfejlesztési források lehívását. A CMEF egy, a 2007–2013 programozási periódusra az EU vidékfejlesztési programjainak felmérésére is használt – kvantitatív és kvalitatív elemeket is ötvöző – módszertan, amelynek keretében készülnek előzetes, időközbeni és utólagos kiértékelések is. Ez egy nagyon sokrétű elemzési keret, amely 160 hierarchikus indikátor (83 outputot, 12 eredményt, 7 hatást, 36 elérendő céltól függő állapotot és 23 kontextusfüggő célt mér), továbbá 140 Közös Értékelési Kérdés (Common Evaluation Questions) kombinációjaként jelenik meg. A közös értékelési rendszer előnye az összehasonlíthatóság, a standardizált forma. Ez ugyanakkor akár hátrányos is lehet, hiszen az adott területnek, pályázatnak az egyedi karaktereit nem tudja figyelembe venni. A legtöbb kérdés itt a „mi történtre” fókuszál (mennyiségi mutatók), és kevésbé foglalmazódnak meg a minőségre vonatkozó kérdések (a miért és hogyan történt).

Az elemzés fontosságát ezzel együtt mutatja, hogy a következő időszakra már az egész agrárpolitikára kiterjesztik a CMEF-rendszert, azaz nem csupán a második pillért (a vidékfejlesztést), hanem az első (a Közös Agrárpolitikát) is ezzel monitorizálják majd.

A CMEF a célkitűzési rangsornak megfelelően minden szinten meghatározott számú közös mutatót tartalmaz. Ezeket a mutatókat a beavatkozás folyamatát figyelembe véve, valamint az ok-okozati összefüggéseket követve a következő mutatócsoportokba rendezték: kiindulási mutatók (amelyek tovább csoportosíthatók célkitűzéshez kapcsolódó, illetve körülményekkel összefüggő kiindulási mutatókra), valamint forrásmutatók, teljesítménymutatók, eredménymutatók és hatásmutatók.

Az 7. ábra jól tükrözi a beavatkozás és kiértékelés logikai menetét.

7. ábra: A beavatkozás és kiértékelés hierarchikus rangsora, logikai kerete

Forrás: Vidékfejlesztés 2007–2013, Kézikönyv a közös felügyeleti és értékelési keretszabályról, Útmutató dokumentum, 2006. szeptember, Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatóság. P. 7

A mutatók rövid magyarázata a következőképpen foglalható össze:

- A kiindulási mutatók két csoportba sorolhatóak: célkitűzéshez kapcsolódó kiindulási mutatók és körülményekkel összefüggő kiindulási mutatók. A kiindulási mutatók értelemszerűen a programozási időszak elején fennálló helyzetet és az azt követő tendenciát tükrözik, és kapcsolódnak a program szélesebb célkitűzéseire. A kiindulási mutatókat a célokhoz kapcsolódó SWOT-elemzés elkészítéséhez is használják. Ezenkívül referenciapontokként is szolgál a programok eredményeinek vizsgálatakor. A körülményekkel összefüggő kiindulási mutatók az általános trendekre, körülményekre vonatkoznak, amelyek valószínűleg hatással vannak vagy lesznek a program teljesítményére. Ezek is segítik a SWOT-analízist, hozzájárulva az erősségek és gyengeségek feltérképezéséhez, valamint segítenek értelmezni a program gazdasági, társadalmi és strukturális vagy környezeti trendek kontextusában elért hatásait.
- Forrásmutatók: az egyes támogatási szinteken a költségvetésre vagy más forrásokra (kötelezettségvállalásokra és elszámolható költségekre) vonatkoznak.
- Teljesítménymutatók: a közvetlenül megvalósult tevékenységet mérik, fizikai vagy pénzegységben (pl. szervezett képzések száma, beruházásban részesülők száma).

- Eredménymutatók: a beruházás közvetlen és azonnali hatását mérik (pl. a kedvezményezettek kapacitásában vagy teljesítményében mérhető változások révén). Ezeket is fizikai és pénzegységben fejezik ki, például megteremtett munkahelyek száma vagy sikeres pályázati eredmények.
- Hatásmutatók: a program tágabb célkitűzéseéhez kapcsolódva a kedvezményezetteken túlmutató változásokat mérik a program által érintett terület szintjén. Például a foglalkoztatás növekedése az adott érintett vidéki területen, termelékenység növekedése a mezőgazdaságban stb. (Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatóság 2006).

A CMEF-en belül az előzetes értékelés célja a költségvetési források elosztásának optimalizálása és a programok minőségének javítása (ehhez szükséges a kiindulási célpont pontos meghatározása). A félidős és utólagos értékelés a programok célhoz viszonyított haladását vizsgálja (az eredménymutatókon és esetleg a hatásmutatókon keresztül). A félidős kiértékelés lehetőséget ad a programok lényeges változtatásaira vonatkozó javaslattevésre és vizsgálatára, egyben javíthatja a végrehajtás minőségét, és az utólagos értékelésre is segíti a felkészülést.

A jelentésekben a fentiekén túl még helyet kapnak a pénzügyi mutatók, amelyek leginkább a kifizetésekre és a nemzeti fejlesztési tervek pénzügyi alakulására összpontosítanak.

Viszont ez az elemzés és kiértékelés a vidék komplexitása és a beavatkozások, pályázati rendszerek összetettsége miatt más elemzésnek és kiértékelésnek is teret hagy.

Sok kis részterületen születtek elemzések, amelyek egy része a környezeti hatások vizsgálatára fókuszál (Desjeux et al. 2015), a Natura 2000-es program hatását Sarvašová és társai (2017), a klímaváltozás és a támogatások hatását Slee és Feliciano (2015) vizsgálták. A 2007–2013-as időszakra is születtek elemzések: Bonfiglio és szerzőtársai (2017) ezen időszak pályázatainak tudástranszferére fókuszálnak, Caruso és szerzőtársai (2015) csak a 121-es intézkedés hatását vizsgálták ugyanebben az időszakban. A civil szférát, vagyis a harmadik szektort veszi górcső alá Furmankiewicz és szerzőtársai cikke; ők is az előző időszakot és az aktuális időszakot együttesen elemezve vizsgálják a LEADER-támogatások és a harmadik szektor közötti összefüggéseket (Furmankiewicz et al. 2016).

A vidékfejlesztési programok a vidéket általában jellemző hiányosságokat próbálják kezelni, amelyek számos esetben elszigeteltség és nehezen elérhetőség miatt lépnek fel, amit az elmaradott infrastruktúra, a nem megfelelő közlekedési és kommunikációs hálózatok is okoznak. A vidéki térségek további fontos jellemzője, hogy az alacsony jövedelmek, a tőkehiány, a jól fizető munkahelyek korlátozott száma, valamint a mezőgazdasági ágazattól való tartós függőség miatt a gazdasági lehetőségek szűkösek. Ehhez társulnak még demográfiai problémák is: az előregeredő

népesség negatív hatását erősíti a fiatalok elvándorlása is. A fiatalok elvándorlását a szolgáltatások színvonalának alacsony szintje, de főleg a nem versenyképes jövedelmek kényszerítik ki.

A vidék problémája tehát komplex, és ezek kezelése is összetett, ezért több ágazati politika, több finanszírozási program is foglalkozik vele. A tőkeszegény környezet miatt nagyon fontos tényező minden típusú külső finanszírozás, amely sok esetben az egyetlen meghatározó tényezője lehet a vidék felzárkóztatásának. Romániában a vidéki területek számottevő támogatást kapnak a vidékfejlesztési politikán túl az agrártámogatások rendszerében is. Ezenkívül a területi leszakadások, diszparitások mérséklésére a regionális operatív programból is lehet finanszírozást lehívni, valamint a településfejlesztési programon keresztül kormánytámogatások is léteznek.

A nem európai uniós finanszírozásra viszont jellemző, hogy a támogatások sok esetben politikai alkuk eredményeként határozódnak meg, és a választási ciklusokhoz köthetők. Leginkább a választások 2. és 3. évében kerülnek kivitelezésre, amikor a politikai alkuk lezáródnak, és a beszerzési eljárások is el tudnak indulni, és elég közel kell legyen a kivitelezés a következő választáshoz, hogy politikai tőkét lehessen kovácsolni a megvalósításból. Ezek a források jellemzően az országos költségvetéstől is függenek, tehát megvan a kockázata annak, hogy ha nagy a költségvetési hiány, akkor a projekt kivitelezését felfüggesztik, emiatt elég nagy a politikai kockázat. Leginkább olyan projektek kerülnek a helyi fejlesztési projektben kivitelezésre, amelyre egyrészt más (biztosabb) forrásból nem tudnak lehívni pénzt, másrészt nincs olyan nagy politikai kockázata (kisebb javítások, felújítások).

A támogatási rendszerek egymásra rétegződése miatt a különböző támogatási típusok hatásait különválasztani szinte lehetetlen, számos módszertani problémával szembesíti a téma kutatóit. Majdnem minden, a témával foglalkozó cikk utal a hatások szétválasztásának problémájára (Wakeford 2010, Michalek et al. 2012). Mivel a vizsgált terület és a beavatkozás is összetett, ezért egyes tanulmányok a komplex indikátorokat javasolják elemzési eszközként, amelyekkel figyelembe tudják venni az összetett hatásokat is (Bakucs et al. 2013, Michalek et al. 2012).

A 2007–2013-as időszakra vonatkozó elemzések nagy része az időszak végén, vagy több idővel az időszak után tudott elkészülni, mivel a támogatások hatása csak hosszú idő után látható és értékelhető (Slee et al. 2015, Sarvašová et al. 2017, Furmankiewicz et al. 2016, Desejeux et al. 2015, Caruso et al. 2015, Bonfiglio et al. 2017).

A kiértékelhetőséget nemcsak a megfelelő időtáv és adathalmaz befolyásolja, hanem az elsődlegesen kitűzött cél is. A 2007–2013-as időszakban a fenntarthatóság stratégiai célként jelent meg. Ugyanakkor a vidékfejlesztési programok esetében a fenntartható növekedés mint kiemelt szempont kissé háttérbe szorult, ennek következtében pedig a fenntarthatóság operacionalizálása és mérése is, így kevés ilyen típusú elemzés született. Ennek jegyében született Sarvašová és szerzőtársai (2017)

cikke, amely a 2007–2013-as vidékfejlesztési program egy sajátos területét, a Natura 2000 támogatási program hatását elemzi. A Natura 2000 program az Európai Unió területén a veszélyeztetett állat- és növényfajok, illetve élőhelytípusok védelmére is kiterjed, fő célja a biodiverzitás. Egyes országok esetében (ez nem vonatkozik Romániára) a Natura 2000-ben résztvevő területek tulajdonosai kompenzációs fizetéseket kapnak a kieső jövedelmek miatt, és ezen kifizetések hatását elemzik hét ország területén (Belgium, Magyarország, Cseh Köztársaság, Németország, Szlovákia, Görögország, Litvánia). A vizsgálat a 224-es intézkedést, vagyis a Natura 2000-es kifizetéseket vizsgálja kontextuselemzésként. A vizsgálatok azt mutatják, hogy jelentős hiányosságok vannak a 224-es program végrehajtásában: nagy különbségek tapasztalhatók a kompenzáció mértékében és a tulajdonosokkal szembeni korlátozások szigorúságában is. Az eredeti elvárásokhoz képest a támogatások az erdős területeknek csupán a felét és az erdőegyesületeknek mindössze a harmadát érintik. Az implementáló országok viszont az erre tervezett költségvetésük 92%-át elköltötték, ennek ellenére a program egyik elvárt eredményéről, vagyis a biodiverzitás megőrzéséről és megvalósulásáról adathiány miatt a tanulmány sajnos nem tudott beszámolni (Sarvašová et al. 2017). Az erdőgazdálkodás kapcsán Fleckenstein (2024) felhívja a figyelmet, hogy a politikák szintjén történt egy eltolódás a gazdasági érdekek felől a környezetvédelem és biodiverzitás-megőrzés erősítése felé. Barbier (2025) arra hívja fel a figyelmet, hogy a támogatások kapcsán fontos lenne az erdős területek változása, az erdőirtások kapcsán az erősebb kontroll.

Slee és Feliciano (2015) szintén fenntarthatósági és környezeti hatásokat elemez a vidékfejlesztési politika kapcsán. A cikk a 2007–2013-as európai uniós Vidékfejlesztési Támogatásokat vizsgálja, vagyis hogy milyen hatása van a támogatásoknak a klímaváltozásra. A hatásvizsgálat a skót vidékfejlesztési programokra terjed ki. A szerzők úgy értékelik, hogy a vidékfejlesztés kapcsán a klímaváltozás hatásainak mérése kezdeti fázisban van, és jobb mérési kritériumok és eszközök szükségesek a vidékfejlesztés programok és klímaváltozás hatásainak vizsgálatára.

Mivel a vidékfejlesztés a vidéki térségekben zajlik, továbbra is szorosan kapcsolódik a mezőgazdasághoz. Ezért a mezőgazdasági ágazat számos támogatást kap a vidékfejlesztési keretből: farmok fejlesztésére, a versenyképesség javítására, a termékek feldolgozására és környezetvédelmi intézkedésekre. A vállalatok teljesítményének változása és európai uniós pályázatok közötti kapcsolatot kevesen vizsgálták. Dániel (2016) tanulmányában az uniós források – ezen belül is az eszközvásárlásra kapott vissza nem térítendő támogatások – hatását vizsgálva a hátrányos helyzetű régiókban mikro-, kis- és közepes vállalkozások aspektusából, arra a következtetésre jut, hogy a vissza nem térítendő támogatások pozitívan hatottak az elmaradottabb régiók vállalkozásainak hozzáadottérték növekedésére, ezzel hozzájárulva felzárkózásukhoz.

Desjeux és szerzőtársai (2015) Franciaországot és Hollandiát hasonlítják össze azzal a céllal, hogy megvizsgálják a mezőgazdasági környezetvédelmi támogatásokat és vidékfejlesztési programokat, aláhúzva a farmok természeti értékét, mivel úgy értékelik, hogy túl nagy nyomás nehezedik a környezetre és a biodiverzitásra a mezőgazdasági tevékenység miatt. A kutatás két időszakot hasonlít össze: a 2000–2006 és 2007–2013-as periódust nemzeti szinten és a NUTS 2-es fejlesztési régiók szintjén. A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy az egyes programok és kifizetések hatását késleltetve lehet észlelni, és főleg a kevésbé fejlett zónákban érezhető számottevően a hatásuk (2000–2006-os periódusban). A 2007–2013-as időszakban leginkább országos szinten érzékelhető a hatás. Pelucha és szerzőtársai (2017) is fontosnak tartják kiemelni, hogy a vidékfejlesztés középpontjában nagyon sok esetben a mezőgazdaság fókuszált marad. A cikk célja kiértékelni a 2004–2013 közötti mezőgazdasági és nem mezőgazdasági támogatásokat is. Az eredményeik szerint nem teljesen egyértelmű a kapcsolat a támogatások értéke és a gazdaság szociális jellemzői között. A szerzők szerint a vidékfejlesztési politikák nagy része nem követi a kohézió szintjét és a gazdasági adottságokat (Pelucha et al. 2017).

Furmankiewicz és szerzőtársai (2016) szintén nem mezőgazdasági szektorra gyakorolt hatást elemeznek. A szerzők a civil szektor jelenlétét kulcsfontosságúnak ítélik meg a vidék fejlődésében, ezért is érdekes a civil szektor EU-s forrásainak lehívása és annak hatáselemzése. Az endogén fejlődés egyik jelentős eleme a civil szféra, amely a helyi tudást és helyi erőforrásokat megfelelően tudja vagy tudná hasznosítani. A kutatók azt találták, hogy a LEADER-programhoz hasonló európai uniós források egy része a harmadik szektor bevonását segíti a helyi vidéki döntések meghozatalában és részvételében. Ezt a hatást a két már lezárt LEADER-program elemzésével mutatták ki: Poland's LEADER + Pilot programme (2004–2006) és a LEADER 4th Axis in Rural Development Programme (2007–2013). Ezek hatására számottevően megnőtt a harmadik szektor szervezeteinek száma. Viszont a támogatások elnyerése ellenére nem egyenletes a civil szféra ereje és jelenléte a vidéki döntésekben és a vidéki kormányzásban, a civil szervezetek jellemzői megmaradtak. Szintén a LEADER-csoportokat elemzi Teilmann (2012) cikke, amelyben a szerző egy mérési módszert (egy indexet) vezet be, amely a társadalmi tőkét méri a LEADER-akciócsoportokban. Az index négy mutatót épít be a társadalmi tőke indexébe: a kapcsolatok számát, a szociálistőke-kapcsolatokat, a kötődéseket (bridging), az elismerést és a változatosságot. Ezt a társadalmi tőke-indexet Dániában tesztelték azzal a szándékkal, hogy kimutassák a társadalmi tőke felhalmozódását. Ezen túlmenően Teilmann azt is megvizsgálta, hogy van-e kapcsolat a társadalmi tőke és a következő projektekre való forráslehívás képessége között. A szerző arra a következtetésre jut, hogy az önkormányzatok által menedzselt

projektek kapcsán figyelhető meg a legtöbb társadalmi tőke, és nincs kapcsolat az általuk mért társadalmi tőke és a projektfinanszírozás között, valamint arra is, hogy a magas motivációs szint növeli a társadalmi tőkét.

Másrészt viszont Mantio és szerzőtársai (2024) a 2014–2020-as időszakot vizsgálva, a vidékfejlesztési projektek és ezen belül külön a LEADER-programot is figyelembe véve, megnézték a projektek potenciális kedvezményezettjeinek részvételi arányát, és hogy milyen mértékben és milyen irányban befolyásolja a demográfiai változás és egyéb magyarázó változók. A tanulmány eredményei szerint Olaszországban a demográfiai törékenység, hátrányos demográfiai adottságok nem feltétlenül akadályozzák a vidékfejlesztési programok intézkedéseinek alkalmazását. Ezzel szemben a vidékfejlesztési programok politikájában való részvételi arány különösen jelentősnek tűnik a nagyon törékeny területeken, míg más demográfiai típusokban még nem bizonyított a jelentősége. Ami a szerzők szerint a LEADER-program javára írható, hogy a decentralizált beavatkozások jobban illeszkednek a törékeny területekhez, mint a vitális területekhez, a helyi akciócsoporthoz által követett területi célzott megközelítés miatt (Mantino et al. 2024).

Finta (2022) a LEADER-jogszabályok és megvalósításhoz kapcsolódó dokumentumok elemzése kapcsán kiemeli, hogy az ambíciózus uniós elképzelések és a megvalósítás között nagy a szakadék, és ennek egyik oka a hiányos kommunikáció a közösségi szint és a helyi szint között, másrészt a periférikusnak számító vidéki térségekben korlátozott a humán erőforrás-kapacitás, harmadrészt a vidék lobbijereje elmarad a városi térségekhez képest.

A 2007–2013-as periódusban kiemelt szerep jut a tudásátadás és az innováció megerősítésének a vidéki térségben. Az új irányzatoknak megfelelően a vidéki térségben is kezd felértékelődni (habár néha csak elméleti szinten) a tudásátadás és az innováció szerepe, amely fontos tényezője lehetne a fenntartható vidéki térségnek. Az innovatív tudásra, információra épülő szektorok előnye lehet a vidéki térségben is, hogy nem szennyezi a környezetet, magas hozzáadott értéket teremthet, továbbá helyben tarthatja a fiatal, képzett munkaerőt. Ilyen szempontból is jelentős fontosságú lehet Bonfiglio és szerzőtársai elemzése (2017), amely a tudástranszfer és innováció térbeli hatását elemzi a 2007–2013 periódusban; leírja, milyen tényezők befolyásolták legjobban az ilyen típusú vidékfejlesztési támogatások lehívását. Leginkább a vidékfejlesztési programok közötti különbséget vették figyelembe NUTS 3, vagyis megyei szinten. Eltolódást figyeltek meg az urbánus térség felé – szerintük az egyensúlytalanság mindkét tényező hatása, vagyis mind a felülről jövő programozottság, mind a forráslehívó képesség befolyásolta (Bonfiglio et al 2017). A tudományos transzferre és innovációra lehívott pénzek főleg az urbánus térségek felé tolódnak el (Romániában csak Bukarest emelkedett ki a lehívásokban). Jellemzően negatív összefüggést találtak minden ruralitásra: a

mezőgazdaság nagyságával negatívan volt arányos a pénzösszegek lehívása. Csak a népsűrűséggel volt pozitív összefüggés. A szerzők szerint úgy tűnik, hogy azok a régiók (megyék), amelyeknek szükségük lenne több innovációs és tudástranszferes befektetésre, inkább a redisztributív és kevésbé innovatív, rövid távú intézkedésekbe fektettek be, ami egy ellentétes folyamatot (kontraszelekciót) eredményez. Vagyis a rurálisabb térségek kevésbé lesznek innovatívak, és egyre nagyobb szakadék alakul ki a városi és a vidéki térségek között. Innováció kérdéskörében kiemelt szerepet kaphat a társadalmi innováció és más, a helyi közösséghez kapcsolódó „minőségi” háttérrel adó tényező is. Dax és Fischer (2018) az ausztriai demográfiai és vidékfejlesztési folyamatokat elemezve rámutatnak, hogy a jövőbeli regionális és vidékfejlesztési stratégiáknak túl kell lépniük a pusztán gazdasági növekedésre összpontosító megközelítéseken. Foglalkozniuk kell a helyi részvétel, a társadalmi innováció és a bizalom megteremtésének kérdéseivel, mivel ezek a jólét előfeltételei. Shucksmith (2012) felhívta a figyelmet, hogy a helyi közösségi erőforrások mozgósítására építő „bottom-up” típusú fejlesztések kritikus fontossággal bírnak, de önmagukban nem elégségesek. Szükséges, hogy ezek a helyi közösségek nagyobb hálózatokhoz is csatlakozzanak, amelyek akár magasabb kormányzati szintekhez is hozzáférést biztosítanak. Shortall (2008) a helyi közösség és társadalmi részvétellel kapcsolatosan egy érdekes ellentmondásra hívja fel a figyelmet, miszerint a vidékfejlesztési programok félreértelmezik a részvétel társadalmi folyamatait, az egyes csoportokat társadalmilag kirekesztettnek bélyegeznek, holott nem azok. A szerző szerint tévesen vetődik fel az az előfeltevés, hogy a részvétel a norma. A probléma részben abból fakad, hogy a vidékfejlesztési programok állami vagy uniós szervezésűek, és a részvétel biztosítása olykor politikai kényszer is lehet. A három vizsgált csoport (protestánsok, kisgazdák és nők) kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy ha pontosabban definiáljuk a társadalmi befogadás és az állampolgári szerepvállalás fogalmait, akkor már nem feltétlenül beszélhetünk kirekesztettségről a vidékfejlesztési projekteken. Szintén társadalmi rendszerekhez kapcsolódó kérdés a politikai adminisztratív rendszer, amely Nemes (2005) a vidékfejlesztési politikák gyakori kudarcának fő oka. Nézőpontja szerint a helyi fejlesztési alrendszer és a központi rendszer közötti nem megfelelő kommunikáció és a központi kontroll saját célkitűzéseinek erőltetése a helyi erőforrások érvényesülését hátráltatja.

Számos cikk a CMEF részére is megfogalmaz javaslatokat. Ilyen például, hogy jó lenne térbeli hatásokra is figyelni, vagy hogy nemzeti, regionális és helyi jellegzetességeket is figyelembe kellene venni, illetve hogy a komplex mutatók talán jobban segítenek a kiértékelésben (Desjeux et al 2015, Slee et al 2015, Bakucs et al. 2013). Slee és szerzőtársai szerint a CMEF földhasználat és klímaváltozás összefüggéseit vizsgáló mutatói nem kellően kidolgozottak. Javaslatuk szerint a vidéki földhasználat és az üvegházhatású gázok kibocsátásának mérését olyan új indikátorokkal lehetne

javítani, mint például az egy háztartásra jutó kibocsátás vagy az egy outputegységre vetített üvegházhatású gázkibocsátás.

Ezen túlmenően Andersson és szerzőtársai (2017) azt vizsgálták, hogy az elemzéseknek egyáltalán van-e hatása a vidékfejlesztési politikára, a következő időszak tervezésére és terveire, és ha befolyásolták a szabályozást a vizsgálatok eredményei, melyek voltak ezek. A vizsgálatuk eredményei azt mutatják, hogy habár az Európai Bizottság fontosnak tartja a vidékfejlesztési politika kiértékelését, mégis a kiértékelések és elemzések eredményei nem befolyásolják számottevően a következő időszak tervezését – ez a nemzeti programokra és a szabályozásra (Regulation) is vonatkozik. Ezek, úgy tűnik, főleg külső nyomásra változnak. A szerzők szerint ez azért is lehetséges, mert az elemzések és értékelések javaslatai nagyon átfogóak, általánosak, és sok esetben homályosak („vague”), tehát nem pontosak a visszajelzések.

Szintén a mezőgazdasági támogatások hatásáról szól Caruso és szerzőtársai (2015) tanulmánya, akik a 2007–2013-as időszakra a dél-olaszországi Apulia térség és Litvánia között végeztek összehasonlítást a vidékfejlesztési program egyes tengelyének 121-es intézkedése tekintetében. A szerzők ebben a vizsgálatban arra voltak kíváncsiak, hogy ezen vidékfejlesztési támogatások hogyan hatnak a regionális és országos mezőgazdasági rendszerre. Úgy találták, hogy Litvánia esetében homogénebb volt a fejlődés, leginkább a nagyszámú kisprojektek és a vállalkozások támogatása miatt, Olaszországban ugyanakkor inkább a nagyobb projektek kaptak támogatást.

Bakos és szerzőtársai (2014) faktor- és klaszteranalízis segítségével hasonlították össze a romániai és magyarországi vidékfejlesztési támogatásokat. Arra a következtetésre jutottak, hogy korreláció van a megye GDP-je és a lehívott támogatási érték között (ez a korreláció Magyarország esetében sokkal erősebb). Két faktort azonosítottak: a mezőgazdasági aktivitásra jutó támogatások faktort, illetve a lakosságnak jutó támogatások faktort, ezeket vitték tovább klaszterelemzésbe (Bakos et al. 2014). A Románia szintjén létrehozott klaszterek nehezen magyarázhatók, és meglátásom szerint nem egészen a valós csoportot sikerült létrehozni, talán ez is azt jelzi, hogy más mutatókat is be kellett volna vonni az elemzésbe.

Monfort és szerzőtársai (2017) a 2007–2013-as időszakot vizsgálják QUEST-szimulációs modellek segítségével. Félig endogén (semi-endogenous) feltételezésekre alapozva arra a következtetésre jutottak, hogy a kohéziós alapok és a vidékfejlesztési források segítették a gazdasági teljesítményt és a versenyképességet, főleg a kevésbé fejlett térségekben. A Quest-modell (amely egy dinamikus semi-endogenous sztochasztikus általános egyensúlyi modell) szimuláció segítségével mutatja ki a hatást a lehetséges gazdasági mutatókra: pl. GDP, foglalkoztatottság, fizetések, termelékenység. Az eredmények azt mutatják, hogy nem csupán ezen indikátorok esetében mutatható ki a pozitív hatás,

de a termelési tényezőkre, a technológia fejlődésére, az immateriális és materiális javak, eszközök képzésére is. Az újonnan csatlakozott országok közül a legerőteljesebb pozitív értéke Magyarországnak volt (+ 5,3%), de Litvánia is közel hasonlóan teljesít. Az is látszik, hogy az EU 15-ből Görögország, Portugália és Spanyolország esetén is pozitív eredmény mutatható ki. Ugyanakkor nem elhanyagolható a spill over hatás, vagyis, hogy más területekre is tovagyűrűződik a fejlődés, más ágazatokban is lehet technológiai előnye. Ez ugyan nem számszerűsíthető pontosan, de a szimuláció sokat segíthet az összetevők megértésében.

Ahhoz, hogy egyes programok eredményét megfelelően lehessen értékelni – ez különösen igaz a humánerőforrás-fejlesztés terén –, sokkal hosszabb időre van szükség.

A vidéki térségekben a forrásoknak meghatározó szerepe van, és hosszú távon támogathatja a növekedési motorokat, pontokat (Monfort et al. 2017).

Komplex indikátorok használatát több szerző is célravezetőbbnek látja, Románia esetében ilyen Mazare cikke, amely többféle komplex indikátort is felvonultat, a csupán demográfiai alapú osztályozás és a programok elemzését nem tekinti elégségesnek (Mazare 2022).

Kusio és munkatársai (2022) az esettanulmány módszerét alkalmazták, hasonló régiók összehasonlításával. Öt európai ország egy-egy régióját vizsgálva elemezték a vidéki térségek gazdasági és társadalmi kihívásait, különösen a vállalkozások és a vidékfejlesztési programok szempontjából. Többek között arra a következtetésre jutottak, hogy nagyobb, erősebb összeköttetés kellene legyen az érintettek és a politikai megvalósítók között, a helyi politikáknak nagyobb szerep kellene jusson a finanszírozásban is. Ugyanakkor a társadalmi „alátámasztást”, társadalmi keretek megerősítését is nagyon fontosnak találják. Ajánlják vállalkozásfejlesztési stratégiák elkészítését a községek és megyei, valamint magasabb regionális szinteken, ahol nagyobb célokat fogalmaznak meg és támogatnak. A helyi érintettekkel az együttműködés nagyon fontos, minden szinten és programban (Kusio et al. 2022).

Cyrek és szerzőtársa (2025) a területi hatásokat és jellemzőket, valamint a vidéki életszínvonal és jólét kérdését vizsgálja a 2010 és 2019 közötti időszakra. Úgy tűnik, hogy az EU-ban a vidéki területek lakói általában szegényebbek, mint a városiak, ugyanakkor kedvezőbb környezetben élnek, és minél magasabb az adott ország általános társadalmi-gazdasági fejlettségi szintje, annál kedvezőbb a vidéki területek relatív életszínvonala, különösen a jövedelem tekintetében. Általánosságban azt a következtetést vonják le, hogy az EU-s országok között a vidéki területek relatív életszínvonalát illetően erős és növekvő heterogenitás figyelhető meg, ami hatalmas kihívást jelent a kohéziós politika számára (Cyrek et al. 2025).

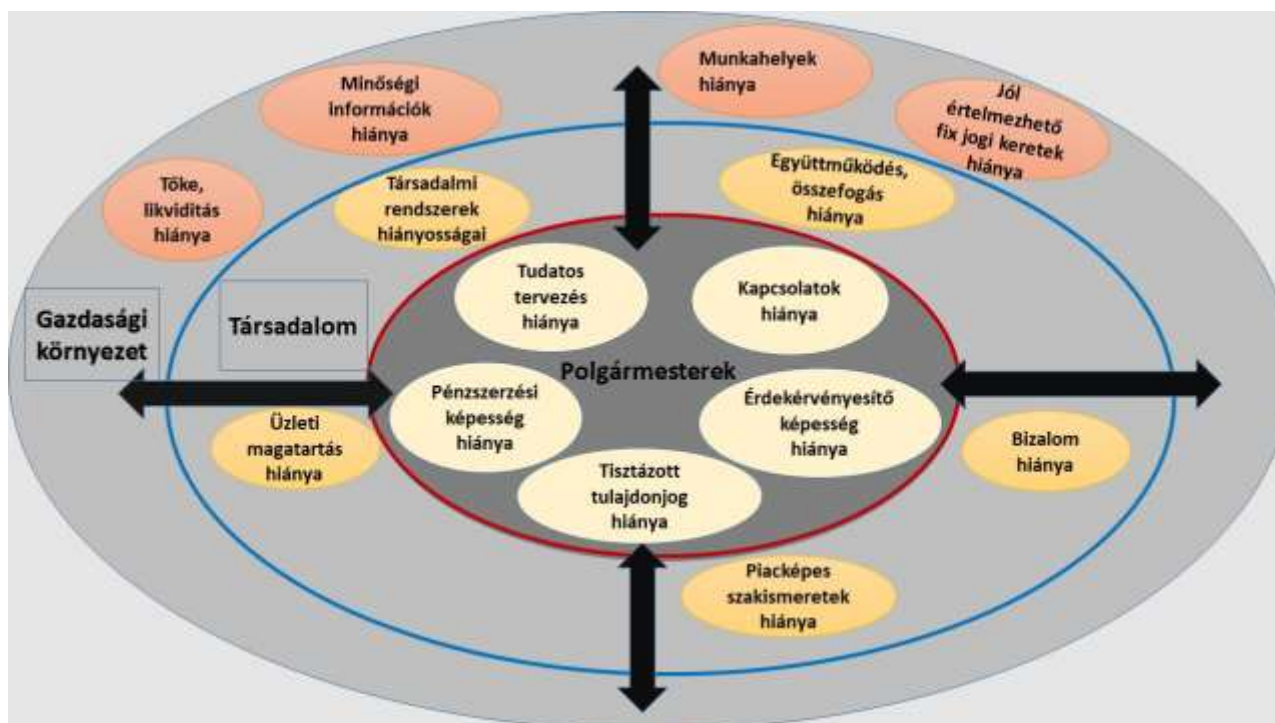
Összegzésként elmondható, hogy a vidékfejlesztési programok hatásainak mérése és értékelése nehéz feladat a vidéki térségek többértékű problémái, a több forrásból érkező fejlesztések és maguknak a programoknak a komplexitása miatt. Az európai uniós közös értékelési keretén túl szükség van másfajta mérési módszerekre is. Számos elemzés és kutatás, cikk született a hatások mérésére, de még egyáltalán nincs felmérve minden hatás, és a projektek utólagos fenntarthatóságára nem is született elemzés. A megszületett elemzések és javaslatok viszont nem, vagy nagyon kevésbé épülnek be a szakpolitikákba, a tudományos tér és elemzések között, valamint a szakpolitikai tervezés között „információs szakadék” van.

3.3. Romániai szakirodalom

A romániai szakirodalom a vidékfejlesztési projektek és hatásaik mérésével kapcsolatban elsősorban a sajátos feltételrendszert emeli ki. Például a romániai szétszabdalt birtokszerkezet (különösen Erdélyben) és az alacsony termelékenység, a vidéki térségekben és a mezőgazdaságban megtermelt alacsony hozzáadott érték kiinduló elemzési állapotként jelenik meg (Ignat et al. 2014). Ez már a csatlakozás előtti állapotot is jellemezte, ami idővel enyhén mérséklődött, de lényegesen nem változott (Mazare 2022).

Rizov (2006) szerint Románia csatlakozás előtti mezőgazdaságát a többi kelet-európai államéhoz képest alacsonyabb területi koncentráció és rendkívül alacsony szövetkezeti működési szint jellemezte. A farmok többsége kicsi („félleg önellátó”), és a tulajdonosokra a többségi részvétel jellemző. A gazdaságok nagy többsége jelentős modernizációra szorul. A lakosság jelentős része a mezőgazdaság mellett más kézműves, vagy egyéb tevékenységeket folytat. Maga a rendszer működése szempontjából megállapítja, hogy az institutionális kapacitás gyenge, ezért sem lehetséges a megfelelő decentralizáció. Rizov a gyenge kezdeményezőképességet a szocialista örökség számlájára írja.

A vidékfejlesztési projektek és más vidéki tevékenységek kapcsán a programok menedzselése során gyakran említik a vidéki térségek hiányosságait, amelyek sajnos nem merülnek ki a nem megfelelő birtokszerkezetben vagy az együttműködési nehézségekben. Vincze Mária is a vidékfejlesztés rendszerszemléletű megközelítése kapcsán erre a többértékű problémára hívja fel a figyelmet, amely a birtokkoncentráció kérdésén túlmutat mint a képzettség alacsony szintje vagy a magas munkanélküliség kérdése (Vincze, 2013). A vidékfejlesztés hiánygyűrűje akadályoztató tényezőit Csete-Láng szerzőpáros tolmácsolta talán a legátfogóbban (Csete et al. 2009).

8. ábra: A romániai vidékfejlesztés hiánygyűrűje

Forrás: Saját szerkesztés a Csete- Láng, 2009 alapján

A romániai vidékfejlesztés hiánygyűrűjét ez alapján állítottam össze, kiegészítve a helyi sajátosságokkal, a jogi keretek pontos értelmezhetőségének hiányával és a tisztázott tulajdonjogok hiányával (György et al. 2022). Ezt a hiánygyűrűt felfoghatjuk egy hármas, egymást akadályozó, egymásra ható és egymást erősítő rendszerként is. Az egyik tényezőt a polgármester személyéhez kapcsolódó elemek alkotják (pl. a tudatos tervezés elmaradása, a kapcsolatok hiánya), a másodikat a társadalmi és lakosságot érintő hiányosságok, a harmadikat pedig a külső, makrogazdasági és jogi rendszerek hibái. Ezeket a település nem tudja befolyásolni, de saját rendszerében valamilyen módon kezelnie kell. A három tényező a helyi gazdaságban összekapcsolódik, és növeli vagy csökkenti a gazdaság teljesítőképességét, valamint a projektek megvalósíthatóságát és hatásosságát.

Az egyéni kiértékelési módszerek és hatások elemzése kapcsán Mazare (2022) egy komplex mutató előnyét írja le. Ő egy összevont indikátort tart megfelelőnek, ami tartalmaz gazdasági, társadalmi és egy technológiai nevezett faktort.

Szőcs a 2007–2013-as időszak támogatásainak eloszlását vizsgálta, és megnézte az összefüggéseket a támogatások és a társadalmi tényezők között. Azt találta, hogy a fejlettségi szint meghatározó a források lehívásában (Szőcs 2013).

Bakos és szerzőtársai szintén az eloszlásokat vizsgálták, illetve gazdasági és társadalmi mutatók szerint végeztek klaszterelemzést. Az ő vizsgálatuk a magyarországi és romániai vidékfejlesztést hasonlítja össze (Bakos et al. 2014).

A hatások és eredmények kapcsán Paveliuc és társai (2011) Románia Észak-Keleti Fejlesztési Régiójában végeztek felmérést, ahol nagyon nagy volt a jelentkezés a meghirdetett programra, amely a mezőgazdasági szektor hatékonyságának növelése és a mezőgazdasági foglalkoztatottak más szektorba való elhelyezkedését, nem mezőgazdasági tevékenységek támogatását tette lehetővé. A cikk megítélése szerint az érintettek 72%-ban vettek részt ebben a programban. A programban való masszív részvétel viszont nem hozta meg a várt eredményt, és ezt a szerzők a menedzsment-hiányosságok és a technikai tervek hiányosságai számlájára írják. Talán ezért is érthető, hogy a kutatásban megkérdezettek kicsivel több mint fele úgy gondolja, hogy a program jelentős javításra szorul, 28 százaléka pedig azt javasolta, hogy a program teljesen legyen újragondolva (Paveliuc et al. 2011). Varga és Ritter (2023) cikke Gyergyóditró településen elemezte a vidékfejlesztési források hatását, és arra a következtetésre jutottak, hogy a község pozitív fejlődésen ment keresztül a 2014–2020-as időszakban, amit az elérhetővé vált európai uniós és a nemzeti vidékfejlesztési programok tettek lehetővé, és amelynek leginkább a jólétnövelő hatását érzékelik a település szintjén.

Arra a kérdésre, hogy milyen tényezők befolyásolják pozitívan a források lehívását, Maier és szerzőtársai (2022) a 2014–2022 közötti időszak agrár- és vidékfejlesztési támogatások eloszlását és a meghatározó tényezők hatását vizsgálták megyeszinten. Úgy értékelték, hogy a mezőgazdasági földterületek nagyságának és a földterületek koncentráltságának van pozitív hatása a támogatások lehívásának nagyságában. A jövedelmek, fizetések nagysága és a népsűrűség kevésbé volt pozitív befolyásoló tényező (Maier et al. 2022).

Saracu és szerzőtársa (2020) a vidéki térség és vidékfejlesztés fenntarthatósági hatását a mezőgazdasági ágazaton keresztül vizsgálja 2014 és 2018 között, és arra a következtetésre jut, hogy a támogatások segítik a mezőgazdaság fejlődését, habár a vizsgált adataik azt mutatják, hogy nem nőtt jelentősen egyetlen mezőgazdasági output, termény mértéke sem, csupán a mezőgazdasági szolgáltatások értéke nőtt (Saracu et al. 2020). Ritter és szerzőtársai szintén a mezőgazdaság szerepét vizsgálták a helyi fejlesztésben Körösfő esetében, és azt találták, hogy ezen a településen a mezőgazdaság veszített fontosságából a helyi gazdasági szférában, ami leginkább a gazdaság átrendeződése miatt, a kereskedelem és a kézművesség felerősödésével magyarázható (Ritter et al. 2020). A források hatásának megítélése változó. A Nemzetstratégiai Kutatóintézet Székelyföldre vonatkozó tanulmányában (Nagy et al. 2015) a szerzők a vidékfejlesztési program hatását jelentős jólétnövekedésként értékelik, míg Paul (2020) a romániai vidékfejlesztési források hatását kevésnek

ítéli meg, és szerinte a támogatások nem érték el a kitűzött célokat, különösen a helyi termelés és zöldezés tekintetében.

LEADER-témában több cikk született. Marquardt és szerzőtársai (2012) a romániai LEADER-t vizsgálták a társadalmi hálókat elemezve, és ők is a helyi LEADER-ek működésképtelenségére világítanak rá. A szerzők úgy találták, hogy a LEADER működését gátolja, esetenként megbénítja a következő tényezők jelenléte: programok összetettsége, a gyengén működő adminisztrációs szint, a politikai meghatározottság, és nem utolsósorban a szocialista örökség is. Habár a helyi vezetők képesek kialakítani alulról építkező hálózatokat és versenyképesek lehetnek a források lehívásában, mégis inkább mellőzik az érintettek bevonását. Ennek kapcsán a romániai sajátosságokat is figyelembe veszik, illetve az „alulról építkezés” helyi értelmezésének korlátait is bemutatják (Marquardt et al. 2012).

Habár a LEADER egy tipikusan vidéki térségnek és vidéki közösségeknek meghirdetett program, mégis érdekes, hogy az urbanus hatás, hatékonyság is kimutatható némely esetben. Erre mutat rá Olaru és szerzőtársai (2021) vizsgálata az Észak-Nyugat Fejlesztési Régióban. A kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a LEADER-támogatás egyenlőtlen eloszlást mutat, leginkább a legurbanizáltabb és legfejlettebb területek javára. Egy másik jelentős eredmény, hogy a helyi akciócsoportok tapasztalata, valamint gazdasági és adminisztratív kapacitása segíthet ellensúlyozni a fejlettebb, urbanizáltabb területek és szegényebb, rurálisabb területi jellemzők hatását, és ezáltal csökkenteni a köztük és a fejlettebb csoportok közötti szakadékot. Az együttműködések fontossága nemcsak a LEADER-projektekben emelhető ki, hanem általánosan is megfogalmazott cél (Mazare, 2022).

Szintén a fejlesztési régiók szintjén végeztek kutatást Pocol és szerzőtársai (2017), akik a LEADER-projektek helyi akciócsoportjai gazdasági fejlődésére gyakorolt hatásának mérését vizsgálták a romániai Észak-Nyugati és Észak-Keleti Fejlesztési Régióban. A Propensity Score Matching (PSM) módszerét használták, amellyel összehasonlították a hasonló jellemzőkkel rendelkező akciócsoportokhoz tartozó és kívülálló településeket. A vizsgálatnál figyelembe vették a cégek forgalmát, az alkalmazottak számát a nem mezőgazdasági vállalkozások tekintetében. Az eredmények azt mutatják, hogy nincs statisztikailag szignifikáns különbség az eredményváltozók változásában a két csoport között, sem a teljes mintában, sem az egyes régiókat figyelembe véve, párosítva. Ez a LEADER-programok és a helyi akciócsoportok hatékonyságának hiányára utal a nem mezőgazdasági jellegű vidékfejlesztési tevékenységekben. Érdekes megfigyelés, hogy a regressziós elemzés eredményei szerint az indikátorokat jelentősen befolyásolja a vizsgált időszak elején fennálló

társadalmi-gazdasági fejlettség szintje. Vagyis a térség vagy település kiinduló fejlettsége az időszak végi eredményességre is hatással van.

Nemzetközi összehasonlítást is találunk Zajdel és szerzőtársai (2019) cikkében. Ők a romániai és a lengyelországi LEADER-programokat vizsgálták a 2007–2013-as időszakra vonatkozóan. Itt leginkább a méretnagyságban van különbség, hiszen Lengyelország kapta a cikk szerzői szerint a legnagyobb összeget a LEADER-programra, ugyanakkor Románia a hatodik legnagyobb összeget. Lengyelországban 337 akciócsoport van, Romániában 163; Romániában a LEADER-programnak nincs külön kerete, mindig a nemzeti vidékfejlesztési programhoz csatlakozik (Zajdel et al. 2019).

Összegzésként elmondhatjuk, hogy minden elemzés próbálja leírni a romániai sajátosságokat, a vidékfejlesztés, mezőgazdaság és a források lehívása kapcsán. A tanulmányok kiemelik az EU-s vidéki térségre is jellemző mezőgazdasági függőséget és fejlettségébéli elmaradottságot, valamint a helyi sajátosságokat is, amilyen a nem tisztázott tulajdonviszonyok, nagyon felaprózott birtokszerkezet, illetve a LEADER-program sajátos működése.

4. KUTATÁSI HIPOTÉZISEK

A szakirodalom áttanulmányozása után a kutatási kérdésekre fókuszálva a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

Hipotézis 1: Az egyes vidékfejlesztési pályázati ciklusok eredményei a pályázatok számát és értékét tekintve befolyásolták a következő időszak eredményes pályázati tevékenységét.

- SAPARD-előcsatlakozási alap és a 2007–2013-as időszak tekintetében a pályázatok száma és értéke között pozitív összefüggés van a megyék szintjén;
- a 2007–2013-as és 2014–2020-as időszak esetében a pályázatok száma és értéke között pozitív összefüggés van a megyék szintjén.

Hipotézis 2. A gazdasági és társadalmi adottságok, valamint a település vezetése pozitívan befolyásolta a vidékfejlesztési források lehívhatóságát.

Hipotézis 3. A vidékfejlesztési forrásoknak pozitív hatása volt a helyi gazdaságra.

- **3.1.** A vidékfejlesztési források lehívásának pozitív hatása volt az érintett területekre: főként az infrastrukturális mutatók, a mezőgazdasági és turisztikai ágazat tekintetében a megyék szintjén;
- **3.2.** Hargita megyében a vidékfejlesztési források helyi gazdaságfejlesztési hatása kevésbé, míg a társadalmi jóléthez kapcsolódó faktorok élesebben kimutathatók 2000–2020-as időszakban.

Hipotézis 4. A vidékfejlesztési pályázatok eredményeit (számát és értékét tekintve) és más gazdasági mutatókat figyelembe véve (GDP, munkanélküliségi ráta) jól elkülöníthető 5 csoportot tudunk kialakítani a megyék között.

Hipotézis 5. A köztes integráló intézményeknek fontos szerepük van a vidékfejlesztési források fenntarthatóságában.

- **5.1.** Hargita Megye Tanácsa tevékenyen hozzájárult a vidékfejlesztési programok megvalósításához.
- **5.2.** A LEADER-program kevésbé járul hozzá a helyi gazdaság fejlesztéséhez, mint inkább helyi közösségek kialakulásához és hosszútávú fenntartásához Hargita megyében.

5. ADAT ÉS MÓDSZER

A doktori kutatásom fő elemzési egysége a székelyföldi Hargita megye. A vizsgálatban több kormányzati szintet is elemzek a kutatási kérdéseknek és a hipotéziseknek megfelelően: egyrészt megyei, másrészt Hargita megyén belüli településszintűt.

Az elemzett időszak három részre osztható:

4. 2000–2006: Románia előcsatlakozási periódusa, a vidékfejlesztési SAPARD-pályázatok időszaka.
5. 2007–2013: az első vidékfejlesztési program elemzése – ez az elemzés fő és legfontosabb periódusa.
6. 2014–2020 (hivatalosan 2022-ig hosszabbítva): a projektek adminisztrációjában még nem teljesen lezárt időszak.

Kutatási módszerekben ötvöztem a primer kvalitatív (interjú) és kvantitatív (kérdőív), valamint szekundér kutatási vizsgálati eszközöket.

A szekundér adatelemzéshez országos, megyei és településszintű adatokat használtam több forrásból. A használt adatbázis a következőképpen épül fel: egyrészt egy megyei szintű adatsor a pályázati adatokra vonatkozóan három időszakra: a csatlakozás előtti, SAPARD-pályázatok időszakára (2002–2006), az első (2007–2013), illetve a második (2014–2020) vidékfejlesztési időszakra.

Az első vidékfejlesztési periódus hivatalosan 2007–2013, de mivel Románia megkapta az „n+2”-nek nevezett engedményt, ami által 2015 végéig lehetett elszámolni a vidékfejlesztési támogatásokat, az adatokat kiterjesztettem a 2007–2015 közötti periódusra. A második vidékfejlesztési periódus is kitolódott 2022-ig, itt is az erre az időszakra vonatkozó adatokat használtam. Az adatbázis második része a minden rendelkezésre álló, témában releváns statisztikai mutatót tartalmazza 2022-ig.

A vidékfejlesztési forrásokra vonatkozó adatokat a Vidéki Beruházások Finanszírozási Ügynöksége honlapjáról (<http://opendata.afir.info>), valamint a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztés Minisztérium honlapjáról vettem. A lehívott források adatain túl a vonatkozó statisztikai adatokat a Nemzeti Statisztikai Intézet honlapjáról kérdeztem le. A feldolgozott adatbázis megyékre vonatkozik, az országos szintre vonatkozó adatokat az elemzésben csak a Hargita megye helyzetét bemutató résznél használtam, regionális bontású adatokat egyáltalán nem dolgoztam fel. A Nemzeti Statisztikai Intézet megyei demográfiai (lakosság ismérvei) és gazdasági jellemzőket leíró adatait (GDP, aktív cégek száma stb.) is felhasználtam. „Ezekhez hozzárendeltem az ágazati adatokat is, amelyekre a pályázatok lehívása hatást gyakorolhatott (pl. turizmus, agrárszektor), valamint az infrastruktúrára vonatkozó

releváns információkat (úthálózat, víz- és szennyvízhálózat). Egy 66 mutató adatbázist készítettem, amelyből további 22 származtatott és tisztított mutatót tudtam a dolgozatban használni. A pályázat lezárásának pontos évét nem tudjuk, csak a periódus ismert, ezért a mutatókat is időszakra számítottam ki, tehát időszaki átlagot, vagy időszakon belüli változást használtam. A romániai statisztikai rendszer és a pályázati felügyelettel, illetve lebonyolítással foglalkozó intézmények adatközlésének sajátossága, hogy a változások és adatok a statisztikákban gyakran egy- vagy többéves késéssel jelennek meg. A vidékfejlesztési projektek lebonyolításáért felelős ügynökség adataiban számos nehezen magyarázható adat van, amire az ügynökségtől kértem magyarázatot. Egyrészt az adatbázis nagyon sok zéró értékű megnyert pályázatot tartalmazott; erre azt a magyarázatot kaptam, hogy a vizsgált időszakban nyerték meg a pályázatot, de mivel nem tudták időben lezárni, ezért átették a következő időszakra. Ezt az információt figyelembe véve az adatbázisból kivettem ezeket a projekteket, hogy ne torzítsa a megnyert projektek valós számát. Egy másik érdekes eltérés, hogy a hivatalos időszakvégi beszámolók sarokszámai nem egyeznek az adatbázisban szereplő adatokkal. Magyarázatként azt kaptam, hogy a beszámolók manuálisan összesített megyei szintű és más ügynökségeken átfutó adatokat tartalmaznak, míg az adatbázis már feldolgozott, digitalizált adatokat. Mivel a beszámolók és kiértékelések csak tömbösített adatokat közöltek, a Vidékfejlesztési Beruházások Finanszírozási Ügynöksége pedig megerősítette, hogy az adatbázisuk helyes, az elemzés során elsősorban ezt használtam.

A primer elemzésben használt kvantitatív kutatásomban kérdőíves vizsgálatot végeztem Hargita megye vidéki településein a községek szintjén. A kérdőíveket a polgármesterekkel vagy a polgármester által kijelölt, projექtekkel foglalkozó alkalmazottakkal töltöttük ki.

Romániában vidéki térségnek számít, ami adminisztratív beosztás szerint nem város, tehát a községek és területei. Az elemzésben csak a községeket kérdeztem meg, tehát a teljes sokaságot próbáltam megvizsgálni. Az 58 településből 54-ben sikerült kitölteni a kérdőíveket. A kérdőívet a magyar polgármesterek magyarul, a román polgármesterek románul töltötték ki. A kérdéseket a lezárt 2007–2013-as időszakra vonatkoztattam, de mivel már benne voltunk a 2014–2020-as időszakban, ezért a polgármesterek néhány esetben általánosan, az időszakokat nem elkülönítve reflektáltak a vidékfejlesztési pályázatokra. A lekérdezés időszaka kissé elnyúlt, 2015–2023 közé esett, a lekérdezések több mint 50%-a 2015–2016-ban zajlott.

Habár a teljes sokaságot vizsgáltam (vagyis Hargita megye majdnem minden vidéki települését), a kis elemszám miatt nagyon sok esetben nem tudtam szignifikáns összefüggéseket találni, ezért inkább az összefüggések feltérképezésére és a vizsgált sokaságon belüli mintázatok leírására törekedtem.

A kérdőívem több blokkot tartalmaz, amelyben az első a település általános adottságait és az önkormányzat működési feltételeit tárja fel, kitérve az önkormányzat költségvetésére, az adófizetési hajlandóságra is. A helyi gazdaság fenntarthatóságának vizsgálatakor a helyi gazdaságszerkezetre, a helyi gazdaság működésére reflektáltam, a gazdaság-társadalom viszonyát is feltártam, és szintén ebbe a blokkba soroltam a gazdaságra és környezetre vonatkozó kérdéseket.

A harmadik kérdéssor a pályázatok fenntarthatóságára vonatkozó kérdéseket tartalmazza, a pályázatok helyi gazdaságban betöltött szerepét, a pályázati folyamat nehézségeit és hozadékait, a létrehozott értékek fenntartásainak kereteit térképezi fel.

Mivel több önkormányzatnak nem volt EU-s pályázata, a következő kérdéssor az EU-s és más pályázatok összehasonlítására, illetve a nem EU-s pályázatok fenntarthatósági problémáira is kitér.

Mivel megyei szinten fontos szereplő és a pályáztatási rendszer egyik fontos szereplője a megyei tanács, ezért a következő kérdéssor az ő szerepét vizsgálja a helyi fejlesztésekben.

A vidékfejlesztési program egyik fontos programja a LEADER, amely az alulról jövő kezdeményezéseket kellene segítse, és ezáltal egy nagyon fontos lehetőség lehetne a térség számára, ezért külön kérdéssor tárta fel a LEADER-program működési kereteit Hargita megye községeiben. A kérdőíves felmérés zárókérdéssora a jövőképre vonatkozik, hogy hogyan látják a településvezetők a településük jövőjét. A kérdőívben minél magasabb szintű információt hordozó skálákat használtam (pl. Likert-skála), és többségében zárt feleletválasztós kérdéseim voltak. Ezenkívül voltak nyílt kérdések és véleménykérdések is a kérdőívben. A kérdőívezés során adatokat is kértem a polgármesteri hivataloktól (pl. pályázatok száma, pályázatok értéke, kivitelezőre és a pályázati tervezőkre vonatkozóan). A kérdőívet előzetesen teszteltem próbalekérdezővel, a tesztelés alkalmával számos háttérinformációt is kaptam, ezeket mind beépítettem a végleges kérdőívbe. Előzetes egyeztetés alapján jelöltük ki a lekérdezés időpontját, előtte elküldtem a kérdőívet a polgármestereknek, hogy az adatokat tudják előkészíteni. Azokon a településeken, ahol az adminisztratív személyzetben van külön pályázatokkal foglalkozó munkatárs, legtöbb esetben előkészített adatokkal vártak.

A kérdőíves módszert kiegészítettem interjúkkal, hogy a minőségi különbségek háttértényezőit is fel tudjam tárni. Az interjúk félig strukturált interjúk, hiszen volt egy előzetesen elkészített kérdésorom, amelyet elküldtem interjú előtt, hogy át tudják gondolni a válaszukat, megfelelően fel tudjanak készülni, mivel a háttérfolyamatokra is rákérdeztem, ami egy előzetes belső elemzést is igényel. Az egyik kiválasztott interjúalany egyrészt a pályázatokban és szinte minden pozitív fejlettségi mutatóban kiemelkedő település polgármestere, aki már több ciklus óta a település élén van, tehát hosszú távon is átlátja a folyamatot. Ugyanakkor olyan település vezetőjét is megkérdeztem, amelynek az előző

időszakban egyáltalán nem volt EU-s pályázata, és csak az akkor aktuális időszakban kezdtek pályázni kis értékű pályázatokra. A másik oldal működési kereteinek háttérinformációit a Hargita Megyei Vidéki Beruházások Finanszírozási Ügynöksége vezetőjével tártam fel, szintén félig strukturált interjút használva. Ezenkívül pályázatiíró és tanácsadó cégnél dolgozó, már húsz éve pályázatokkal foglalkozó tanácsadót is megkérdeztem a pályázatok lebonyolításáról. Az interjúk során nem feltétlenül csak az előre elküldött kérdéseket vettük végig, de számos olyan háttértényezőt is, amelyre nem volt előzetes kérdés megfogalmazva. A polgármesterekkel elemeztük a pályázatok egyes állomásait (tervezéstől a kivitelezésen át az utólagos fenntartásig), felgöngyölítve minden egyes elemet, amely a pályázatok fenntarthatóságát befolyásolhatja, figyelve a településtípus adottságaira. A pályázatok lebonyolító ügynökség vezetőjével a pályázató intézmény nézőpontját térképeztem fel; hogyan látják a pályázókat, hogyan látják a megyei pályázás kereteit, a megvalósításokat, a buktatókat, az elmúlt időszak tapasztalatait, és az aktuális időszakban történő változásokat. A pályázatiíró cég képviselője az előkészítési és a lebonyolítási folyamatokat ismertette részletesen, valamint külső szakértőként reflektált a polgármesteri hivatalok és a finanszírozó ügynökség működésére. A kérdőív és az interjúvezetők a mellékletekben láthatók.

Hargita megye mint esettanulmányi helyszín

A doktori dolgozatom földrajzi fókusza Románia, ezen belül kiemelt a székelyföldi Hargita megye. Hargita megyét egyrészt a személyes érintettség miatt választottam, hiszen a Gyergyói-medencében lakom és Csíkszeredában dolgozom, a körülöttem levő helyi társadalmi és gazdasági folyamatok állandó aktív megfigyelője és elemzője is vagyok.

Ami a vizsgálati helyszín tekintetében releváns, hogy a megye tipikus rurális térség minden karakterisztikájával. A vidéki lakosság aránya 59,32%, közigazgatásilag 9 várost és 58 községet foglal magába, a községek összesen 235 faluból tevődnek össze. A városok és községek elhelyezkedéseit a 9. ábra pontosan mutatja.

9. ábra. Hargita megye településeinek beosztása az országos nomenklátor szerint

Forrás: Saját szerkesztés

A 9 város közül 4 megyei jogú város: Csíkszereda, Székelyudvarhely, Gyergyószentmiklós és Maroshévíz, a többi 5 kisebb városnak számít: Szentegyháza, Székelykeresztúr, Borszék, Balánbánya és Tusnádfürdő. Hargita megyében a történelmi örökség sajátos helyzeteket eredményez, mivel a statisztikákban városként szerepelnek olyan települések is, mint Borszék vagy Tusnádfürdő, amelyek a fürdőkultúrához kapcsolódó történelmi tényezők révén kapták meg a városi rangot. Ezek olyan fürdővárosok, amelyek e szerepüket ma már jóval kisebb mértékben töltik be, miközben klasszikus városi funkciókkal sem rendelkeznek, és nem tekinthetők sem gazdasági, sem adminisztratív központnak a környező települések számára. Így aztán olyan helyzetnek lehetünk tanúi, hogy a tulajdonképpen községi szintű városok – mint Borszék, amelynek lakossága 2839 fő és Tusnádfürdő 1772 fővel (amely még községnek is kicsinek számít) – mellett olyan községek vannak, amelyek több mint kétszer akkora lakossal rendelkeznek: Gyergyóremete (6418), Csíkszentdomokos (6473), Parajd (6978) (NSI 2022).

A lakossági összetétel sokszínű: magyarok 85,7%, románok 12,4%, romák 1,8%, németek 0,02%-ban képviseltetik magukat. A települések nagy része magyar többségű, a román lakosság nagy része a megye északi részébe és a megyeszékhely Csíkszeredába koncentrálódik. Román nemzetiségűek legnagyobb arányban Bélborban élnek (99,5%), míg a roma lakosság a legnagyobb arányban Újszékelyen van jelen (22,8%). A megye érdekes elemzési terep a lakosság sokszínűsége miatt is,

ahol a helyi magyarság kettős viszonyrendszert érzékel, hiszen megyei szinten többségben van, országos viszonylatban pedig kisebbségben (NSI 2022).

Gazdasági viszonylatban leginkább lemaradottság jellemző, hiszen Hargita megyében az egy főre jutó GDP 17 230 euró, ami az országos átlaghoz viszonyítva 72,70%, míg Bukaresthez mérten ez az arány 27,73% (NSI 2020). A GDP-szerkezet összetétele: szolgáltatások 60,3%, ipar 27,4%, építőipar 6,3%, mezőgazdaság 6% (ADR Centru 2024). Az alkalmazottak száma 2008–2020 között a mezőgazdaságban, vendéglátásban, valamint a szolgáltatásokban növekedett, míg az iparban, bányászatban és oktatásban dolgozók aránya csökkent (NSI 2020). A szolgáltatások és az ipar terén jellemző, hogy nem magas hozzáadott értékű szolgáltatások és ipari tevékenységek vannak jelen a térségben, ahol magas a minimálbéres alkalmazottak aránya. Ezek a belső szerkezeti és gazdasági rendszerbeli adottságok is indokolják, hogy országos szinten a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező megye (Székelyi 2024, Erdélystat 2021).

A térségben a mezőgazdasági és turisztikai tevékenység jelentős, a tájhoz való kötődés a mindennapi élet része. Ez a túlnyomórészt hegyvidéki domborzati adottságoknak is köszönhető, amely magába foglalja a Keleti-Kárpátok több hegycsoportját. Éghajlata mérsékelten kontinentális, a domborzati viszonyoktól függő éghajlati árnyalatokkal: a hegyvidéki területen nedves és hűvös az éghajlat, a hegység lábánál és az alföldön melegebb és szárazabb. A megyében, pontosabban Gyergyóalfaluban van Románia leghidegebb pontja.

A turizmus fő formái a gyógy-, agro-, hegyi, szabadidős, valamint a vallási turizmus. A megye turisztikai látványosságai közé tartoznak a gyógyfürdők (Tusnádfürdő, Borszék, Hargitafürdő, Parajd), természetvédelmi területek (Gyilkos-tó, Szent Anna-tó, Békás-szoros, Nagybagmász, Kelemen-havasok védett területe, Nárciszmező). A vallási turizmus fő célpontja Csíksomlyó, a katolikusok fontos zarándokhelye, ahol a pünkösdi búcsút szervezik.

Az épített örökség körébe tartozik a szárhegyi Lázár-kastély, valamint Székelyderzs erődített temploma, amely a romániai magyar vonatkozású műemlékek közül egyedülként szerepel az UNESCO világörökségi listáján. Ide sorolható a csíkszeredai Mikó-vár is, továbbá kiemelt turisztikai célpont Korond, amely a népi fazekasság központjaként ismert.

Tehát Hargita megyét a vidékfejlesztési források eloszlására ideális terepnek tartom a vidéki területi jellegzetességek miatt: a népsűrűség, települések eloszlása, vidéki lakosság aránya, a népesség sokszínűsége, a periférikus gazdasági jellemzők és a mezőgazdasághoz és turizmushoz való szerves kötődés miatt.

6. EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK

6.1. Vidékfejlesztési források lehívásának vizsgálata megyei szinten

6.1.1. Pályázati adatok általános adatelemzése megyék szintjén

A leíró statisztikai elemzés központi kutatási kérdése az volt, hogy megyék szintjén kik tekinthetők a vidékfejlesztési pályázatok nyerteseinek, illetve veszteseinek, és e viszonyítási keretben milyen teljesítményt mutat Hargita megye.

A Sapard-időszakban relatív kevés és nem túl nagy értékű pályázatok voltak. Ebben az időszakban a Hargita megyei pályázatok értéke megközelítette a megyei szintek átlagát, kicsit kevesebb volt a pályázatok száma, és a megye az egy főre eső pályázati értékben is átlagon alul teljesített. Ebben az időszakban a legnagyobb különbség a megyék között a pályázatok értékében volt: a legnagyobb értékű pályázatokat benyújtó megye a legkisebbhez képest a 15-szörösét tudta lehívni.

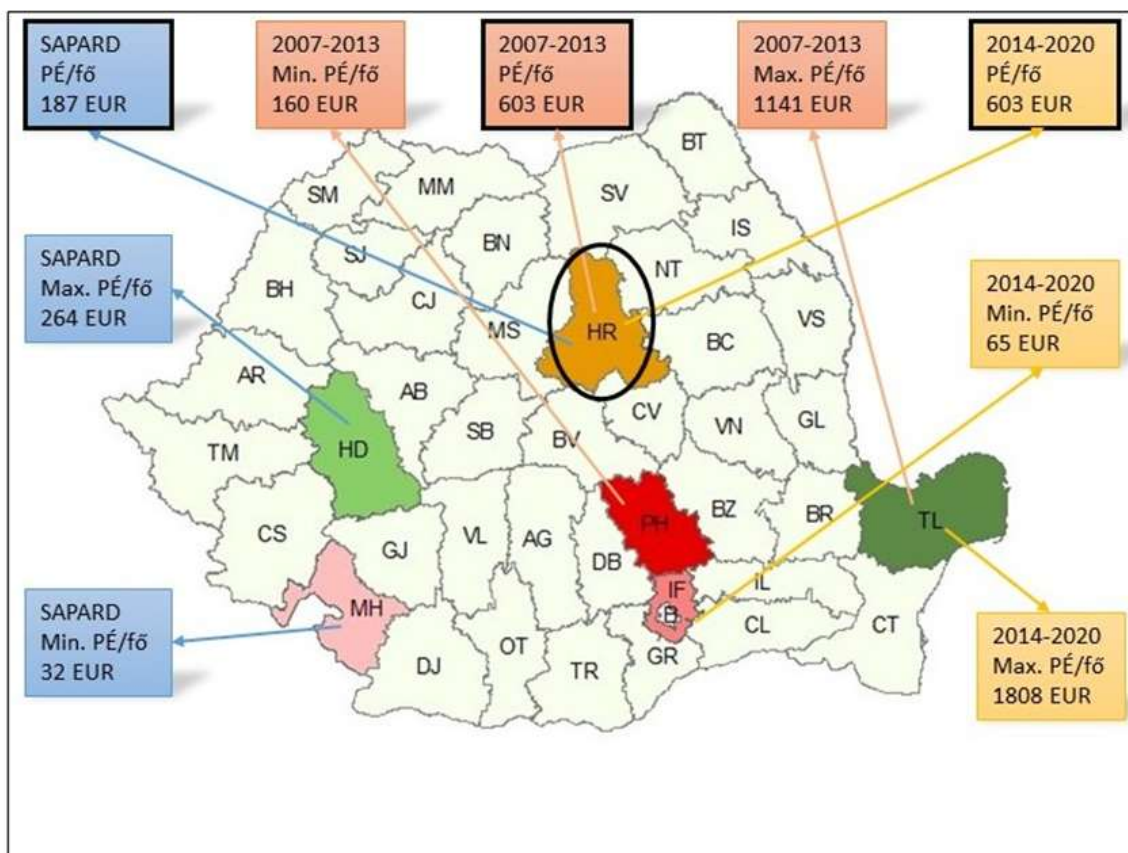
6. táblázat: SAPARD-időszakot leíró statisztika

SAPARD-időszak	Hargita megye minimumtól való eltérése	Hargita megye maximumtól való eltérése	Max/min hányados	Megyei értékek átlaga	Megyei értékek átlaga és Hargita megyei érték aránya	Szórás
Pályázatok száma	100	-79	7,88	107	0,85	38,34
Pályázatok értéke (1000 lej)	29895	-38379	15	32195	0,93	12675
Egy főre eső pályázati érték (lej/fő)	155	-77	8,25	143	0,76	51,66

Forrás: saját szerkesztés a Mezőgazdasági Minisztérium és a Vidékfejlesztési és Kifizetési ügynökség adatai alapján

A pályázatok számában és az egy főre jutó pályázati értékben kisebb az eltérés. A sorrendbe rakott adatoknál azt látjuk, hogy Hargita megye az összegeket és a projektértékeket tekintve is éppen csak lemarad az első tíz megye mögött (a projektek számát tekintve a tizenegyedik helyen van, a projektek értékét tekintve a tizennegyedik helyen található), ugyanakkor a szomszédos, szintén székelyföldi Kovászna megye mindkét érték tekintetében az utolsók között van. A SAPARD-időszakban Suceava,

Temes és Iași megye mutatta a legerősebb teljesítményt valamennyi vizsgált dimenzióban, míg Mehedinți és Kovászna megye minden mutató tekintetében jelentősen elmaradt az országos átlagtól. Ilfov megye is rosszul teljesített, de ez azért különleges helyzet, mert Ilfov megye tulajdonképpen úgy működik, mint Bukarest elővárosa; nem igazán vidéki térség.

10. ábra: Vidékfejlesztési támogatások országos maximum és minimum értékeinek összehasonlítása a Harghita megyei értékekkel mindhárom tervezési periódusban

Forrás: saját szerkesztés

A 2007–2013-as időszakban a pályázatok számát tekintve a legkevesebbet Ilfov megye, a legtöbbet Beszterce-Naszód megye hívta le, a legnagyobb pályázati összeget Temes megye, míg a legkevesebbet szintén Ilfov kapta. Az egy főre jutó vidékfejlesztési támogatások értéke a legnagyobb Tulcea megyében, míg a legkisebb Prahova megyében. Ezeket összevetve látjuk igazán a különbségeket, hiszen a projektek számában a legtöbbet lehívók több mint 34-szer többet hívtak le, mint a legkevesebbet lehívók, a pályázati értékek tekintetében csak 6,4-szeres a különbség.

7. táblázat: Romániai vidékfejlesztési pályázatok, 2007–2013-as leíró statisztika

2007–2013-as időszak	Hargita megye minimumtól való eltérése	Hargita megye maximumtól való eltérése	Max /min hányados	Megyei értékek átlaga	Megyei értékek átlaga és a Hargita megyei érték aránya	Szórás
Pályázatok száma	1352	-3922	34.38	2052	1.36	1222
Pályázatok értéke (1000 lej)	80627	-81679	6.16	110112	0.98	40003
Egy főre eső pályázati érték (lej/fő)	449	-538	7.13	537	0.89	227

Forrás: saját szerkesztés a Mezőgazdasági Minisztérium és a Vidékfejlesztési Kifizetési ügynökség adatai alapján

Az egy főre eső pályázati érték esetében a maximális és minimális érték aránya 7,5. Hargita megye többet pályázott az átlagnál, de a pályázatok értéke átlagos volt, ebből is adódik, hogy az egy főre eső pályázati érték is átlag fölötti. Tehát ebben az időszakban is megőrizte előnyét Beszterce-Naszód és Temes megye, amely az előző időszakban is jellemezte, viszont itt az eltérések aránya nagyságrendileg nagyot nöött, főleg a pályázatok számában. A megugró pályázati értéket a pályázatok számában leginkább a fiatal gazdáknak nyújtott kisebb értékű támogatások adják.

A 2014–2020-as időszakra jellemző, hogy a fiatal gazdák támogatását igénylők száma csökkent, ezért a maximális és minimális érték közötti különbség a pályázatok számát tekintve csökkent. Ugyanakkor a pályázatok értékében nagy lett az eltérés a legjobban és legkevésbé hatékonyan pályázó megyék között; a legjobban pályázó Bihar megye 17,87-szer nagyobb értéket hívott le, mint a leggyengébben pályázó Ilfov megye. Ebben az időszakban is Beszterce-Naszód megye, valamint Temes megye a vezető megyék között van a pályázati értéket és az egy főre eső értéket vizsgálva. Hargita megye a középmezőnyben helyezkedik el, akárcsak az előző időszakban, a 16–17. helyet foglalja el, a legjobban teljesítő megyékhez képest csak a pályázatok számát tekintve van leginkább lemaradva, a pályázati értékben majdnem pontosan hozza az átlagot, míg az egy főre eső átlagértékben kicsit le van maradva.

8. táblázat: Romániai vidékfejlesztési pályázatok, 2014–2020-as leíró statisztika

2014–2020-as időszak	Hargita megye minimumtól való eltérése	Hargita megye maximumtól való eltérése	Max/min hányados	Megyei értékek átlaga	Megyei értékek átlaga és a Hargita megyei érték aránya	Szórás
Pályázatok száma	92	-3044	24,06	858,732	3,77	721
Pályázatok értéke (1000 lej)	96053	-171761	17,87	111196	0,99	61081
Egy főre eső pályázati érték (lej/fő)	538	-1205	27,94	536	0,89	357

Forrás: saját szerkesztés a Mezőgazdasági Minisztérium és a Vidékfejlesztési Kifizetési Ügynökség adatai alapján

Érdekes látni, hogy ebben az időszakban a megyék tekintetében elég nagy az átrendeződés, például Brassó és Prahova megye a vidékfejlesztési pályázatok számát és értékét is figyelembe véve a lista végére csúszott. Ugyanakkor nem lehet azt mondani, hogy Brassó és Prahova megye nem fejlődött volna erőteljesen, csak nem a vidéki térségek fejlődtek, és nem vidékfejlesztési támogatásokból.

Következtetésként elmondhatjuk, hogy csak az egy főre eső pályázati értékben teljesít átlagon felül Hargita megye, a pályázati érték mindhárom időszakban átlag körüli volt, mindhárom időszakban a pályázatok száma átlag alatti volt. A megyéket rangsorolva az egyes időszakonként is azt látjuk, hogy a Sapard-időszakban teljesített legjobban Hargita megye, az ezt következő időszakban kicsit lecsúszott a pályázatok számát és értékét tekintve is.

6.1.2. Pályázati időszakok egymásra való hatásának vizsgálata

A Sapard-időszak és a Vidékfejlesztési Program 2007–2013-as időszakának összehasonlítása

Már a dolgozat tervezésénél az egyik kiemelkedő kérdés volt, hogy van-e valamilyen kapcsolat a tervezési időszakok között, hogy mutat-e az egyik és másik időszak eredménye valamilyen összefüggést, vagy felfedezhető-e a gazdasági mutatók szintjén valamilyen hatás.

Az ezzel kapcsolatban megfogalmazott hipotézis szerint összefüggés áll fenn az előző időszak pályázati eredményei és az aktuális időszakban elért pályázati teljesítmények között. Ennek megfelelően a kutatási kérdés arra irányult, hogy kimutatható-e kapcsolat a SAPARD-időszakban nyújtott támogatások és a Vidékfejlesztési Program 2007–2013-as időszakának támogatásai között, valamint hogy az előző időszak pályázati aktivitása és eredményessége befolyásolta-e a későbbi időszak pályázati kimeneteleit.

Többféle számítást elvégezve azt láttam, hogy a korrelációs számítás eredménye és a klaszteranalízis tud segíteni az értékelhető válasz megtalálásában.

A korrelációs számítás a változók közötti kapcsolat szorosságának és irányának mérésére használjuk. A korreláció értéke -1 és 1 között lehet, az abszolút érték a kapcsolat szorosságát (minél erősebb a kapcsolat, annál közelebb van az 1-es értékhez), az előjele a kapcsolat irányát tükrözi. Erős kapcsolatnak tekintjük a 0,7 feletti értéket, a 0,2 és 0,7 között közepes a kapcsolat, ez alatt pedig gyenge kapcsolatot állapíthatunk meg. A lineáris korreláció együttható négyzete a determinációs együttható, amely arra ad választ, hogy a független változó a függő változót hány százalékban magyarázza (Sajtos et al. 2007, Lázár 2013).

Az első hipotézist vizsgálva a SAPARD és a vidékfejlesztési támogatások számát, értékét és az egy főre eső értékek közötti korrelációt néztem meg. Az eredmények szignifikáns kapcsolatot mutatnak a Sapard-pályázatok száma és a vidékfejlesztési támogatások értéke között. A Sapard-pályázatok száma és a vidékfejlesztési támogatások értéke közötti pozitív kapcsolat a „tanulási” hatást mutathatja, azokban a megyékben, ahol sok kisebb pályázaton megtanultak megfelelően pályázni, a következő időszakban nagy értékű támogatásokat is lehívtak.

Minden mutatónál egy nem túl szoros negatív összefüggés mutatkozik a Sapard-pályázatok értéke és minden más vidékfejlesztési támogatási mutató között. Erre az összefüggésre a következő magyarázatom van: a Sapard-időszakban a nagy pályázati értékeket a nagy vidéki infrastrukturális pályázatok tették ki, tehát ha valamelyik megyében több ilyen pályázatot valósítottak meg, akkor nagy valószínűséggel a következő pályázati időszakban ugyanerre a területre nem pályáztak. Tehát elmondhatjuk, hogy a hipotézis igaz, megfigyelhető kapcsolat az előző pályázati időszak és az azt követő pályázati időszak között, viszont az összefüggés nem túl szoros.

**9. táblázat: Korrelációs számítás:
Videkfejlesztési pályázatok, a 2007–2013-as periódus és SAPARD-pályázatok**

		Sapard-pályázatok száma	Sapard-pályázatok értéke	Egy főre jutó Sapard-támogatási érték
Videkfejlesztési támogatások száma, 2007–2013	Pearson Correlation	-,039	-,070	-,199
	Sig. (2-tailed)	,807	,663	,212
Videkfejlesztési pályázatok értéke, 2007–2013	Pearson Correlation	,402**	,292	-,014
	Sig. (2-tailed)	,009	,064	,931
Egy főre jutó vidékfejlesztési támogatások értéke, 2007–2013	Pearson Correlation	-,010	-,272	,373*
	Sig. (2-tailed)	,950	,085	,016

Forrás: saját számítás

Azt vizsgálva, hogy az előző időszak eredményei hatással vannak-e, befolyásolják-e a következő időszakot, megvizsgáltam a 2007–2013 és a 2014–2020-as időszakot is, és azt láttam, hogy majdnem minden értéknél korreláció figyelhető meg az előző időszakhoz viszonyítva. Együttjárás van a támogatások száma, értéke és az egy főre eső érték között is. Ez az eredmény azt mutatja, hogy azok a megyék, ahol az előző időszakban jól pályáztak vidékfejlesztési forrásokra, azok a következő időszakban is hatékonyak tudtak lenni. Vagyis akik az előző időszakban megtanultak pályázni, hozzá tudták rendelni a megfelelő adminisztratív kapacitást és forrásokat, azok hatékonyan tudtak pályázni a következő periódusban is.

10. táblázat: Korrelációs számítás a vidékfejlesztési pályázatok 2007–2013-as periódus és a 2014–2020-as időszak pályázatai között

		Videkfejlesztési pályázatok száma 2014–2020	Videkfejlesztési támogatások értéke 2014–2020	Egy főre jutó vidékfejlesztési támogatások értéke 2014–2020
Videkfejlesztési támogatások száma, 2007–2013	Pearson Correlation	,611**	,306	,096
	Sig. (2-tailed)	,000	,051	,550
Videkfejlesztési pályázatok értéke, 2007–2013	Pearson Correlation	,634**	,663**	,248
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,117
Egy főre jutó vidékfejlesztési támogatások értéke, 2007–2013	Pearson Correlation	,347*	,415**	,661**
	Sig. (2-tailed)	,026	,007	,000

Forrás: saját számítás

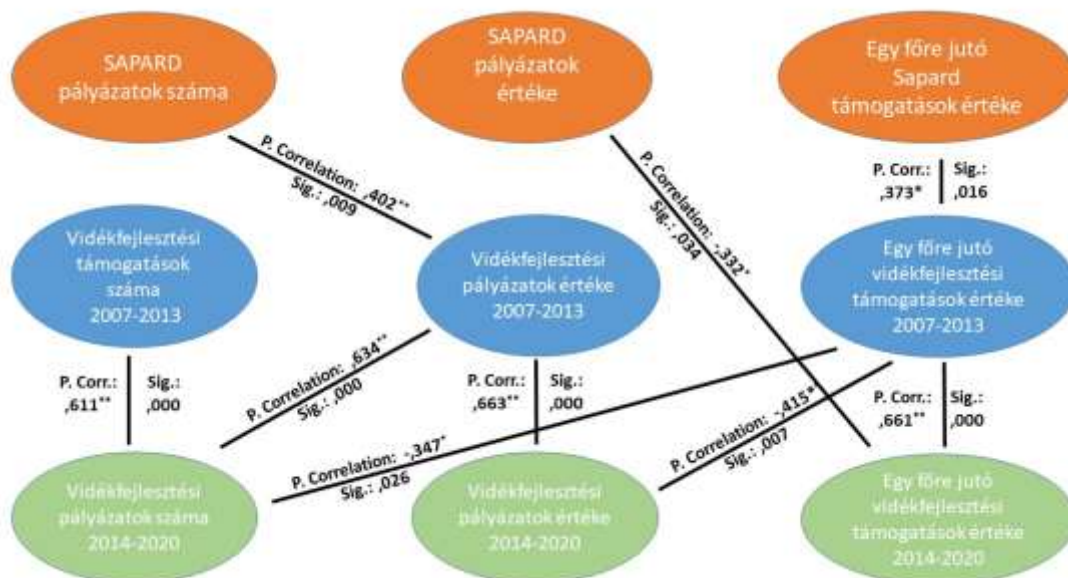
Összevettem az előcsatlakozási SAPARD-pályázatokat és a 2014–2020-as időszak pályázatait is, és azt tapasztaltam, hogy a SAPARD-időszak pályázatai és a 2014–2022-es időszak pályázatai között kevesebb együttjárás figyelhető meg, csak az egy főre eső vidékfejlesztési támogatási érték és a SAPARD-pályázatok értéke között van nem túl szoros korreláció. Ez azért is lehetséges, mert akik már első körben le tudtak hívni nagy értékű pályázatokat, azoknak valószínű megvan az adminisztratív kapacitásuk és anyagi forrásuk a további nagyértékű pályázatok lehívására.

11. táblázat: Korrelációs számítás: Vidékfejlesztési pályázatok, 2014–2020-as periódus és SAPARD-pályázatok

		SAPARD pályázatok száma	SAPARD pályázatok értéke	Egy főre jutó SAPARD támogatási érték
Vidékfejlesztési pályázatok száma, 2014–2020	Pearson Correlation	,038	-,014	-,123
	Sig. (2-tailed)	,811	,932	,444
Vidékfejlesztési támogatások értéke, 2014–2020	Pearson Correlation	,280	,012	-,041
	Sig. (2-tailed)	,077	,942	,801
Egy főre jutó vidékfejlesztési támogatások értéke, 2014–2020	Pearson Correlation	-,015	-,332*	,218
	Sig. (2-tailed)	,926	,034	,172

Forrás: saját számítás

Végkövetkeztetésként kijelenthetjük, hogy az előző időszak eredményei szorosabban befolyásolják a következő időszak eredményeit, ez az együttjárás két cikluson keresztül is kimutatható, igaz, sokkal kisebb mértékben. Amint azt a szignifikáns korrelációk összesítő ábrájában a Sapard-időszak narancssárga színnel jelenik meg, a 2007–2013-as időszak kézzel, 2014–2020-as időszak zölddel. P.correlations, vagy ahol a hely engedte a P. corr rövidítés a Pearson Correlation kifejezést takarja, a Sig pedig a szignifikancia szintjét mutató Sig. (2-tailed) érték.

11. ábra: Szignifikáns korrelációk összesítő ábrája Sapard- és a Vidékfejlesztési támogatások periódusai között

Forrás: saját szerkesztés

Tehát elmondhatjuk, hogy a hipotézis igaz, megfigyelhető kapcsolat az előző pályázati időszak és az azt követő pályázati időszak között, viszont nem túl szoros az összefüggés.

6.1.3. Klaszterelemzés

A vidékfejlesztési támogatások lehívása során a megyék szintjén jelentkező, a vidékfejlesztési forrásokat és a reálgazdasági mutatókat figyelembe vevő mintázat láthatósága kérdésének megválaszolására a klaszteranalízist használtam.

A kapcsolódó kiinduló hipotézist így fogalmaztam meg: vidékfejlesztési pályázatok eredményeit (számát és értékét) tekintve és más gazdasági mutatókat figyelembe véve (GDP, munkanélküliségi ráta), jól elkülöníthető 5 csoportot tudunk kialakítani a megyék között.

A módszert azért választottam, mert a klaszterelemzés, akárcsak a faktorelemzés, egy dimenziócsökkentő eljárás (csak itt nem a változók, hanem a megfigyelési egységek számát csökkentjük), melynek eredményeként a megfigyeltet hasonló csoportokba tudjuk sorolni (Sajtos et al. 2007, Székelyi et al. 2005). Az elemzés eredményeként a megfigyelt egységeket homogén, nagyon hasonló csoportokra osztjuk, a csoportok pedig jól elkülöníthetően különböznek egymástól.

Sajtos et al. (2007) felhívja a figyelmet a klaszterelemzés néhány korlátjára:

- Nemcsak egyetlen jó megoldás létezik (a klaszterbe tartozás a választott eljárás függvénye). Több eljárással próbálkoztam, míg értelmezhető eredményt kaptam.
- A kialakuló szegmensek nem függetlenek a megfigyeltet adatbázisbeli sorrendjétől; az adatok sorrendjét változtatva más-más klasztereket kaptam.
- Az elemzés eredményeként minden esetben klaszterek jönnek létre, akkor is, ha ez a tulajdonképpeni adatsorban nem azonosítható és nem értékelhető.
- A releváns változók elméletileg indokolhatók kell legyenek az adatsorban, mivel ez határozza meg az eredményt.

Előzetesen 66 egyszerű és 22 származtatott (átlagos és változások) mutató állt rendelkezésemre az elemzés kezdeti kereteként. Ezekből a mutatókból olyanokat választottam be az elemzési keretbe, amelyek kötődnek a vidéki tér jellemzőihez (így került be a vidéki lakosság száma és a mezőgazdasági terület nagysága), másrészt a hipotézisnek megfelelően a reálgazdasági változókat is megfelelően reprezentálják (GDP/fő, munkanélküliek száma, aktív cégek száma). Harmadrészt a vidékfejlesztési pályázatok specifikus mutatóit is figyelembe akartam venni, ezért a pályázati érték és pályázatok száma került be a kiválasztott keretbe.

Lényeges kiértékelni, hogy az elemzésben részt vevő változók milyen mértékben korrelálnak. A nagyon magas (0.9 feletti) korrelációs együtthatójú változókat ajánlott az elemzési keretből

eltávolítani, mivel a kettő együttes alkalmazása torzításokhoz vezet (Sajtos et al. 2007). Az előzetes tesztelés során láttam, hogy túl szoros a korreláció a pályázati érték és pályázatok száma között, ezért a további elemzés során csak a pályázati értéket vettem figyelembe. Mindhárom időszakra ugyanazokat a mutatókat használtam a klaszterelemzés elvégzéséhez. A kiugró adatok vizsgálatánál további korlátozással kellett élnem, mivel azt láttam, hogy Bukarest és Ilfov megyék minden szempontból különböznek a kiinduló Sapard-időszakban. Lévén, hogy gazdasági és társadalmi agglomeráció, ezért minden mutatója duplája, sőt triplája lehet a többi vizsgált megyének (GDP, lakosság száma, aktív cégek száma, stb.), ugyanakkor erre a térségre nem mondható el, hogy rurális lenne, nem a vidékfejlesztési források a célterülete. Ezért a Bukarestre vonatkozó adatokat kivettem az adatbázisból, hogy ne torzítsa az értékeket. További korlátozást csak az első, vagyis Sapard-időszakra kellett hozzak, Ilfov megye esetén. Ilfov megye kihagyására azért is szükség volt, mert ebben az időszakban adózási kedvezmények miatt nagyon sok cég áttette székhelyét Ilfov megyébe, de igazából Bukarestben működtek, és ez nagy mértékben torzította az adatokat.

A következő két időszakban a visszaélések visszaszorítása érdekében különféle korlátozásokat vezettek be, és amint a kedvezmények megszűntek, a vállalatok fokozatosan visszatértek tényleges telephelyeikre. Így a rákövetkező két időszakban az Ilfov megyei adatokat bent hagytam az elemzési keretben, de Bukarestre továbbra is érvényesek a megállapítások, és a torzítás elkerülése érdekében nem használtam az elemzés adatsorában.

Amennyiben az adatok eltérő mértékegységet mutatnak, szükség van a standardizálásra, amelyben az átlagot kivonjuk az egyes értékekből, majd a különbséget elosztjuk a szórással (a standardizált skála átlaga 0, szórása eggyel egyenlő, a pozitív értékek átlag felettiak, a negatívak átlag alattiak). Az én adatbázisom esetén is szükség volt a standardizálásra, tehát az elemzés további fázisában standardizált értékeket használtam mindhárom adatsor esetén. Az adatok standardizálási módszer a Z-score eljárás volt, amelynek lényege, hogy az átlagot kivonjuk az értékekből, majd a különbséget elosztjuk a szórással.

Ezen feltétel ellenőrzésével kiválasztottam a klaszteranalízis típusát. Mivel a hipotézisnél öt klaszterből indultam ki, K-központú klaszterelemzést végeztem, amelyet akkor használunk, ha előre megadjuk a klaszterek számát. Az öt klaszter előfeltevés megfogalmazásánál két szempontot követtem: egyrészt jól prezentálható legyen (ötnél több klaszternél a különbségek már nem látszanak jól a térképen), másrészt a gazdasági valóságot is reflektálja, valamint jól értelmezhető legyen.

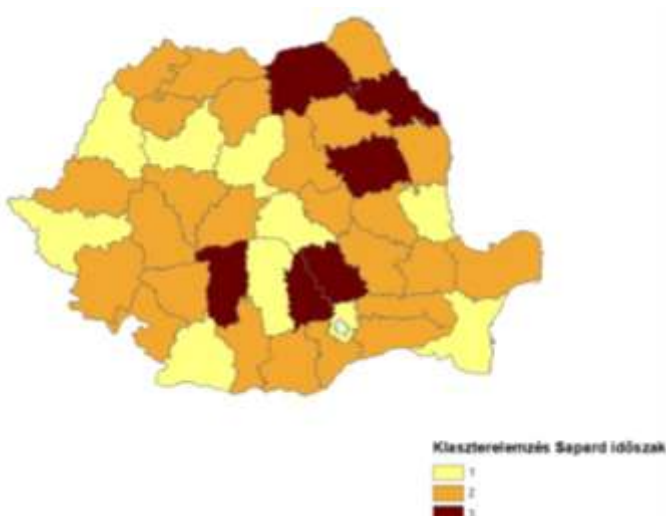
A varianciaelemzés a mutatókat vizsgálatra megfelelőnek mutatta. Három időszakra ugyanazokat a mutatókat vettem figyelembe: a munkanélküliek száma, az aktív cégek száma, a mezőgazdasági terület nagysága, a vidéki lakosság száma, Sapard-pályázatok értéke (illetve a vidékfejlesztési

összesített pályázatok értéke 2007–2013 és 2014–2020 között), és az egy főre eső GDP-érték. Az elemzés során azt láttam, hogy az 5 és a 4 klaszterbe való osztás nem felel meg a valóságnak, és nem értékelhető az eredmény, ezért a 3-as klaszterbeosztást választottam, amely értékelhető eredményt adott. A klaszterelemzés négy iterációt követően három klaszter kialakulásához vezetett, amelyeket a *vezető*, a *köztes*, valamint a *lassan haladó* megyék kategóriájaként jelöltem meg.

Sapard-időszak

Az előcsatlakozási időszakban a három klaszter jellemzői a következők voltak:

1. A világossárgával ábrázolt klaszter tagjai a „vezető megyék csoportja”, fejlettebb és jól pályázó megyék. A klaszter tagjainak jellemzői, hogy ide leginkább a fejlett megyék tartoznak, amelyek átlagon felüli egy főre jutó GDP-vel rendelkeznek, és átlagon felüli az aktív cégek száma. E megyék átlag alatti mezőgazdasági területtel rendelkeznek, ugyanakkor nagyobb urbánus centrumok és városok jellemzik őket. Mindezek mellett az átlagot meghaladó számú vidékfejlesztési pályázattal bírtak.

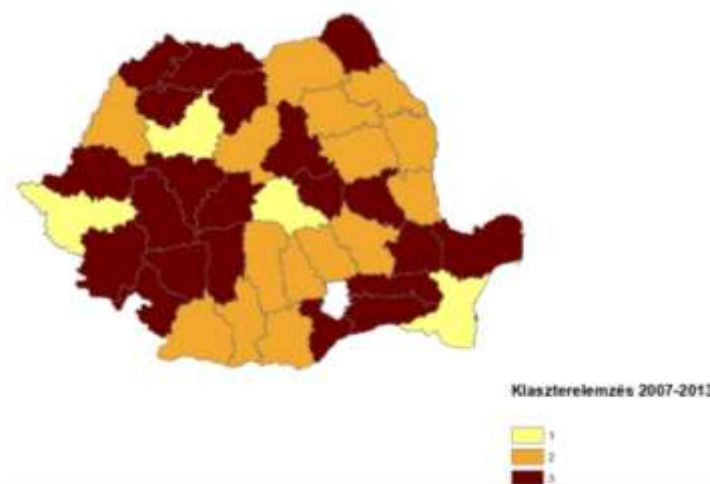
12. ábra: A SAPARD-időszak klaszterelemzésének eredménye

Forrás: saját szerkesztés az SPSS adatelemzési eredmény alapján

2. A narancssárga színt kapta a „köztes megyék csoportja”. A második klaszterhez tartozó megyék nem feltétlenül fejletlen megyék, csak a klaszterelemzés azt a pillanatot ragadja meg, amikor a rendszerváltás okozta szektoriális változások és térbeli gazdasági csomópontok átalakulása miatt egyes urbánus, régebben csomópontnak számító megyék átmenetileg elveszítik centrumszerepüket, a szerkezetváltás, ipari tevékenységek lelassulása, leállása miatt tömegesen

magas lesz a munkanélküliség ezekben a megyékben. A narancssárga klaszterhez tartozók a jól pályázó megyék, átlag fölötti vidéki lakossággal. Átlag körüli a GDP/fő aránya és az aktív cégek száma, valamint a munkanélküliek száma is. Mondhatjuk, hogy átlagos gazdasági teljesítményű, jól pályázó megyék.

3. A sötétbarna szín a „lassan haladók”, vagy leszakadók csoportja. Ide azok a megyék tartoznak, amelyek átlag fölötti mezőgazdasági területtel rendelkeznek, viszont a vidékfejlesztési pályázatok lehívásában kevésbé hatékonyak. Az aktív cégek számában és az egy főre eső GDP-ben is átlag alatti értéket mutatnak. Tehát kevésbé fejlett, nem hatékonyan pályázó megyék.

13. ábra: A 2007–2013-as időszak klaszterelemzésének eredménye

Forrás: saját szerkesztés az spss adatelemzési eredmény alapján

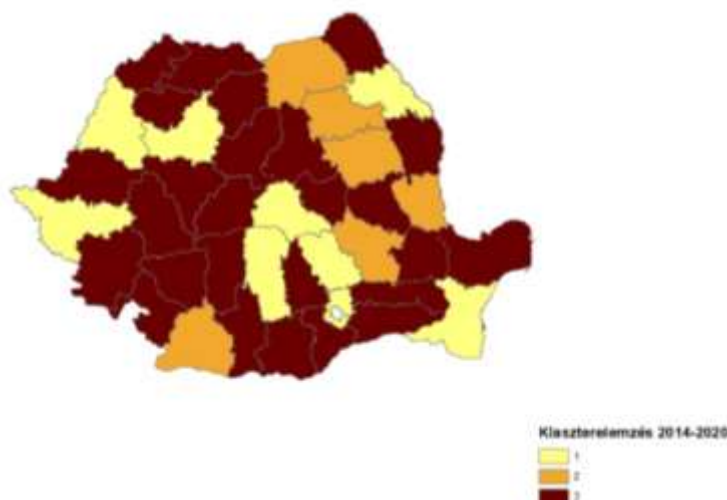
A 2007–2013-as időszak

1. A világossárga színnel jelölt „vezető megyék” tulajdonképpen fejlett, erős urbánus központtal is rendelkeznek, ebbe a klaszterbe tartozik 4 hatékonyan pályázó megye.
2. Narancssárga színű, „köztes” nevet kapó megyéket röviden úgy lehetne jellemezni, hogy közepesen fejlett, jól pályázók.
3. A „lassan haladó”, sötétbarna színű klasztertagok a gazdaságilag leszakadó, nem jól pályázó megyék. Ennek a klaszternek 14 tagja van, ide tartozik Hargita megye is.

A vezető megyék jellemzői: a projektek értékében a legjobban teljesítenek, közepes a vidéki lakosság száma, és a munkanélküliség is közepes értéket mutat. Itt a legnagyobb az aktív cégek száma, a GDP/fő és a mezőgazdasági terület nagysága.

A köztes megyék jellemzői: a projektek értékét tekintve a legjobb, magas a munkanélküliek száma és a vidéki lakosság száma, a projektek összértéke tekintetében, a GDP/fő, és aktív cégek számában közepesek.

A lassan haladó megyék mindenben a legutolsók. Ebben a klaszterben kapott helyet Szeben megye is, holott gazdaságilag nem ebben a klaszterben lenne a helye, ez leginkább a rossz pályázati teljesítményeikkel magyarázható.

14. ábra: A 2014–2020-as időszak klaszterelemzésének eredménye

Forrás: saját szerkesztés az spss adatelemzési eredmény alapján

A 2014–2020-as időszak

Ebben az időszakban az elemzés eredménye a következőket mutatta:

1. Vezető megyék: az első klaszter a világossárga színt kapott megyék. Ennek a csoportnak az érdekessége, hogy az előző ciklushoz képest nőtt a számuk, ez tulajdonképpen azért van, amint a térképen is jól észrevehető, mert a nagyobb városok, mint Iasi, Nagyvárad, visszanyerték gazdasági centrum szerepüket és gazdasági erejüket, illetve ezek térsége növekedési centrumként és húzóerőként jelenik meg a vidéki térségek számára is. A világossárga, egyes klaszter itt is a fejlett megyéket tartalmazza. Itt az átlagnál alacsonyabb a munkanélküliek száma, átlag fölötti a GDP/fő arány és az aktív cégek száma. Átlag fölötti a mezőgazdasági területek aránya és a vidéki lakosság is, és pályázásban is hatékonyak, hiszen átlag fölötti pályázattal rendelkeznek. Ha megnézzük a megyéket, azt láthatjuk, hogy ezek a megyék a klasszikus térségcentrumok voltak, amelyek a „visszakapták” a gazdaságban is a központi jelleget az átmeneti rendszerváltás okozta átalakulás és gyengélkedés után.

2. Gazdaságilag jobban teljesítenek a narancssárga színnel jelölt klasztertagok, vagyis a köztes megyék. A köztes megyék átlagon felüli aktív cégszámmal rendelkeznek, viszont ez egyelőre nem emeli átlag fölé a gazdasági teljesítményt, vagyis a GDP/fő arányban átlag alatt teljesítenek. Átlag fölötti vidéki térség potenciáljuk van, hiszen a mezőgazdasági terület nagysága és a vidéki lakosság is nagyobb, mint az átlag, ám ennek ellenére a lehívott vidékfejlesztési pályázatok értéke átlag alatti. A regisztrált munkanélküliek száma itt átlag fölötti.
3. A leszakadók, lassan haladók csoportját erősíti Hargita megye. A barna színnel jelölt csoportban mindenben átlag alatti teljesítmény jellemző.

Hogy mit mutat a statisztika ezen adatok kapcsán, két adatsort emeltem ki: a GDP/fő, illetve a nettó átlagjövedelem alakulását. Az adatokat elemezve azt tapasztaltam, hogy az elmozdulásokat leginkább a megyék közötti rangsor változása és a Bukaresthez viszonyított értékek változása mutatja. Minden időszakban az első helyen Bukarest áll, és a relatív lemaradást leginkább hozzá viszonyítva tudjuk értékelni. A kiértékelésnél nem sok szó esett Kolozs megyéről, de a táblázatba betettem, mert látszik, hogy a fejlődési ritmusban szorosan követi Bukarestet és a rangsorokban pedig azt vehetjük észre, hogy a GDP tekintetében a 2000-ben elfoglalt 6. helyről felért a dobogó második fokára. Az alábbi táblázatokban zöld színnel jelöltem a növekedéseket, kézzel a csökkenéseket, narancssárgával a relatív stagnálást.

12. táblázat: Releváns megyék GDP szerinti rangsorolása és a bukaresti értékhez viszonyított aránya

GDP	Rangsorban elfoglalt hely	Bukaresthez viszonyítva	Rangsorban elfoglalt hely	Bukaresthez viszonyítva	Rangsorban elfoglalt hely	Bukaresthez viszonyítva	Rangsorban elfoglalt hely	Bukaresthez viszonyítva
	2000	2000	2007	2007	2013	2013	2020	2020
Bukarest	1	100,00%	1	100,00%	1	100,00%	1	100,00%
Kolozs	6	50,32%	4	55,11%	5	48,17%	2	54,15%
Ilfov	2	58,31%	2	72,62%	4	49,81%	5	41,11%
Iasi	21	34,75%	26	31,12%	16	30,02%	13	31,85%
Bihar	14	40,56%	12	41,51%	18	29,25%	15	30,77%
Hargita	15	40,16%	17	33,71%	26	27,09%	23	27,93%

*Forrás: saját szerkesztés a Nemzeti Statisztikai Intézet adatai alapján
(CON103C kóddal jelölt adatsora)*

A táblázatban látható, hogy amikor a már említett bukaresti cégek helyszínei csak formailag léteztek Ilfov megyében, akkor a megyei GDP értéke 20%-ot nöött a fővárosihoz képest.

A jövedelmek és a GDP-értékek szétválása több okra vezethető vissza: egyrészt a gazdasági ágazatok termelékenységai és az ágazatokban alkalmazott megyei szintű fizetések különbözőségei, másrészt a

statisztikai elszámolás miatt. A nagy (250 fő feletti alkalmazottal rendelkező) bukaresti székhellyel kell rendelkezzenek, a valós működés helyszíne munkapontként jelenik meg statisztikákban (Székelyi 2024, Erdélystat 2020)

13. táblázat: Releváns megyék nettó átlagjövedelem szerinti rangsorolása és a bukaresti értékhez viszonyított aránya

Átlagos nettó-jövedelem (lej)	Rangsorban elfoglalt hely	Bukaresthez viszonyítva	Rangsorban elfoglalt hely	Bukaresthez viszonyítva	Rangsorban elfoglalt hely	Bukaresthez viszonyítva	Rangsorban elfoglalt hely	Bukaresthez viszonyítva
	2000	2000	2007	2007	2013	2013	2020	2020
Bukarest	1	100,00%	1	100,00%	1	100,00%	1	100,00%
Kolozs	13	75,59%	4	79,61%	4	72,57%	2	84,94%
Ilfov	3	89,20%	2	88,34%	2	85,07%	4	75,95%
Iasi	30	66,98%	11	71,53%	9	65,06%	5	75,48%
Bihar	32	66,62%	41	58,01%	41	50,13%	35	59,05%
Hargita	39	63,32%	40	58,23%	42	49,05%	42	56,33%

Forrás: saját szerkesztés a Nemzeti Statisztikai Intézet adatai alapján (Adatbázis kódja: FOM106A)

A GDP/fő érték és a jövedelmek szétválását a fenti táblázatokban jól mutatja Hargita megye helyzete, hiszen amíg a gazdaság teljesítményében a középmezőnyben helyezkedik el, addig a jövedelmeket nézve az utolsó helyen van. Iasi és Bihar esetén szépen látszik az átmeneti visszaesés, majd ismét emelkedő trend a nettó átlagjövedelmek tekintetében.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy mindhárom időszakra sikerült jól meghatározott klasztereket létrehozni, a hasonlóan teljesítő megyéket egy csoportba rendezni. Ezenkívül a klaszterelemzés jól megragadja a társadalmi, gazdasági változásokat is, hiszen egyrészt azt láthatjuk, ahogy az elemzés középpontjában levő Hargita megye elveszíti „köztes” kategóriáját, és a lemaradott, lassan haladó csoportba kerül. Másrészt egyes nagyvárosok és centrumközpontok által fémjelzett megyék átmeneti gyengélkedés után visszakapják vezető szerepüket (pl. Iasi, Bihar). A második fontos konklúzió, hogy habár jelentős vidékfejlesztési és mezőgazdasági támogatást kaptak a lemaradott megyék, ezek mégsem tudták felülmúlni a „fejlődés irányát”, amely az urbanizált centrumokat erősíti és a vidék leszakadásához vezet. A támogatások leginkább a leszakadás mértékét csökkentették, vagy jó esetben a lemaradási hátrány megtartásban segítettek.

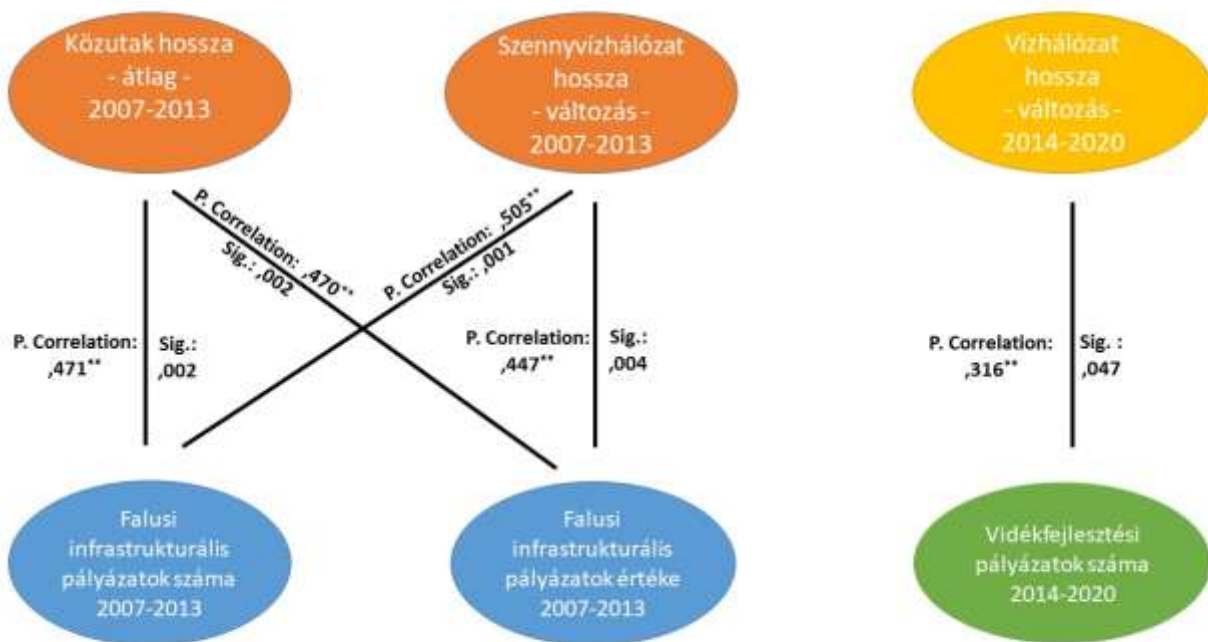
6.1.4. Vidékfejlesztési források hatásának vizsgálata a releváns ágazati mutatókra

A vidékfejlesztési források hatásának feltérképezése esetén az volt a kutatási kérdés, hogy érvényesült-e a célzott területen a lehívott pályázati pénzek hatása.

A vizsgált hipotézis: a lehívott vidékfejlesztési források hatást fejtettek ki a célterületekre.

A vidékfejlesztési források hatásának vizsgálatát leginkább a korrelációk segítségével tudjuk vizsgálni. Az adatbázis elkészítésével számos mutatót vettem figyelembe és végeztem el a korrelációelemzést, de azt találtam, hogy leginkább az időszaki átlagok, valamint időszaki változások (időszak végéből kivonva az időszak eleji értéket) voltak a leginkább releváns mutatók.

Elsőként az infrastrukturális mutatók és a vidékfejlesztés kapcsolatának eredményeit mutatom be. Az infrastrukturális pályázatok esetén megvizsgáltam a kapcsolatot a pályázatok száma, értéke, egy főre eső pályázat és a közutak, modernizált közutak, az ivóvízhálózat, a szennyvízhálózat változása között. A 2007–2013-as időszak esetén elmondható, hogy erős összefüggésben van az infrastrukturális pályázatok száma és értéke a közutak hosszával. Ez azért lehetséges, mert ebben az időszakban voltak a nagy értékű pályázatok, amelyeket az utak javítására, közutak modernizálásra használtak. A szennyvízhálózat változása és az infrastrukturális pályázatok száma és értéke között is szignifikáns kapcsolat van.

15. ábra: Szignifikáns korrelációk a releváns infrastruktúra változása és pályázati mutatók között 2007–2013, valamint 2014–2020 között

Forrás: saját szerkesztés

Érdekes látni, hogy ugyanakkor pozitív, de nem számottevő kapcsolat van a vízálózat és a vizsgált pályázati mutatók között. Ez azért érdekes, mert sok esetben a víz- és a szennyvízhálózat kiépítése

egy pályázaton belül történt meg. Véleményem szerint ennek két oka van. Egyrészt az előző időszakban nagyon sok esetben kiépült a vízhálózat, tehát az, ami újonnan épült, nem annyira számottevő. A másik ok, hogy sok esetben a meglévő hálózat modernizálására és kicserélésére írtak ki komplex pályázatokat, ez a változás viszont nem fog megjelenni a statisztikában, hiszen a vízhálózat hossza ugyanakkora maradt. Továbbá a vidéki Romániában az egyik legnagyobb elmaradás a szennyvízhálózatok kiépítésében volt, ennek ledolgozásában ez a pályázati rendszer nagy segítséget nyújtott. Ebben az időszakban a vidéki települések fejlesztésére a komplex pályázatokon keresztül és azon kívül is volt lehetőség forrás lehívására, ezért is volt látványos a közutak hosszának és a szennyvízhálózat hosszának változása.

14. táblázat: Infrastrukturális pályázatok és infrastrukturális mutatók korrelációi

		Közutak hossza átlag 2007–2013	Szennyvízhálózat hossza-változás 2007–2013	Vízhálózat hossza változás 2007–2013
Falusi infrastrukturális pályázatok száma, 2007–2013	Pearson Correlation	.471**	.505**	.127
	Sig. (2- tailed)	.002	.001	.434
Falusi infrastrukturális pályázatok értéke, EUR, 2007–2013	Pearson Correlation	.470**	.447**	.182
	Sig. (2- tailed)	.002	.004	.260

Forrás: saját számítás

A 2014–2020-as időszakban a rurális települések infrastruktúrájának bővítése kapcsán az előző időszakban sikeresen pályázók előtt számtalan akadály állt, hiszen csak olyan területekre lehetett pályázni, amely mezőgazdasági tevékenységeket szolgált ki. A másik lehetőség a pályázásra a települések valamely elzárt, elszigetelődött részére vonatkozik, amely lehetőség szerint turisztikai vagy más, nem mezőgazdasági tevékenységet kiszolgáló útvonal. A harmadik lehetőség, hogy az adott út valamilyen katasztrófa kiürítési vonalán helyezkedhet el.

Ez a pályázati rendszer korlátozta az előző időszakban az infrastruktúrára pályázókat, viszont ezzel a három lehetőséggel lehetett élni. Ezek a pályázatok nagy értékűek is lehettek, hiszen egyszerre lehetett megvalósítani az úthálózatbővítést, szennyvízhálózat-bővítést és a vízhálózat bővítését. Ez a lehetőség magyarázza a szignifikáns korrelációt mindhárom releváns infrastruktúramutató és a közszektor pályázatainak értéke között a 2014–2020-as időszakra vonatkozóan.

15. táblázat: Korrelációelemzés eredménye a releváns infrastruktúramutatók és a támogatások között

		Közutak hossza – átlag, 2014–2020	Szennyvíz hálózat hossza – változás, 2020–2014	Vízhálózat hossza – változás, 2020– 2014
Vidék fejlesztési pályázatok száma, 2014–2020	Pearson Correlation	,127	,278	,316*
	Sig. (2- tailed)	,434	,082	,047
Vidék fejlesztési támogatások értéke, 2014–2020	Pearson Correlation	,022	,209	,240
	Sig. (2- tailed)	,895	,196	,136
Mezőgazdasági infrastruktúra, locsolórendszerek	Pearson Correlation	-,343*	-,161	-,162
	Sig. (2- tailed)	,030	,322	,317
Közszektor katasztrófa megelőzés_ magánszektor termelékenység növelés_száma	Pearson Correlation	,383*	,190	,336*
	Sig. (2- tailed)	,015	,240	,034
Közszektor katasztrófa megelőzés_ magánszektor termelékenység növelése_érték	Pearson Correlation	,384*	,327*	,329*
	Sig. (2- tailed)	,014	,039	,038

Forrás: Saját szerkesztés

A turisztikai pályázatok adatsorában nagyon érdekes változás figyelhető meg, hiszen 2007-re sok megye esetében drasztikus visszaesés látható a turisztikai szálláshelyek számában 2000-hez viszonyítva is. Ezek az adatok jól tükrözik a piactisztulás és átalakulás folyamatát, vagyis leépültek a régi szocialista rendszerben működő tábori és más vendéglátói szállások, és ezek helyét vették át lassan az újak, teljesen más struktúrában, leginkább panziók, és a statisztikában sok esetben meg nem jelenő kulcsosházak formájában. Amint az alábbi táblázat jól mutatja, ezt a hatást megfelelően ellensúlyozta a pályázati lehetőségek értékesítése, tehát van pozitív összefüggés a pályázatok száma és értéke, valamint a turisztikai szálláshelyek száma között, de a szálláshelyek csökkenését nem korrigálta (nem is volt szükség a piaci igények átalakulása miatt). Az is jól látszik az adatokból, hogy a vizsgált időszakban ez a hatás materializálódott az eltöltött éjszakák számának növekedésében, ez az időszak végén mutatható csak ki, miután a gazdasági válság okozta visszaesés után ismét lendületet kapott a turizmus, és a turisztikai szolgáltatások és programok is elkezdtek bővülni. Az időszak közepén (2013-ban) végzett vizsgálat ezt a hatást még nem mutatta. Ennél az ágazatnál továbbra is megfigyelhető, hogy a pályázatok megvalósulásával csak a szálláskapacitások növekedtek, viszont a program és más fontos, kiegészítő szolgáltatásban nem figyelhettünk meg hasonló bővülést. Mivel a fejlesztések nem fogták át az ágazat teljes vertikumát (elmaradt a kiegészítő szolgáltatások, specifikus

reklámtevékenység és humánerőforrás-képzés fejlesztése), ezért nem tudták elérni a kívánt hatást a szektorban megvalósított befektetések.

16. táblázat: Korrelációs számítás, turisztikai pályázatok és releváns mutatók a 2007–2013-as időszakra vonatkozóan

		Turisztikai fogadó struktúrák – átlag 2007–2013	Turisztikai fogadó struktúrák – változás 2013–2007	Szálláska- pacitás – változás 2013–2007	Eltöltött éjszakák számának átlaga 2007–2013	Eltöltött éjszakák száma – változás 2007–2013
Turisztikai pályázatok száma, 2007–2013	Pearson Correlation	.320*	.309	.273	.076	.425**
	Sig. (2-tailed)	.044	.053	.089	.641	.006
Turisztikai pályázatok értéke, 2007–2013	Pearson Correlation	.351*	.350*	.291	.097	.460**
	Sig. (2-tailed)	.026	.027	.069	.551	.003

Forrás: saját számítás

A turisztikai mutatók és pályázatok közötti összefüggések esetében a 2014–2020-as időszakra vonatkozóan is, az előző időszakhoz hasonlóan, a korrelációs számításban az átlagok és a változások értékét vettem figyelembe.

A turisztikai mutatók alakulásában viszont fontos volt, hogy ne a 2020-as Covid-járványos évet vessük össze a pályázati időszak kezdetével, ugyanis ebben az évben a pályázatok lebonyolítása és a vendéglátás is korlátozottan működött. Tudva, hogy a pályázati rendszer határideje 2022-ig lett kiterjesztve, és a megfelelő statisztikai adatok is rendelkezésre álltak, ezért ennek az évnek az adatait vettem figyelembe a változások és átlagok számolásánál. A nem mezőgazdasági tevékenységek támogatásánál ebben az időszakban is volt lehetőség turisztikai célú létesítmények és programok megszervezésére pályázni. A 2014–2020-as a ciklusban a pályázati feltételek szigorúbbak voltak, a vállalt eredmények számonkérése is sokkal pontosabb volt. A korrelációelemzés eredménye azt mutatja, hogy pozitív összefüggés van az összesített pályázatok száma és a turisztikai fogadóstruktúrák változása, valamint az eltöltött éjszakák száma között is. Ez a hatás jobban látszik a nem mezőgazdasági típusú támogatások és a turisztikai ágazat releváns mutatói között. Az eltöltött éjszakák kapcsán ki kell emelnem két fontos tényezőt, amely a turisztikai szolgáltatások iránti keresletet fenntartotta, és növelte ebben az időszakban. Egyrészt már a Covid előtt és alatt is, a kormány a közalkalmazottaknak juttatott külön összeget, amelyet turisztikai szolgáltatásra lehetett

igénybe venni; másrészt a Covid-időszak bezártsága után, illetve az azt követő átmeneti korlátozó időszak miatt sokkal nagyobb igény jelentkezett a turisztikai szolgáltatások iránt. Mivel a külföldi utazások némileg korlátozva voltak, illetve oltáshoz, tökéletes egészségi állapothoz voltak kötve, ezért az országon belüli lehetőségek felértékelődtek.

17. táblázat: Turisztikai mutatók és támogatások közötti összefüggés a 2014–2022-es időszakban

		Turisztikai fogadó struktúrák – változás, 2022– 2014	Szálláskapacitás – változás, 2022–2014	Eltöltött éjszakák száma – változás, 2022–2014
Vidék fejlesztési pályázatok száma 2014-2020	Pearson Correlation	,202	,315*	,141
	Sig. (2-tailed)	,205	,045	,380
Vidékfejlesztési támogatások értéke 2014-2020	Pearson Correlation	,387*	,225	,248
	Sig. (2-tailed)	,013	,157	,118
Nem mezőgazdasági tevékenységek támogatása (pályázatok száma)	Pearson Correlation	,360*	,444**	,333*
	Sig. (2-tailed)	,021	,004	,033
Nem mezőgazdasági tevékenységek támogatása (pályázatok értéke)	Pearson Correlation	,350*	,440**	,321*
	Sig. (2-tailed)	,025	,004	,041

Forrás: saját szerkesztés

A szakirodalom pozitív kapcsolatot mutat a mezőgazdasági területek nagysága, a minél nagyobb területkoncentrátság és a vidékfejlesztési támogatások között (Maier et al. 2022), de érdekes megvizsgálni, hogy a támogatások és mezőgazdaság mint célterület mutatói között van-e összefüggés. A mezőgazdasági ágazatra jutó támogatások esetén megvizsgáltam a változásokat minden állatfajra, földterületre, mezőgazdasági gépekre. Fontos pontosítani, hogy a kimutatott erős hatások nem kizárólag a vidékfejlesztési támogatások, hanem a többi jelentős mezőgazdasági támogatási forma együttes eredményeként értelmezhetők. A mezőgazdasági farmoknak és feldolgozóüzemeknek szánt pályázati forrásokat elsősorban a nagy mezőgazdasági üzemek tudták sikeresen lehívni, különösen a kiterjedt növénytermesztő régiókban, illetve a jelentős szarvasmarha-állománnyal rendelkező nagygazdaságok esetében. E szereplők számára a különféle támogatási formák együttes lehívása révén számottevő tőkekoncentráció valósulhatott meg.

18. táblázat: Korrelációelemzés: mezőgazdasági támogatások és releváns mutatók a 2007–2013-as időszakra

2007–2013-as időszak		Mezőgazdasági terület – átlag	Szarvasmarha-létszám – változás	Traktor, mezőgazdasági gépek – változás	Mezőgazdasági termelés értéke – átlag (ezer lej)	Mezőgazdasági termelés értéke – változás (ezer lej)	Növénytermesztésből származó termelés értéke – átlag (ezer lej)
Mezőgazdasági pályázatok értéke-EUR	Pearson Correlation	.607**	.247	-.323*	.389*	.383*	.375*
	Sig. (2-tailed)	.000	.124	.042	.013	.015	.017
Egy gazdaságra jutó mezőgazdasági támogatási érték	Pearson Correlation	.332*	.533**	-.384*	.037	.269	.266
	Sig. (2-tailed)	.036	.000	.015	.822	.093	.097

Forrás: saját számítás

Az előző időszakban (2007–2013) a szarvasmarhaállomány változása és a vidékfejlesztési támogatások között pozitív szignifikáns korreláció volt, a 2014–2020-as időszakban nincs jelentékeny kapcsolat a szarvasmarhalétszám és a pályázati támogatások között. Ez azért lehetséges, mert az előző időszakban nagyjából kialakultak a nagy farmok és a kapacitások stabilizálódtak (a tejkvótáknak is köszönhetően), illetve a közben megszűnt kisebb farmok helyét átvették az újabb farmok.

19. táblázat: Szarvasmarhalétszám-változás és támogatások közötti korreláció

		Vidékfejlesztési pályázatok száma, 2014–2020	Vidékfejlesztési támogatások értéke, 2014–2020	Egy főre jutó vidékfejlesztési támogatások értéke, 2014–2020
Szarvasmarha-létszám – változás, 2014–2020	Pearson Correlation	,024	,051	-,125
	Sig. (2-tailed)	,882	,751	,437

Forrás: saját szerkesztés

A 2007–2013-as időszakban a mezőgazdasági gépeknél, a mezőgazdasági traktorok száma és vidékfejlesztési támogatások között volt szignifikáns kapcsolat. A 2014–2020-as időszakra is meg voltak hirdetve olyan pályázatok, amelyek lehetővé tették a farmok számára a munkagépek vásárlását. Ezzel a lehetőséggel nemcsak a nagy farmok, de a kis gazdaságok és mezőgazdasági társulások is élhettek. A statisztikák szintjén pozitív szignifikáns korreláció figyelhető meg a mezőgazdasági

gépek, traktorok átlaga és a támogatások között, amely szinte minden releváns támogatásnál kimutatható.

20. táblázat: Mezőgazdasági gépek és támogatások közötti korreláció

		Vidékfejlesztési pályázatok száma 2014–2020	Vidékfejlesztési támogatások értéke 2014–2020	Farmok támogatásának értéke	Fiatalkorú gazdák támogatás, pályázatok száma	Fiatalkorú gazdák, pályázatok értéke	Kis farmok támogatása, pályázatok száma	Kis farmok támogatása, pályázatok értéke
Traktor_ mezőgazdasági gépek-átlag 2014–2022	Pearson Correlation	,576**	,477**	,339*	,467**	,473**	,556**	,556**
	Sig. (2-tailed)	,000	,002	,030	,002	,002	,000	,000

Forrás: saját szerkesztés

A statisztikai elemzés eredményeként elmondhatjuk, hogy a 2014–2020-es vidékfejlesztési támogatások hatással voltak a mezőgazdasági termelésre és a növénytermesztésre. Együttjárás mutatható ki nemcsak a mezőgazdasági támogatások átlagára a vizsgált időszakban, de értékre és a növénytermesztésből származó jövedelem átlagának értékére is. Külön kiemelendő, hogy nemcsak az összesített pályázati számok és azok értéke, hanem külön-külön is szoros korreláció figyelhető meg a farmok támogatásai és a meglévő mezőgazdasági egyesületek támogatásai között is. Ezeknél a pályázatoknál azt tapasztaljuk, hogy a nagyobb farmok és egyesületek pályáztak hatékonyan, és a pályázat eredményeként valószínűsíthető a hatékonyabb termelés is.

21. táblázat: A mezőgazdasági termelés változása és a támogatások közötti korreláció

		Vidékfejlesztési pályázatok száma, 2014–2020	Vidékfejlesztési támogatások értéke, 2014–2020	Farmok támogatása, pályázatok száma	Farmok támogatása, pályázatok értéke	Mezőgazdasági társulások támogatása, pályázatok száma	Mezőgazdasági társulások támogatása, pályázatok értéke
Mezőgazdasági termelés értéke, átlag (2014–2022)	Pearson Correlation	,230	,514**	,540**	,489**	,453**	,320*
	Sig. (2-tailed)	,148	,001	,000	,001	,003	,042
Mezőgazdasági termelés értéke, változás (2022–2014)	Pearson Correlation	,231	,313*	,436**	,368*	,289	,106
	Sig. (2-tailed)	,146	,047	,005	,018	,067	,510
Növénytermesztésből származó termelés értéke, átlag (2014–2022)	Pearson Correlation	,241	,520**	,632**	,551**	,465**	,339*
	Sig. (2-tailed)	,129	,000	,000	,000	,002	,030

Forrás: saját szerkesztés

Romániában az elmúlt időszakban kiemelt elemként jelent meg a klímaváltozás okozta szárazság elleni küzdelem. Sajnálatos módon a kommunista időben hatékonyan felépített öntözőrendszerek egy részét ellopták, illetve erodálódtak, ezzel párhuzamosan az elmúlt húsz évben egyre több forró nyár és szárazság volt, amely leginkább Havasalföldet és Moldvát érintette. Ezért is volt fontos az országos támogatási rendszerben a locsolórendszerek külön támogatása. Ezzel a pályázattal leginkább Constanta és Prahova megyében éltek hatékonyabban, habár nem ezek voltak a szárazság miatt legérintettebb megyék. Korreláció szintjén megfigyelhető a kapcsolat az öntözőrendszerek átlaga és a pályázati értékek, valamint a locsolórendszereket finanszírozó pályázati támogatások értéke és száma között is.

22. táblázat: Öntözőrendszerek és pályázatok közötti összefüggés a 2014–2020-os időszakban

		Vidék fejlesztési pályázatok száma, 2014–2020	Vidékfejlesztési támogatások értéke, 2014–2020	Egy főre jutó vidékfejlesztési támogatások értéke, 2014–2020	Farmok támogatása, pályázatok száma	Farmok támogatása, pályázatok értéke	Mezőgazdasági infrastruktúra és locsolórendszerek támogatása (pályázatok száma)	Mezőgazdasági infrastruktúra és locsolórendszerek támogatása (pályázatok értéke)
Öntözött területek átlaga 2014-2022	Pearson Correlation	-,006	,355*	,413*	,616**	,409*	,695**	,700**
	Sig. (2-tailed)	,973	,034	,012	,000	,013	,000	,000

Forrás: saját szerkesztés

A 2014–2020-as időszakban speciális támogatások voltak a méhcsaládok, a gyógynövénytermesztők és bogyós növények termesztésére is. Ezen mutatók és a pályázati értékek között nem találtam összefüggést. Például a méhcsaládokra adott támogatások és a méztermés között, illetve a méhcsaládok számának változása között sem volt kimutatható korreláció. Ez azért lehetséges, mert nagyon kevés támogatás (számban és értékben is) volt lehívva erre a célra. A másik támogatás, amely új társulások, szövetkezetek és együttműködések létrehozására volt meghirdetve, szintén nem mutat korrelációt a mezőgazdasági mutatók átlagával, ennek természetes magyarázata, hogy lévén frissen létrejött egyesületeknek, szövetkezeteknek a statisztikák szintjén még nem is lehet a termelékenységben vagy más mezőgazdasági mutatóban látható eredménye, illetve az állatállomány száma nem változik a társulások megalakulása révén.

Következtetesként elmondhatjuk, hogy a hipotézis, miszerint a pályázatoknak hatása volt a célzott területekre, igaz. A legtöbb együttjárást a mezőgazdasági támogatások és a vidékfejlesztési

támogatások között fedezhetjük fel, ez leginkább a mezőgazdaság-fókuszált támogatásrendszer eredménye is lehet, ahogy Pelucha és szerzőtársai is leírják (Pelucha et al. 2017). A legerősebb összefüggések a mezőgazdasági támogatások értéke és a mezőgazdasági mutatók között fedezhető fel, de ez a hatás nem csupán a vidékfejlesztési támogatások számlájára írható, hiszen az ágazat jelentős mezőgazdasági direkt támogatást is kapott.

A vidékfejlesztési támogatások és a mezőgazdasági mutatók, illetve a speciális mezőgazdasági mutatók és a megfelelő mezőgazdasági támogatások között is vizsgáltam az együttjárást. A turisztikai mutatók és a vidéki infrastruktúra esetén is pozitív korrelációkat látunk a pályázatok és az eredménymutatók között.

Összegzésként elmondhatjuk a 2014–2020 (2022-es) periódusról, hogy megvizsgálva az összefüggéseket a támogatások és a releváns mutatók között, azt láthatjuk, hogy nem minden statisztikai mutató változása és a pályázatok között tudunk releváns együttjárást kimutatni. Nem tudunk kimutatni termelésváltozást például a méz termelése, a méhcsaládok számában vagy éppen a szarvasmarha-állomány változásában. Viszont szignifikáns korreláció figyelhető meg a traktorok és mezőgazdasági gépek átlaga a vizsgált időszakban és az összpályázati mutatók, valamint csak a farmoknak szánt pályázati mutatók között.

Kimutatható együttjárás van a mezőgazdasági termelés értékének átlaga, annak változása, valamint a növénytermesztésből származó termelés átlagértéke és a vidékfejlesztési támogatások összege, a farmok támogatási értéke, illetve a mezőgazdasági társulások támogatása között.

Úgyszintén együttjáráskor korreláció figyelhető meg az öntözött területek átlaga 2014 és 2022 között, valamint a vidékfejlesztési támogatások értéke az egy főre jutó vidékfejlesztési támogatások értéke között, illetve a mezőgazdasági infrastruktúra és locsolórendszereket is finanszírozó támogatások értéke és száma között is.

A turisztika területén a vidékfejlesztési pályázatok és a nem mezőgazdasági tevékenységekre fordított összegek, valamint a turisztikai fogadó struktúrák változása, illetve a turizmus kapacitás változása és az eltöltött éjszakák számának változása 2022 és 2014 között mutatható ki korreláció. A különleges Covid körülmények miatt a 2022-es évi adatokat használtam az átlagok és a változások számításához, ugyanis 2020-ban nem lettek volna relevánsak a turisztikai mutatók, mint pl. az eltöltött éjszakák száma.

6.2. A Hargita megyei pályázatokról általánosan

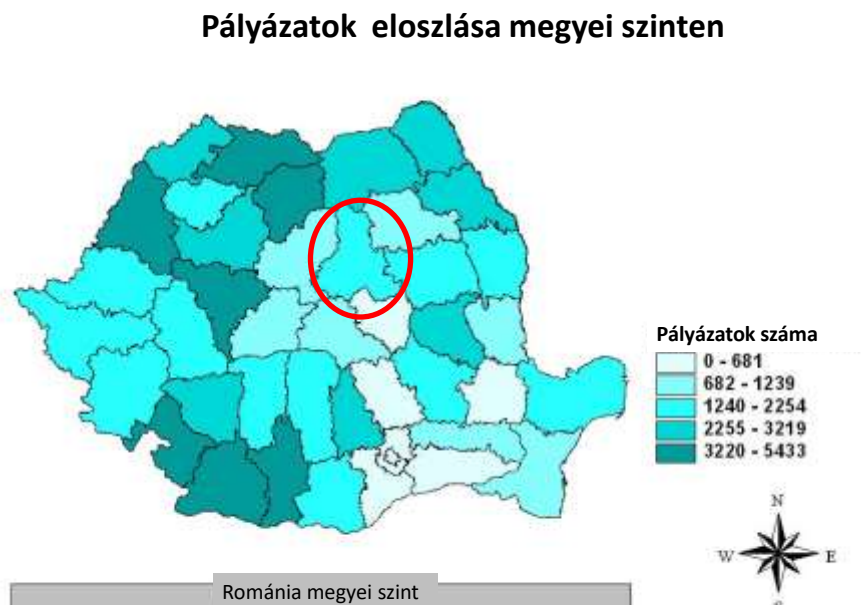
Hargita megyén belüli pályázatok eloszlása

A Hargita megyei pályázatok fő elemzési időszaka a 2007–2013-as időszakra vonatkozik. Ugyanis ez az időszak teljesen lezárt ezért a kérdőívben és az interjúkban leginkább erre az időszakra reflektáltunk, összehasonlítva a 2014–2020-as időszakkal.

Amint a leíró statisztikai rész is mutatta, Hargita megye többet pályázott az átlagnál, de a pályázatok értéke kisebb volt, ebből is adódik, hogy az egy főre eső pályázati érték megközelíti a megyék átlagának értékét.

A pályázatok számát vizsgálva azt láthatjuk, hogy Hargita megye nincs az élmezőnyben. Ezt az átlagos teljesítményt viszont az egyes települések nagyon eltérően befolyásolták. Voltak országos szinten is kiemelkedők és voltak egyáltalán nem pályázó települések is.

Pályázatok eloszlása a 2007–2013-as időszakban

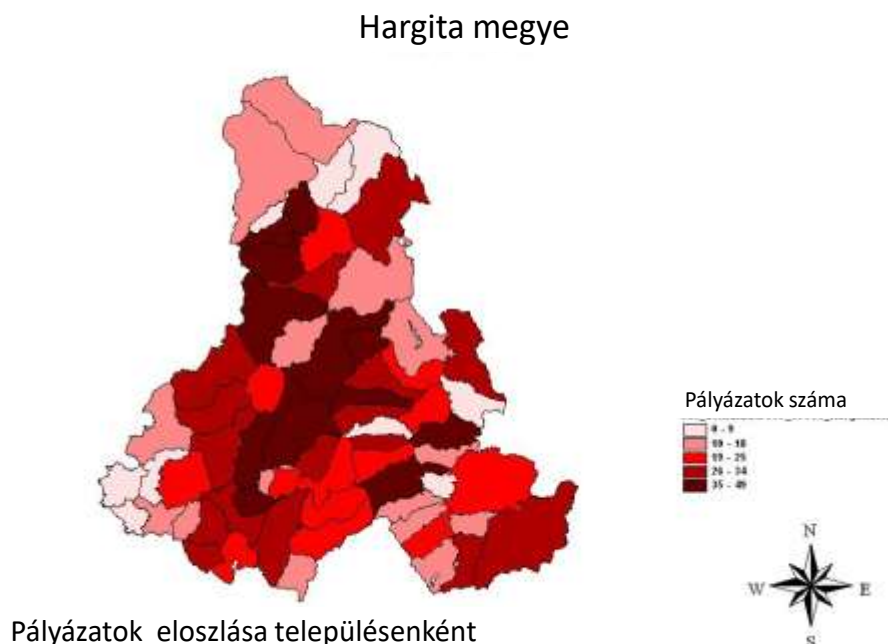

16. ábra: Pályázatok számának vidékfejlesztési pályázatok eloszlása Romániában, megyei szinten, 2007–2013-as pályázati időszak

Forrás: Saját szerkesztés a Nemzeti Statisztikai Intézet és a Vidékfejlesztési Kifizetési ügynökség adatai alapján

Hargita megye településeinek vidékfejlesztési pályázatait vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy kiemelkedően teljesített a Gyergyói térség, hiszen a legtöbb vidékfejlesztési pályázatot számlálók

között van Gyergyóremete, Gyergyóalfalu, Gyergyócsomafalva és Gyergyóújfalu. Ugyanakkor Hargita megyében az elemzett időszakban Csíkmadéfalva volt a leghatékonyabb pályázó ezekre a keretekre. Udvarhely térségéből pedig Korond település pályázatai kiemelkedőek mind számban, mind értékben. Természetesen volt számos olyan település is, amely egyáltalán nem pályázott ezekre a keretekre: Bögöz, Csíkszentlélek, Kányád. Egy húsz éve pályázatmenedzsmenttel és tanácsadással foglalkozó kolléga az interjúban azt hangsúlyozta, hogy a siker titka a polgármester és település nagysága, vagyis a nagy települések olyan polgármesterrel, akik politikailag jól beágyazottak és több cikluson át vezetik, megfelelő humán erőforrással rendelkeznek, azok sikeresebben tudnak pályázni. Az elmúlt időszak egyik nagyon jó központi kormányzati döntésének tartja, hogy a polgármesterek a teljesítmények alapján némileg differenciálhatják az hivatal alkalmazottainak fizetését, ez motiváló tud lenni az alkalmazottak számára.

17. ábra: Pályázatok számának vidékfejlesztési pályázatok eloszlása Hargita megyében, települési szinten, 2007–2013-as pályázati időszak

Forrás: Saját szerkesztés a Nemzeti Statisztikai Intézet és a Vidékfejlesztési Kifizetési ügynökség adatai alapján

Csala István elemzése is hasonló eredményre jutott (2019), habár két időszak közötti időszakot vett figyelembe, vagyis a 2011–2017 periódust. Azon települések között, amelyekben 35% fölötti a magyarok aránya, és akik a legtöbb uniós forrást lehívták ebben az időszakban három az általam is

megjelöltek közül való: Gyergyóalfalu, Korond, Gyergyóremete, de az első 10-ben még benne van Hargita megyéből Gyergyócsomafalva, Gyergyóújfalu és Parajd is (Csala 2019).

23. táblázat: Hargita megyei vidékfejlesztési pályázatok 2007–2013 leíró statisztika

	Minimum megyei érték	Maximum megyei érték	Megyei értékek átlaga	Önkormányzat min. érték	Önkormányzat max, érték	Önkormányzat átlag
Pályázatok száma	0	49	23	0	10	2.6
Pályázatok értéke (EUR)	0	7 504 012	1 664 357	0	4 750 751	938 248
Egy főre eső pályázati érték	0	2608	504	0	1379	266

Forrás: Saját szerkesztés a Nemzeti Statisztikai Intézet és a Vidékfejlesztési Kifizetési ügynökség adatai alapján

Kis és nagy települések mintázat

A kérdőívek lekérdezése során, a terepi tapasztalatok alapján már látszott, hogy a vizsgált egységeket jól láthatóan két csoportra lehetne osztani, amit első benyomásként szegény és gazdag településcsoportként címkéztem fel magamnak. Aztán a kérdőív feldolgozása során a válaszok feldolgozásával egyre élesebb lett a különbség a két csoport között. A kérdőíves felméréshez még hozzárendelve a lakossági és helyi költségvetési adatokat, karakterisztikák szerint jól definiálható két csoportot tudtam azonosítani. Az egyik csoportnak „kis település” általános csoportnevet adtam a következő jellemzők miatt: ezek a települések 2500 fő alatti lakossal rendelkeznek, alacsony költségvetési bevételekkel és kevés helyi forrással (ezek a költségvetés tervezése során szabadon elkölthetőek), kevés alkalmazottal, szűkös humánerőforrással, ami egyben szűkös adminisztrációs kapacitást is jelent. A „nagy települések csoportja” 2500-nél több lakossal rendelkezik, vannak saját bevételi forrásai (általában jelentősek), a rendelkezésre álló költségvetési keretek megfelelőek, a humánerőforráskapacitás több, mint a kötelezően szükséges, és az adminisztrációs kapacitás is jelentős.

A saját bevételek általában a földterületek után kapott támogatások, járadékok vagy bérleti díjak valamint az erdős területek után kapott összegek (bérleti szerződések, vagy fakitermelés), bányák és altalajkincsek hasznosításából származó összegek, valamint az épületek és más önkormányzati tulajdonban levő eszközök kiadásából származó pénzek. Ezen összegek elköltése fölött az önkormányzatok szabadon dönthetnek, amennyiben a kereteik megengedik és nem korlátozott a szűkös költségvetés miatt a mindennapi adminisztrációs keret fenntartása. Így ezeket projektek

finanszírozására is fordíthatják (előkészítésére vagy éppen a plusz költségek fedezésére stb.,). Az önkormányzatok rendelkezésre álló költségvetési keret sajnos nagymértékben függ az aktív lakosság számától, mivel az egyik jelentős költségvetési tétel bevételi oldalon a személyi jövedelemből történő visszaosztás, ami lakcím szerint osztódik vissza.

A következőkben a kérdőívek és interjúk kiértékelése kapcsán a kis és nagy település kategória elnevezéseket e fentiek szerint fogom használni.

A következőkben a pályázati teljesítményének kérdőív szerinti kiértékelésére térek rá.

Általánosan elmondhatjuk, hogy kis lakosságszámú településeknek alig van nyertes pályázatuk, leginkább a nagy lakosságszámmal rendelkező települések pályáztak hatékonyan. A továbbiakban bemutatom, hogy a pályázat különböző fázisai hogyan befolyásolták a pályázati sikerességet és milyen volt a pályázatok utóélete.

A polgármesterek a megvalósított létesítmények nagyon széles skáláját jelölték meg: esketőterem, iskolafelújítás, kultúrotthon, park, zöldövezet, szelektív hulladékgyűjtésnek a rendezése, mindenféle infrastruktúra, tűzoltó felszerelés stb.

Általánosan kérdeztem meg, hány pályázatot adott le az önkormányzat, és nagyon különböző számokat kaptam. A maximális pályázatszám 70, de volt olyan önkormányzat is, ahol egyetlen egyet sem adtak be, de a legtöbben 7 és 15 közötti benyújtott pályázatról számoltak be. Ezek közül 37 településen mondták, hogy vannak olyan pályázataik, amelyek nem nyertek.

A polgármesterek számításai szerint a pályázatokból megvalósított eredmény összesen a létrehozott 65 km műút, 187 km más út, 10 km vízhálózat, 90 km csatornahálózat, a munkahelyek száma 72, épületállomány-bővülés 58 (turisztikai központok is ide tartoznak), más létesítmények 37. Ezeket az értékeket becsültnek lehet tekinteni, hiszen nem minden esetben voltak pontos adatok előkészítve, így a polgármesterek hozzávetőleges adatokat közöltek.

6.3. Pályázatok tervezése

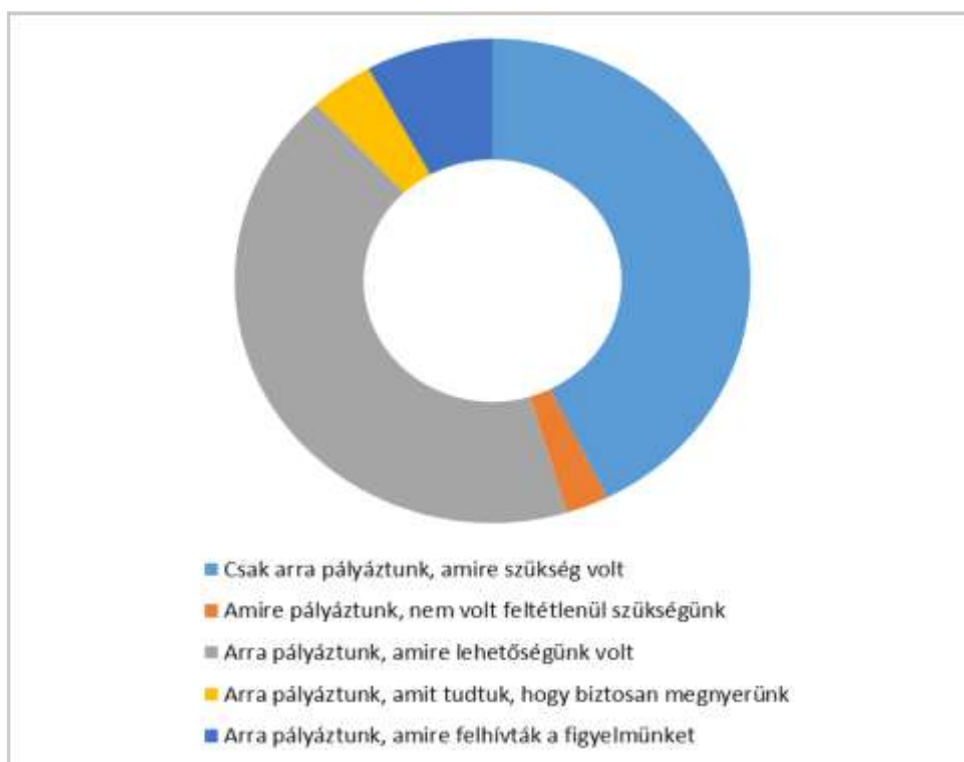
A pályázatok sikeressége és utólagos fenntarthatósága szempontjából feltételeztem, hogy fontos a tudatos tervezés, de a tervezés minősége is. A tervezési szakaszra rákérdeztem a kérdőívben és az interjúkban is.

Az interjúk során a sikeresen pályázó település polgármestere az előzmények fontosságára is felhívta a figyelmet. Az ő esetükben még az európai uniós pályázatok indulása előtt részesei voltak egy svájci finanszírozású a területek rendezésére vonatkozó tagosítási projektnek. Ennek eredményeként elkészült egy helyi komplex vidékfejlesztési terv, amely teljes mértékben felmérte a falut és a

lehetőségeket is, ezért minden fejlesztendő területre volt rálátásuk. Tulajdonképpen ez a település is ugyanolyan nehéz helyzetből indult, mint minden más település, mégis két évtized alatt az egyik legfejlettebbé nőtte ki magát. A polgármester szerint a svájciak mindig elmondták, hogy milyen nagy fejlődési potenciálja van a községnek, de utólag értették meg, hogy ez azért volt, mert nem volt semmilyen komolyabb megvalósítás a faluban. Tehát ilyen előzménnyel, ilyen előkészítéssel pontosan tudták és tudják, hogy mire szeretnének pályázni és milyen elvárásaik vannak a pályázattal kapcsolatosan.

Sok esetben a polgármesterekkel elmondásai alapján nagyon esetlegesnek tűnt a pályázási folyamat és ezért is kérdeztem rá a kérdőívben, hogy mi alapján pályáztak? A megkérdezettek majdnem fele az igényekből, tudatos tervezésből indult ki, a másik nagy csoport a lehetőségeket tartotta szem előtt.

Természetesen volt olyan is, ahol nem feltétlenül szükséges befektetésekre pályáztak, illetve kis településeken jelent meg az a válasz, hogy arra pályáztak, amit biztosan tudták, hogy megnyernek (főleg a korlátozott erőforrások miatt is). A kevés pályázattal rendelkező település polgármestere interjúban elmondta, hogy az is szempont volt, hogy a pályázat menedzsmentje során milyen pályázathoz tudnak kérni humánerőforrásában segítséget.

18. ábra: Mi alapján pályáztak?

Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján.

A projektek pályázata során a helyi fejlesztés kapcsán a végeredményt és a helyi gazdaságban való érvényesülést nem csupán a tervezés céltudatossága befolyásolta, hanem maga a terv elkészítése, a tervezés folyamata is.

Egy hatékonyan pályázó település polgármestere a tervezési folyamatra reflektálva elmondta, hogy lehetőség szerint mindig helyi tervezőkkel dolgoztak, kialakult egy egymást kölcsönösen értékelő folyamat. Néha ennek van „költsége” is, de a tervezők azt is vállalták, hogy alacsonyabb árakon készítik el a terveket, így nem volt szükség közbeszerzésre és a folyamat is gyorsabb volt. A projektek végeredménye szempontjából a terveknek a minősége nagyon fontos. Az interjúk, a kérdőívek készítése alkalmával nagyon sokszor elhangzott, hogy az a legjobb, ha a tervező jól ismeri a helyi viszonyokat és helyi kötődése is van, érintett abban, hogy jó legyen a terv és a kivitelezés, a tervet a közösség is megfelelőnek és hasznosnak vélje.

A hatékonyan pályázó településsel ellentétben a kis település, amely kevés pályázattal rendelkezett, számtalan akadályba ütközött a tervezési folyamatban a tervezővel kapcsolatban is. Példaként említették egy iskolaépület felújításában a tervezővel kapcsolatos nehézségeket:

Kis település képviselője: *„A tervezővel volt gondunk. Valamikor rég elkezdték az iskola épületét, aztán nem tudom mi történt, leállt az egész. Most már fel van épülve, de rengeteget kínlódtunk azzal, hogy a tervező nem állt oda. Telefont nem vette fel, nem lehetett elérni, hiányosak voltak a tervek. Pótolni kellett és folyamatosan csúsztak. A tervező csíkszeredai volt, ez egy akkora hátrány... Cserélni nem igazán lehet, ha vele a szerződés meg van kötve. Még a munkafelügyelőre mintha hallgatott, tehát ha ő hívta fel és rászólt, akkor még inkább, de ha a polgármester, vagy alpolgármester akkor fel se vette a telefont... Most ott tartunk, hogy 3 lépcső kimaradt a tervből és egyet tervezett meg, és akkor most ismét 2 lépcső hiányzik. A télen hamar lehavazott, ezért nem tudták befejezni, most tudnának vele dolgozni, de most nem érik el a tervezőt, ezért minden csúszik. Ilyen buktatók vannak, hogy vannak ilyen felelőtlen emberek, akik elvállalják és akkor mégsem...”*

„A helyi rendezési tervet kellene újra szerkeszteni, mert rengeteg a hiba benne. Vannak területek, amire nincs rendezési terv. Nem tudunk kiadni se egy urbanisztikai bizonylatot, semmit.”

Ezt próbálják kiküszöbölni a legtöbb esetben azzal, hogy ha lehet, közeli vagy bár a megyében levő cég kapja meg a megbízást. Ha nem volt belső előkészítés akkor országos szintű cégek is megkaphatják a megbízást. Nagyobb településeknél az előkészítésbe a polgármesteri hivatal alkalmazottait is bevonják.

19. ábra: Általában milyen tervezőhöz/ pályázati irodához szoktak fordulni?

Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján.

A tervezési megbízást tekintően azt is megvizsgáltam, hogy van-e különbség a sok és a kevés pályázattal rendelkező települések között, és azt láthattam, hogy mindenhol leginkább a megyei szintű tervezési irodákat veszik igénybe, ugyanakkor a saját munkatársaikra is próbálnak támaszkodni.

20. ábra: Tervezési megbízás eloszlása a sok pályázattal és kevés pályázattal rendelkező csoportok között

Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján.

A műszaki tervezés e tervezési folyamat egyik nagyon fontos része, amelynek minősége kulcsfontosságú lehet az utólagos működtetés szempontjából. Ebben az esetben már sokkal speciálisabb tudásról van szó, itt kevésbé tudnak a saját alkalmazottakra hagyatkozni.

21. ábra: Műszaki tervezés

Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

A kisebb települések számára, ahol a költségvetés is szűkösebb, a helyi erőforrások hasznosítása tervezés során is nagyon fontos és hasznos lehet. A kisebb, mostanig nem pályázó település vezetője kiemelten fontosnak és hasznosnak vélte, hogy egy helyi tervező felajánlotta, hogy ingyen megtervezi az egyik központi, közösségi tér rendezését. Így hasznosult a helyi tudás, megfelelően volt megtervezve és pénzre sem volt szükség.

A helyi erőforrás bevonása, helyi szakemberek konzultálása olyan szempontból is fontos lehet, hogy nagyon sok esetben a tervező szakmai hibáit, vagy nem a helyi igényeknek való megfelelést nincs, ahogyan a polgármester és a hivatal alkalmazottai felülbírálják, szakismeretek hiányában.

A problémát az is jelzi, hogy a megkérdezettek közül 19 esetben jelezték, hogy kimaradt valami a tervezésből. A tervezésből kimaradt, vagy javításra szorul például: a működési költségek, költségvetési tervezési hiányosságok, rosszul felmért adatok, anyagigény. Volt olyan is, ahol a kapcsolódó részekkel való összefüggéseket hiányolták a tervezetben (pl. vízhálózat bővítésnél a meglévő szennyvízhálózatot is figyelembe kellett volna venni).

Társadalmi problémaként jelent meg a függőség a központoktól, amelyet csökkenteni kellene, illetve a települések új, bővülő részeinek a figyelembevétele.

A tervezés környezeti problémái esetén nagyon súlyos hibákra is rámutattak: például egyik tervben a vízhozam kiszámítása elmaradt, és ezért a megépült hálózatban nem tudják a víz nyomását biztosítani. Másik példa az adottságok figyelmen kívül hagyása: a folyóvizek hozamai az ivóvíz biztosításához, vagy tiszta források közelségének figyelembevétele elmaradt.

A kérdőívben arra is rákérdeztem, hogy még milyen szempontokat kellene beiktatni a tervezésbe. A megkérdezettek ugyanolyan fontosnak érzik a helyi cégek részvételét a kivitelezésben, a tervezők helyismeretét és a humán erőforrás képzését is. A humán erőforrás képzése a gyorsan változó törvényi keretek és elvárás rendszer átrendeződése miatt is fontos.

22. ábra: Melyek azok a vizsgálati szempontok, amelyeket a tervezésnél még be kellene építeni a pályázatokba?

Forrás: saját szerkesztés a kérdőív kiértékelése alapján

A tervezéssel és kivitelezéssel kapcsolatosan is talán egyféle megoldás lehet, ha a tervező és kivitelező cégeket a megbízók, a polgármesteri hivatalok pontozni, minősíteni tudnák (a kommunikációt, a munkájukat és az egész projektben való részvételt). Ha ez egy nyilvános felületen megjelenne, akkor minden vállalkozó jobban odafigyelne a munkájára, amennyiben még részt szeretne venni közbeszerzéseken.

A projektek minden fázisában, így a tervezésnél is megjelent általános problémaként az árak állandó változása miatti plusz költségek (infláció, munkaerő költsége, alapanyag költségek, kivitelezési költségek változása). Ennek kapcsán fogalmazódott meg, hogy mivel mindig aktualizálni kell a

terveket az aktuális költségekhez, nagyon fontos, hogy a tervező elérhető legyen, hogy megfelelően gyorsan tudjanak reagálni a változásokra.

A pályázási és kivitelezési folyamatban ez úgy néz ki, hogy egy adott költségvetéssel megnyert pályázat a hosszasan elhúzódó közbeszerzési eljárás miatt már a kivitelezés megkezdése előtt költségvetési és tervezési korrekcióra szorul, sőt, ha a folyamat több szereplős, akkor még az is lehet, hogy már a közbeszerzési eljárás elindítása előtt is kell módosítani a költségvetési tervet.

Kis település képviselője: *„a kivitelezéssel vagyunk elakadva, mert minden kivitelező azt mondja, hogy nem fér bele a tavalyelőtti árba (megj. tervezési időpont áraiba). Most dolgozik a tervező azon, hogy újraszámolja a költségeket, ha az megvan, akkor valószínű még önrészt kell hozzátenni, azt Gyulafehérvár(megj. a pályázató székhelye) jóvá kell hagyja, akkor utána jöhet a közbeszerzés. „*

A tervezési költséget nagyon sokszor nem tudják bevállalni, egy tervnek számos tanulmányra és engedélyre van szüksége, aminek költségvonzata van. Ugyanakkor Romániában a költségvetés tervezése és megszavazása sajnos nagyon sok esetben időben elhúzódik, általában január végén, vagy még később jelenik meg (volt olyan év, hogy március végén még nem volt országos költségvetés), ami teljes mértékben megbénítja az önkormányzatok működését, így a tervezési folyamatokat is. Az elkészített terveket sem lehet kifizetni, míg nincs érvényes költségvetés.

Olyannyira szűkös a tervezési keret, hogy a kisebb települések nem tudnak maguknak víz- és szennyvízhálózat kiépítésére pályázni, ezért az Alcsík, Felcsík és Csíkszereda egy közös vállalkozást működtet, amely a Nagyinfrastrukturális Operatív Program keretében pályázik az egész térség számára a víz- és szennyvízhálózat kiépítésére és modernizálására.

Itt is be kell fizetni egy meghatározott önrészt a lakosságnak, de a tervezési költségek, kivitelezés nem a település direkt költségvetését terheli, és adminisztratív szempontból is nagyon előnyös, hogy nincsenek ilyen terhek, hiszen ezt humánerőforrás szempontjából sem tudnák megvalósítani. Ez a kis önrész is gondot okoz a település lakóinak, nem minden esetben tudtak fizetni. Nagyon sok esetben a helyi közbirtokosság segíti ki az önkormányzatot és a településen lakókat, ahogyan ennél a kis településnél is történt.

Kis település polgármestere: *„Csík környékén a nagy infrastrukturális pályázatokat úgy oldják meg, hogy van ez a nagy Harvíz egyesület, ők pályáztak a nagy infrastrukturális programba és mi is bekerültünk programba. Itt is az önrészt be kell fizessük és annyi szerepünk volt, hogy be kellett küldjük az önrészt, amit a lakóktól be kellett gyűjtsünk.*

Voltak, akik adtak pénzt, de mi úgy menekültünk meg, hogy a közbirtokosság a tagok helyett megelőlegezte azt a pénzt, a tagok helyett befizette a pénzt. Így részt vehettünk a programban.”

Tehát javaslatként fogalmazható meg, hogy legyen egy elkülönített költségkeret a pályázatok lebonyolítására, hogy a kis települések is tudjanak pályázni. Ezt a költségkeretet a megyei tanács is adhatja (jelen pillanatban is van Hargita Megye tanácsának ilyen kerete), de ez nagyobb tervekre is ki kellene terjeszteni.

Összegezve a tervezés kapcsán a következőket mondhatjuk el:

- A tervezésben nagyon fontos az előzetes településszintű terv megléte, ezek elkészítéséhez egy támogatási keret sokat segítené a kis településeknek
- A tervek minősége alapvetően befolyásolja a végeredményt, ezért fontos, hogy a tervező legyen elérhető (optimális esetben helyi és érdekelt a jó, minőségi tervekészítésben és kivitelezésben a társadalmi kontrol miatt is) és megfelelően tájékozott a helyi adottságokban. Talán kötelezni is lehetne a tervezőt, hogy bizonyos időt töltsön a helyszínen az adottságok megismerésével, főleg, ha nem az adott településen dolgozik.
- A tervezési költségek sok esetben nagyon megterhelőek, ezért fontos lenne tervezési keretre is pénzt biztosítani (hogy a helyi költségvetéstől is független legyen)
- A tervezéshez kapcsolódó árváltozásokat, amelyet az infláció és a kivitelezési költségek generálnak, kezelni kellene, legjobb lenne, ha a többletköltségeket részben vagy teljes egészben egy országos keretből finanszíroznák. Így időt és tervezési költséget is spórolnának.
- A tervezések kapcsán az utólagos működési kereteket, fenntartási és működési költségeket is jó lenne látni és megfelelően tervezni.
- A tervezésnél és kivitelezésnél is hasznos lenne egy átlátható keret, amelyben minősítenék a résztvevők munkáját, mindenki számára nyilvános lenne és nagyon rossz visszajelzések esetén esetleg ki is zárhatók lennének a közbeszerzési eljárásokról. Ez ösztönözné a vállalkozókat, tervezőket, hogy megfelelően kommunikáljanak és végezzék el a munkájukat.

6.4. A megyei tanács szerepe a helyi fejlesztésekben és azok fenntartásában

Az uniós támogatású beruházások kapcsán a helyi sajtó (Iszlai 2017, Bálint-Bíró 2018) rendszeresen tudósított arról, hogy a községi önkormányzatok jelentős pénzügyi terheket vállaltak magukra a projektköltségek miatt, amelyek akár működési zavarokat is okozhattak volna. Ilyen kritikus helyzetekből a megyei önkormányzat nyújtott mentőövet az érintett településeknek. Ennek kapcsán megfogalmazódott a kérdés, hogy a megyei önkormányzat milyen mértékben képes támogatni az uniós projektek hosszú távú fenntarthatóságát. A kutatás során vizsgált hipotézisem, hogy Hargita Megye Tanácsa támogatja és elősegíti az Európai Unió vidékfejlesztési projektjeinek hosszú távú

fenntarthatóságát, változatos programjaival és kezdeményezéseivel aktívan támogatja a megyei fejlesztéseket és hozzájárul a térség karakterének formálásához.

A továbbiakban pár fejlesztési mintapéldát mutatok be, amelyeken keresztül a térség megfelelő változását befolyásolta.

A székelyföldi kulturális identitás és térségi arculat megóvásában kulcsfontosságúak azokat a pályázati kezdeményezések, amelyek a hagyományos székelykapuk helyreállítását és fennmaradását támogatják. Hargita Megye Tanácsa a falukép megőrzésére irányuló programja keretében az építészeti örökség védelmét célozza, különös tekintettel a hagyományos parasztházak megmentésére, miközben azokat a mai kor elvárásaihoz alakítja. A megyei tanács 2008 és 2015 közötti időszakban 125 projekt nyert támogatást, amelynek teljes pénzügyi kerete 1.661.264 lejtt tett ki. A pénzügyi segítségen kívül a projekt legjelentősebb eredménye, hogy a székelykapu ismét kiemelt figyelmet kapott, és mostanra tudatosan használják a térség identitásának és kulturális örökségének szimbólumaként. A székelykapu a térség meghatározó vizuális eleme a Székelyföldnek, jelentősen hozzájárul a táj egységes arculatához. A program eredményeként a székelykapu fontos szerepet kapott a térségi turisztikai marketingjében, miközben sikeresen megóvták kulturális örökségünk egy meghatározó elemét. A székelykapukat támogató projekt nagyobb imázsépítő projekt része is, amelyben Kovászna és Hargita megye fogott össze és amelynek tudományos háttérét Nagy Benedek írta le. (Nagy 2013)

Egy másik projekt célja a hagyományos vidéki, népi építészeti örökség megmentése, amely szintén hozzájárul a térség egyedi arculatának fenntartásához. A térség lakóépületeinek képe az utóbbi időben jelentősen átalakult: a hagyományos székely házak fokozatos eltűnésével párhuzamosan az újabb, modern lakóházak jelennek meg, amelyek magasabb komfortfokozatot és térhasználatot biztosítanak. Kós Károly Egyesület 2008-ban hirdetett pályázatot a parasztházak megmentésére, amelyet Hargita Megye Tanácsa felkarolt, és ettől kezdve segítette az építészek elképzeléseit megvalósítani. A székelyház-pályázat célja olyan korszerű építészeti tervek kidolgozása, amelyek megőrzik a hagyományos székely lakóépületek sajátos stílusjegyeit és anyaghasználatát, miközben eleget tesznek a modern lakás funkcióinak. Erre a célra tervrajzokat készítettek, amelyek ötvözik a két elvárást. Ezeket a tervrajzokat szabadon hozzáférhetővé tették azokat az érdeklődők számára. Ennek köszönhetően a programban résztvevők megtakaríthatják a tervezési költségeket, ezért ezeknek a házaknak a terve egyre népszerűbb a építkező fiatal generációknál. Ez a két program jelentősen támogatja az épített kulturális örökség védelmét, miközben élénkíti a térség turisztikai vonzerejét.

A megyei tanács egyik hasznos programja járdaépítést, amely a beruházások egy hiányzó eleme volt. Az elmúlt évek infrastrukturális fejlesztéseinek köszönhetően az útminőség jelentősen javult, a forgalom megnőtt, azonban a gyalogosok biztonsága kritikus helyzetbe került, mivel az utak mentén

gyakran teljesen hiányzott a járda. A megyei tanács fokozatosan orvosolja ezt a hiányt a járdaépítési beruházások támogatásával. A kezdeményezés egy együttműködési modell, ahol a helyi önkormányzatok felelősek a projekt kidolgozásáért, míg a megyei tanács végzi annak tényleges megvalósítását. A kisebb községeknek így is nagy kihívást jelent, mivel a tervezési költségek az ő anyagi lehetőségeikhez képest jelentősnek mondhatók. Amennyiben megye támogatja a tervek elkészítését, akkor könnyebben és hatékonyabban tudnak a kis települések is pályázni. A fejlesztés lassan halad, és a településeken komoly probléma, hogy a kerékpáros infrastruktúra még mindig nem megfelelő, miközben a falvakban a bicikli a helyi közlekedés meghatározó eleme. Ezekben a fenti projektekben a megye leginkább közvetítő és támogató szerepet lát el. A megyei tanács integrátori szerepének fontosságát az interjúkban is megerősítették:

L.A.E: „*A megyei tanács integrátor kellene legyen. A mestertervben benne kell legyen.*”

A projektek fenntarthatóságához pénzügyi eszközzel is hozzájárul a megyei tanács. Ilyen segítség például a települések adósságainak törlesztése. Sok esetben a projektek önrészei és a hozzájuk kapcsolódó költségek a helyi tanácsok eladósodásához vezettek. Az egyik legsúlyosabb eset 2017-ben Madéfalván történt, ahol az adóságok miatt az önkormányzat számláit zárolta az adóhatóság (Iszlai, 2017). Ezekben a kritikus helyzetekben a helyi önkormányzatokat támogatta, de más települések adósságainak törlesztéséhez is hozzájárult Hargita Megye Tanácsa.

Az interjúk során kiderült, hogy ennek a helyzetnek a megítélése nem is olyan egyértelmű. Azok, akik jobban tudnak gazdálkodni a pénzzel sok esetben hátrányban vannak a forráshiányban szenvedőkkel szemben. Rosszabb esetben az is megtörténhet, hogy a központi kormányzat elvonja ezeket a pénzeket válságkezeléshez szükséges intékezésekre hivatkozva (Bálint–Bíró 2018). A jobban gazdálkodók néha igazságtalanságnak érzik, hogy mindig az adóságokkal rendelkezőket támogatják, mintegy jutalmazva a rossz gazdálkodást.

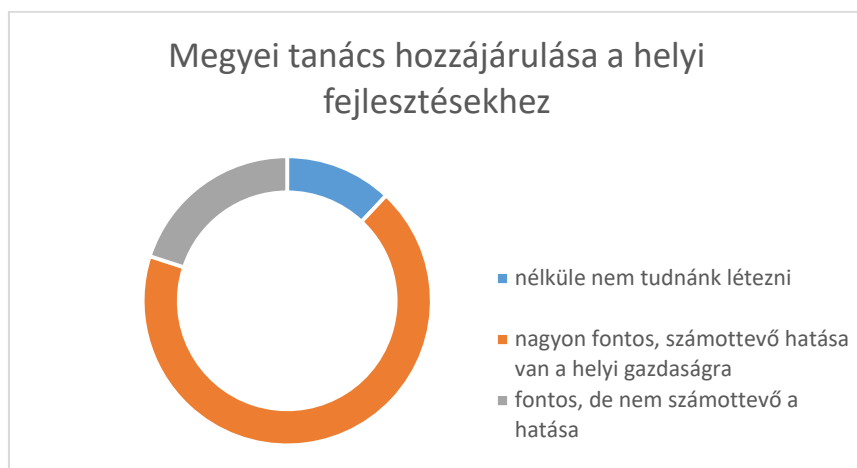
K.E: „*Az adósságban kisegítenek. Hát jobb, ha elköltöd a pénzed és akkor kisegítenek. Nekünk volt megmaradva pénzünk és nem kaptunk annyit, mint akinek tartozása volt, inkább azoknak adtak, akik a tartozásokat le kell rendezzék.*”

A másik lényeges pénzügyi segítség a projektek kapcsán az önrészéhez való hozzájárulás, ami nagyon fontos eszköz főleg a kistépülések számára.

K. E: „*Önrésszel tud segíteni, de nem adnak nagy összegeket, jobb lenne, ha tudnának kicsivel nagyobb projekt önrészt is finanszírozni.*”

A kérdőívben megkérdeztem, hogy hogyan értékelik a megyei tanács hozzájárulását a helyi gazdaságfejlesztésben. A válaszadók többsége azt válaszolta, hogy nagyon fontos, számottevő hatása van a helyi gazdaságra; a „nincs hatása” és „kis hatása van” válaszlehetőségeket senki nem választotta.

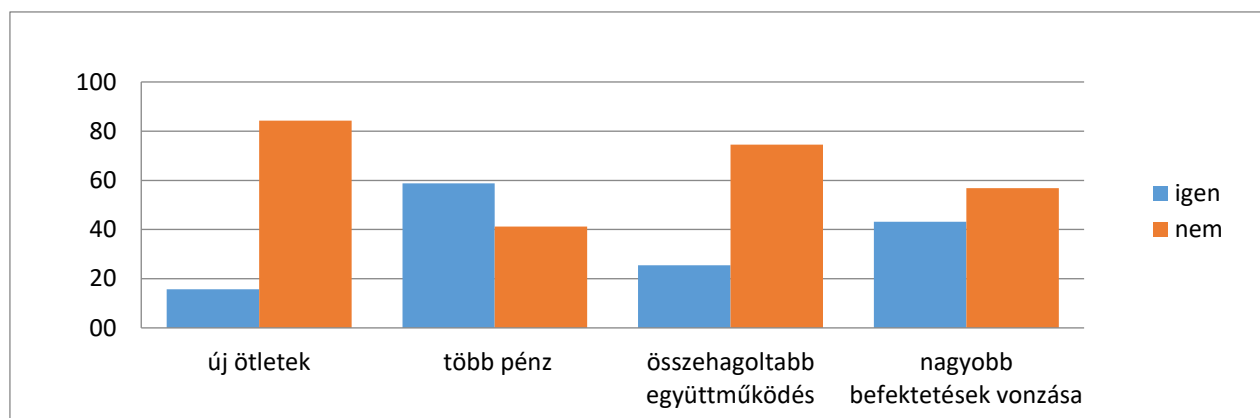
A kis települések inkább érzékelik úgy, hogy nélküle nem tudnának létezni, míg a nagy települések inkább választották azt, hogy fontos, de nem számottevő a hatása.

23. ábra: Hogyan értékeli a megyei tanács hozzájárulását a helyi gazdaságfejlesztésen?
Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

További válasz az „apróbb projekteket valósítottunk meg” a megyei tanács hozzájárulásával, de a különböző formában történő pénzügyi segítségét is kiemelték („fontos, mert adja a pénzt”, „önrész biztosítása nagyon fontos”, „pénzügyileg fontos”).

Arra a kérdésre, hogy mit várna el a megyei szinttől, amittől a helyi gazdaság fenntarthatóbb lenne, látványosan különbözik a kis és nagytelepülések válaszadási mintázata: kizárólag csak kis települések igénylik az új ötleteket és sokkal nagyobb mértékben a több pénzt. A nagyobb települések már inkább a nagyobb befektetések vonzásában kérik a megyei tanács segítségét.

24. ábra: Mit várna még el a megyei önkormányzattól, amivel a helyi gazdaság is fenntarthatóbb lenne?
Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

A gyorsabb adminisztráció igénye felmerült a kérdőív válaszaiban és az interjúkban is: a megyei tanács lehetőség szerint legyen minél hatékonyabb a rá vonatkozó rész ellátásában; fontos, hogy a rájuk eső adminisztratív rész, vagyis a „papírozás” is gyorsabb, hatékonyabb legyen.

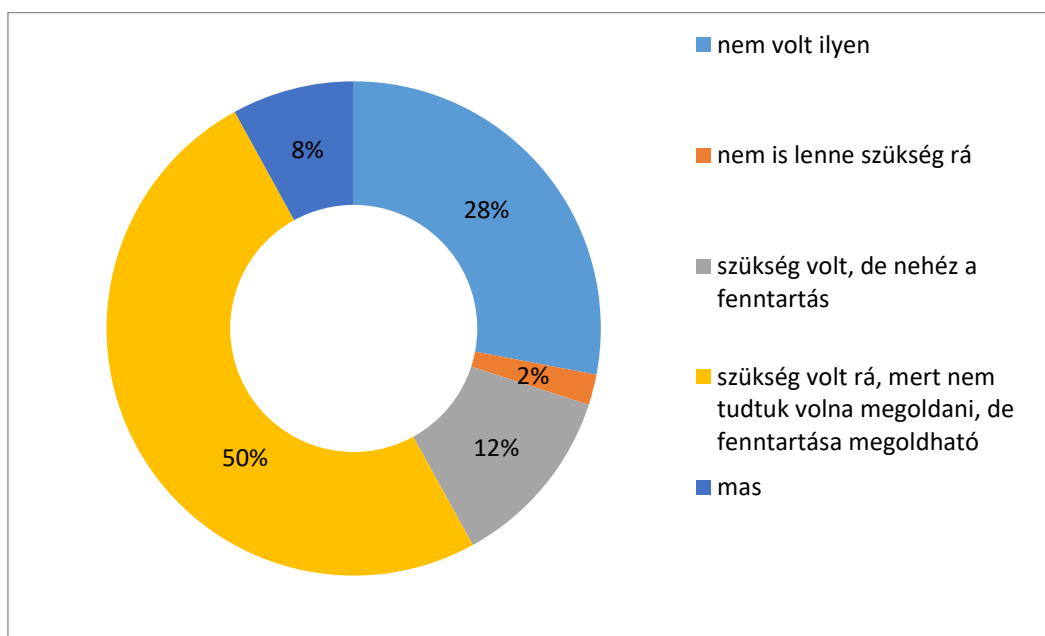
L.A.E: „*ők is a maguk szintjén gyorsan adjanak meg bizonyos igazolásokat, papírokat, hogy ez ne váljon nehézkessé. Van igyekezet, de nem mindig sikeredik.*”

Ezen kívül még felmerült a kapcsolattartásban, a lobbitevékenységben történő segítség igénye is:

L.A.E: „*Minisztériumokkal való kapcsolattartásban, a lobbiban, mert erre is szükség van. Fontos, hogy néha ők is segítsenek az érvényesítésben, mert sajnos ez egy keret, amelyhez sajnos alkalmazkodni kell.*”

Jelentős igényként fogalmazódott meg a településeken áthaladó és más megyei utak rendben tartására, aszfaltozására való törekvés.

A feljavított megyei utak mellett, amelyek áthaladnak a településeken még más létesítményeket is létrehozott a megyei tanács, amelyeknek nem mindig egyértelmű a megítélése. Ezek közül a legtöbb fontos a településeknek és egyedül nem tudták volna megvalósítani. 12%-ban azt mondták, hogy szükség volt rá, de nehézséget okoz a fenntartás és nagyon kevesen gondolják úgy utólag, hogy talán nem is lett volna szükség a létesítményre.

25. ábra: Mi a véleménye a megyei tanács által létrehozott létesítmények fenntartásával kapcsolatosan, amelyeket az Önök településén hoztak létre (utak, épületek stb.)?

Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

A megyei tanács által biztosított pályázati lehetőség nagyon hasznos a kis települések számára a könnyített pályázati rendszer, elérhetőség miatt. A könnyített pályázati feltételrendszer kapcsán érdemes figyelembe venni a szakirodalom által megfogalmazott kritikákat is. Finta és Horeczki (2023) Baranya megyében hasonlította össze a Leader programot a 100%-os támogatás és előfinanszírozást biztosító Magyar Falu Programmal. Ennek a következménye egy relatív pazarlás lett, az önkormányzatok olyan beruházásokra is lehívtak pénzt, amelyek egyébként egyáltalán nem, vagy nem elsődlegesen volt szükségük. Meglátásuk szerint a helyi program a vidék fejlődése szempontjából hasznos, de egy korlátozottabb rendszer hatékonyabb tudott volna lenni. Ha az EU-s pályázatok és a helyi könnyített pályázati rendszerek komplementer viszonyban vannak, akkor megfelelő eredményt tudnak elérni.

Elmondhatjuk, hogy Hargita Megye Tanácsa nagyon fontos tényező a pályázatok és működési keretek fenntartásában. Eddig, fenntarthatóság szempontjából, leginkább a megyei tanácsnak az integrátori szerepe, a kereteket kiegészítő funkciója volt jelentős. Ezt tovább lehetne erősíteni és más ágazatokra is kiterjeszteni (turizmusban, mezőgazdaságban). Ugyanakkor nagyon fontos a pénzügyi hozzájárulás is, főleg az önrész finanszírozásban, illetve a költségvetési problémák áthidalásában (pl. a pályázatok okozta hitelek törlesztésében, egyensúlytalanságok megoldásában).

Következtetések és javaslatok a megyei önkormányzat számára:

- Proaktívabb szerepet tudna vállalni és versenyképesebb pályázóvá segíteni az önkormányzatokat (erre leginkább a kisebb önkormányzatoknak lenne nagy segítség), amennyiben nagyobb és rugalmasabb feltételrendszert biztosítana a pályázatok előkészítésére szánt pályázati keretnek. Ennek megvalósítási formája lehet egy pénzügyi, pályázati keret létrehozása, de akár létrehozhatna külön szervezeti egységet is. Ez a jogi tanácsadásban, projektmenedzsmentben, akár papírok aláírásában venne részt, amolyan facilitátor szerepet töltené be a pályázási folyamatban. Ez leginkább a kis településeknek lenne nagy segítség, akik eddig még nem írtak nagyobb pályázatot, de szeretnének.
- A projektek önrészéhez való hozzájárulás növelése, hogy nagyobb projekteket is tudjanak pályázni kisebb települések.
- Integrátor szerep erősítése, a hiányzó szektorális láncszemek feltérképezése és létrehozása vagy létrehozásának segítése által. Például a mezőgazdasági termékek értékesítési hálózatának megszervezéséhez és működéséhez való segítségnyújtás.

- Saját működési keret hatékonyabbá tétele és az önkormányzatoknak az országos kormányzat felé történő kapcsolatainak erősítése, hatékonyabb kommunikáció segítése.

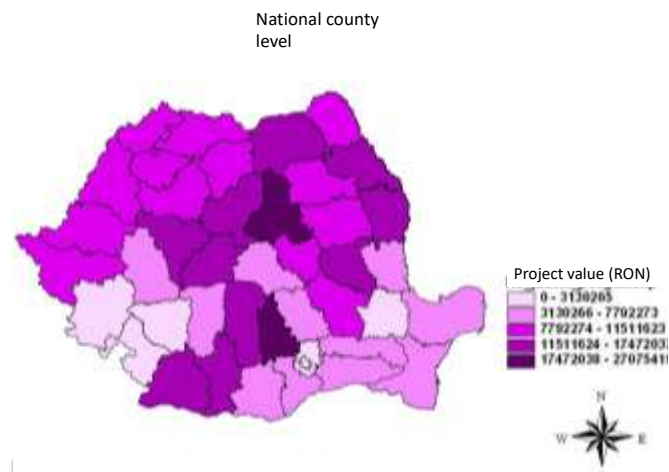
Összegzésként elmondhatjuk, hogy Hargita Megye Tanácsa számos programmal és támogatással segíti a térség és a pályázatok fenntartható működését, de még számos területen tudna hatékonyan segíteni és a térség fenntarthatóságát erősíteni.

6.5. LEADER programok vizsgálata

A LEADER programokat vizsgálva Románia szintjén azt láthatjuk, hogy a vidékfejlesztési keretösszeg csupán kis része megy a LEADER programokra, a 2007–2013-as periódusban a lehívott értékek 11,5%-át tették ki csupán (saját számítás az AFIR adatai alapján). A romániai LEADER program működése nem szokványos és kevésbé valósítja meg az alulról építkező vidékfejlesztési program elképzelését, hiszen az itteni programok nem a saját kezdeményezésekből indulnak ki, hanem egy kötöttpályás rendszerből, amely szerint a Vidékfejlesztési Minisztérium által elfogadott és felkínált pályázati lehetőségekből lehet választani. Ezt a nehézkes helyzetet többen elemezték. Marquardt és szerzőtársai állításai sajnos a helyi LEADER sajátosan nehézkes működését illetően még mindig helytállóak (Marquardt et al. 2012). Ők úgy találták, hogy gátolja, sőt tulajdonképpen megbénítja a LEADER működését a programok összetettsége, a gyengén működő adminisztrációs szint, a politikai meghatározottság és a szocialista örökség is.

Nagyok az eltérések a programok minőségi megvalósításában, az eredmények prezentálásában és önmagában a források lehívásában is.

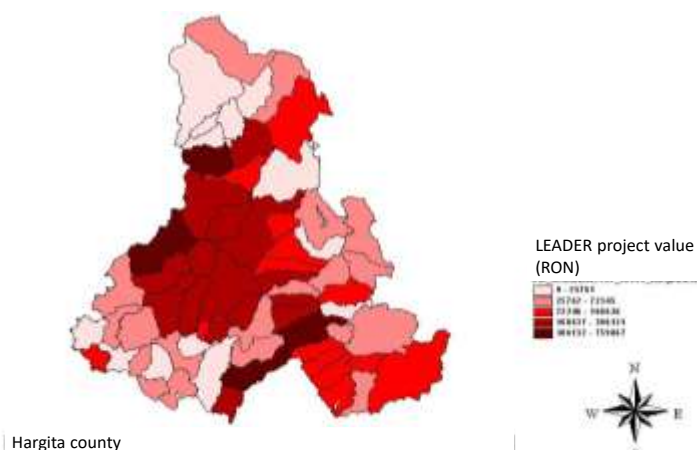
Megyék szerinti eloszlást vizsgálva az láthatjuk, hogy Hargita megye jól teljesített a lehívott LEADER értékek terén a 2007–2013-as periódusban. A projektek számát tekintve a leghatékonyabb Dâmbovița megye (318 pályázattal), Hargita megye a 10. ebben a rangsorban 256 projekttel. Az összesített projektértéket vizsgálva még jobb helyezést ér el a megye, tulajdonképpen a második legjobban teljesítő megyéről van szó.

26. ábra: LEADER projektek eloszlása összesített megyei érték szerint (RON), 2007–2013-as periódus

*Forrás: saját számítás a Vidéki Beruházások Finanszírozási Ügynökség adatai alapján.
(www.opendata.afir.ro, letöltés dátuma 2018. december 10.)*

Hargita megye szintjén a lehívott források tekintetében nagy eltéréseket láthatunk: míg a megyében 5 település 10 projektet vagy többet adott le (Madaras 14, Gyergyóremete 13, Madéfalva 12, Csíkcsicsó, Parajd 10-10 pályázat), addig több településnek nem volt egy LEADER projektje sem. A nagy szám ellenére a LEADER projekt szűkösebb kerete miatt több, kisebb értékű projekt valósul meg. Összességében a legnagyobb értékben Parajd (759 866 lej) és Gyergyóremete (715 514 lej) hívott le pénzt a LEADER keretből.

27. ábra: LEADER projektek értéke Ronban kifejezve Hargita megye, települési szint, 2007–2013-as periódus

*Forrás: saját számítás a Vidéki térségek finanszírozási ügynökség adatai alapján.
(www.opendata.afir.ro, letöltés dátuma 2018. december 10.)*

A LEADER program alulról építkező fejlesztések elképzelésének az volt a célja, hogy a helyi kihívásokra keressék meg a specifikus választ, a helyi társadalmi, gazdasági és környezeti erőforrásokból, alulról építkezve. A LEADER kertében létrehozott projektek hosszú távú fenntarthatóságát az akciócsoportok garantálnák, mivel ez egy hármas együttműködésen alapul az önkormányzatok, a civil szféra és a gazdasági szereplők együttműködéséből. Tehát elvileg minden szegmens képviselteti magát és együttműködnek. A LEADER program kezdetén itt is létrejöttek az akciócsoportok, amelyekben képviseltetik magukat önkormányzatok, civil szféra és magánszféra is. Viszont a LEADER program Romániában kissé másképpen működik, mint az elképzelt elméleti keret, vagyis itt majdnem csak elméletben valósul meg az alulról építkező együttműködésen alapuló vidékfejlesztési program. Például a lehívható programokat és megvalósult terveket nem a helyi elképzelések alakították, hanem a vidékfejlesztési programok keretén belül a LEADER program központi irányításánál meghatározták, hogy mire pályázhatnak és azokból a kiírásokból választhattak, így nem felétlenül a saját igényekre, helyi szükségletekre tudtak forrásokat lehívni. A megvalósult programok esetében kettős ellenőrzés történik: egyrészt meg kell feleljenek a LEADER felügyelet és kiírás elvárásainak, ugyanakkor ezeket a vidékfejlesztési programokat felügyelő ügynökség is ellenőrzi. Ez a típusú plusz bürokrácia nehézséget okoz az érintetteknek akárcsak a Masot és Alonso (2017) által vizsgált spanyolországi Extremadura térség LEADER projektjei esetében. A projektek megvalósítása kapcsán ugyanaz az eljárásrend, mint minden más vidékfejlesztési projekt megvalósítása kapcsán. Tehát sajnos az alulról építkező, helyi igényekre épülő fejlesztés tervét ezen keresztül kevésbé lehet megvalósítani. Az egyik interjúból idézve:

Hatékonyan pályázó település vezetője: *„Specifikusan romániai itt is a keret... Specifikus, hogy a helyi tervezés és megvalósítás csak szavakban létezik. Olyan nagyfokú centralizáltság van, mind a stratégiakészítésnél, mind a kivitelezésnél... csak nem azon az ajtón kell bevinni, hanem a mellette levőn a papírokat, de minden projektet ugyanúgy le kell ellenőriztetni. Ha kell meg van duplázva az ellenőrzés, mert leellenőrzik itt és akkor utána elviszik a központba ellenőrzésre... Közbe van iktatva még egy hatóság. A relatív kis értékekhez viszonyítva ugyanannyi vagy sokkal több a munka. A 20.000 vagy 30.000 eurós projekttel is ugyanannyi munka van mind a millióssal. Időben is ugyanolyan átfutási ideje van, nem megy hamarabb. Érünk a végére a tervezési időszaknak és vannak olyan tengelyek, amelyek meg sincsenek hirdetve.”*

Kevés pályázattal rendelkező település vezetője: *„Szerintem ugyanaz, tehát én nem látok különbséget az AFIR és a LEADER pályázat között. Annyi, hogy van a LEADER akciócsoport, ami közbe van iktatva, de a pályázatot oda nyújtottuk be, de tovább minden az AFIR-on keresztül ment, nem igazán látom ennek a LEADER akciócsoportnak a szerepét ebben az egészben”*

A kezdeti nehézkes elindulás és az utólagosan a program lényegi elemeit, mint például az alulról építkezést nem feltétlenül teljesítő LEADER keret miatt is nagyon eltérő a program megítélése.

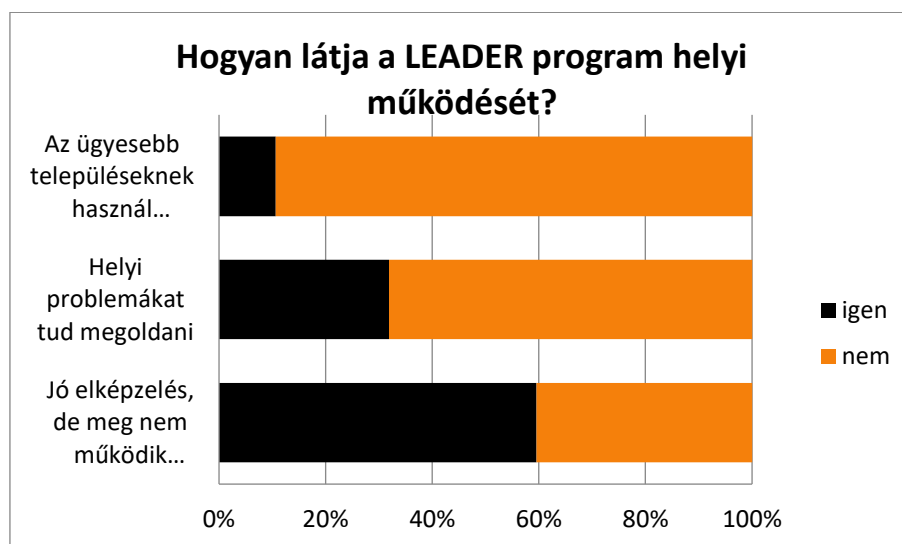
A kérdőívben feltett nyílt kérdésre, hogy „Hogyan ítéli meg a LEADER tevékenységet?“, a válaszadók kisebb része nagyon pozitívan ítéli meg, kiemelve a térségfejlesztő szerepet: „A térség gazdasági fejlődését segíti elő”, ezen kívül „nagyon jó”, „kimondottan jó”-nak is jellemzik.

Voltak, akik úgy gondolták, hogy a jól informáltság, illetve jó operatív együttműködés, segítőkészség jellemzi a LEADER tevékenységet. Mások jó elképzelésnek tartják, illetve fejlődőképes lehet, ha továbbra is lendületesen végzik a dolgukat.

Ugyanakkor a működési rendszer miatt a hatóság számára nem feltétlenül pozitívak a visszajelzések: „az igazgatótanács pályázatkíírása lehetne hatékonyabb”, „gyorsabb beavatkozásokra lenne igény”, „jó, de a kiíráson és elbíráláson változtatni kell”, „jó, több információ átadását igényli”.

Vannak, akik megfelelőnek tartják a működést és vannak olyanok is, akik a kezdeti nehézségek után jobb folytatásban reménykednek: „aktuálisan döcögő, de reménykedünk a fejlődésben”: „van még mit tanulni mindkét fél részéről, nem működik tökéletesen, távlatilag lehetőség”, „jó kezdeményezés, kell még csiszolni”. Egészen negatív visszajelzést is megfogalmaztak: „gyenge”, „a ritka információszerzésen kívül egyébre nem használjuk a LEADER-t”, „nincs nagy hatása”, „közepesen érinti a lakosságot”. A kis keretekre utaló visszajelzések is vannak: „új próbálkozás, nagy dolgokat nem lehet megoldani ebből”, „kis értékű pályázatok és túl nagy elvárások”.

Zárt kérdésben megfogalmazott válaszokból is az látszik, hogy leginkább azzal értenek egyet, hogy jó elképzelés, de nem működik megfelelően.

28. ábra: Hogyan látja a LEADER-program helyi működését?

Forrás: Saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

Más válaszként fogalmazódott meg, hogy túl bonyolult.

A LEADER program együttműködést feltételez a térség és település érdekében működő akciócsoportok között. A kérdőívben arra is kíváncsi voltam, hogyan sikerült az akciócsoportok különböző elemeit bekapcsolni, hogy megfelelően működnek-e?

29. ábra: Mennyire működnek hatékonyan a LEADER-program egyes szervezeti elemei?

Forrás: Saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

A helyi vezetők a legkevésbé hatékony részének a nonprofit intézmények részvételét látják, utána pedig a magánszféra részvételét, akárcsak a Furmankiewicz és szerzőtársai által leírt lengyel példa esetén (Furmankiewicz et al. 2016). Az önkormányzatok együttműködését és a helyi akciócsoportok működését tartják összességében a leghatékonyabbnak, míg a helyi irodáknak és az irányító hatóságnak a megítélése leginkább közepesnek jellemezhető.

A LEADER pályázatok hatását érzékelhetőnek, de nem nagyon fontosnak ítélik meg, három esetben pedig még nem pályáztak, nem fejeztek be LEADER pályázatot.

A megpályázott és megvalósult LEADER pályázatoknak miként látja a hatását?

30. ábra: A megpályázott és megvalósult LEADER-pályázatoknak miként látja a hatását?

Forrás: Saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

Kívülállóként azt látni, hogy a LEADER programokból megvalósított egyes elemeknek nagyon pozitív tájhatása van. Főleg a Csík LEADER térségében látunk nagyon sok, szép, tájba illő felújítást, építményt. Készültek nagyon ízléses, főleg a helyi fa felhasználására alapozó és a hagyományos motívumokra utaló buszmegállók vagy piacok, szakszerűen parkosított és rendezett terek. Ezeket a Csík LEADER jó gyakorlat bemutatóiban is megtaláljuk (Csík LEADER 2015) Hargita megyében a lehetséges programokból leginkább a terek felújítására, kultúrházak felszerelésére (székely ruhákkal is), önkéntes tűzoltók ruházatára pályáztak. Néhány település pályázott a település fenntartásához szükséges erőgépekre.

Mivel a pályázati lehetőségek köre elég korlátozott, arra is rákérdeztem, hogy mit valósítanak meg a LEADER projektből? A válaszadók leginkább a helyi termékeket értékesítő központot, jobb turisztikai infrastruktúra létrehozását szeretnék. A romák integrációját olyan településeken választották, ahol nagyobb a romák aránya. Néhány helyen szociális ellátóközpontot is megvalósítanak ebből a keretből. Az egyéb válaszok között szerepelt a fiatal gazdák megsegítése és a kisebb projektek (specifikálás nélkül).

31. ábra: Mi hiányzik a településről és a LEADER kertében látja megvalósíthatónak?

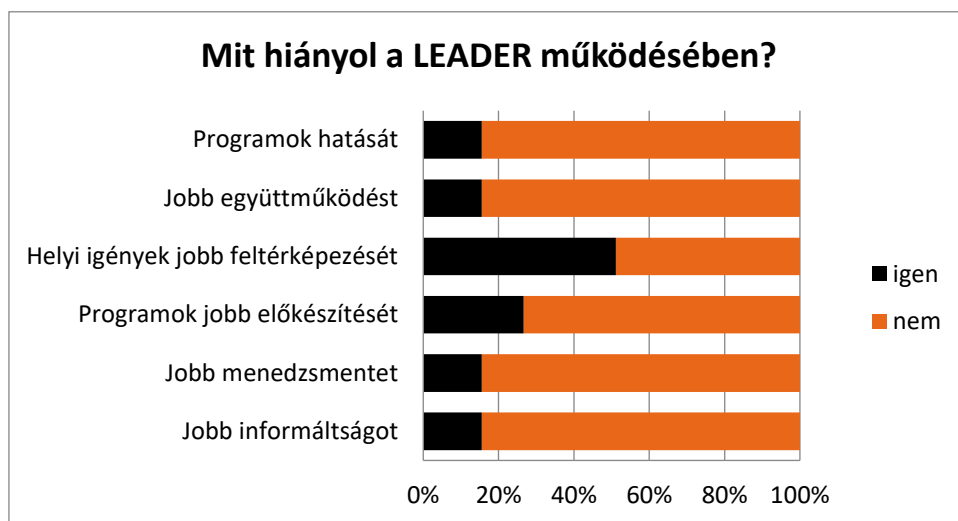
Forrás: Saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

A program keretén belül a már működő együttműködések szociális terén, tehát a működő házibetegápolás vagy éppen a rászoruló gyerekek számára szervezett délutáni iskolák számára elérhető pályázat nem volt. Programok működtetésére, esetleg fejlesztésére kibővítésére sajnos nem lehetett pályázni, pedig nagy segítség lett volna az önkormányzatok és a helyi közösségek számára.

A helyi gazdaságban, a tökeszegény környezetben nagyon fontos kiegészítő jövedelem lehetne a helyi termékek értékesítési lehetőségének a megteremtése. Ennek akár fizikai értékesítési terét és az értékesítői hálózat megszervezését is lehetne támogatni. Ennek nem csupán anyagi, de az együttműködésből származó pozitív társadalmi erősítő szerepe is lehetne. Amint láttuk, a térség egyik fontos jellemzője a kiváló turisztikai adottságok, ennek az értékesítése és a szolgáltatások megfelelő szintjének elérése viszont nehézkesen halad előre. Ezért is tartják fontosnak a településvezetők a LEADER programban a jobb turisztikai infrastruktúra létrehozásának a lehetőségét. Gazdasági központ létrehozását leginkább a fejlett települések igényelnék.

Arra a kérdésre, hogy mit hiányol a LEADER működésében, leginkább a keretek nem rendeltetésszerű működése köszön vissza, hiszen a programok nem feltétlenül a helyi igényekhez kapcsolódnak, ezért is jelenik meg hangsúlyosabban a helyi igények jobb feltérképezése és a programok jobb

előkészítésének igénye. A programok jobb hatása, a jobb együttműködés, jobb menedzsment és jobb informáltságnak az igénye is jelen van.

32. ábra: Mit hiányol a LEADER működésében?

Forrás: Saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

Az együttműködés is leginkább csak elméletileg van szorgalmazva, a gyakorlatban hiányos a törvényi keret ehhez.

Az együttműködéssel kapcsolatosan az egyik interjúalany így fogalmaz:

„Együttműködés van az irányító hatóság felé néha, az önkormányzaton keresztül a cégek és hatóság között. A szakemberek a települések szintjén szoktak egyeztetni, rendszeresebben beszélnek. A polgármesterek között nincs valós együttműködés... Viszont azt is látjuk, hogy a törvényi keret nincs megalkotva az együttműködéshez. Mindenki szorgalmazza, hogy összefogás... de a pénzügyi törvényeink nincsenek oda alakítva...”

Egy kevés pályázattal rendelkező település vezetője elmondja, hogy kapott segítséget egy pályázat kapcsán, az iroda segített megfelelő partnerek feltérképezésben. Ez azért is fontos mert, vidéki periférikus térségben a LEADER kapcsán is a humánerőforrás lehet az egyik akadályozó tényező, amit azt Finta (2022) is leírta.

Sajnos az együttműködések terén a programban nem volt lehetőség már működő csoportoknak pályázni, különös tekintettel a hiányos szociális hálót segítő együttműködéseknek.

A legfontosabb hiányosság marad a helyi igények megfelelő feltérképezése és a megfelelő pályázati keret kialakítása. Sajnos ez a cél nagyon nehezen érhető el, hiszen sok esetben a helyi stratégiák és tervek elkészítésében is a közbeszerzési rendszer működik, amelyben a legalacsonyabb költséget

felajánló a nyerő, ami viszont sok esetben olyan céget feltételez, amelynek nincs helyismerete és megfelelő kapcsolatrendszere, vagy éppen kapacitása a megfelelő tervek kidolgozására.

A kutatási eredményeket összegezve elmondhatjuk, hogy Romániában nem teljesül teljes mértékben a LEADER program alulról építkező feltétele, a program működési keretei tulajdonképpen a Vidékfejlesztési Program feltételrendszerében valósul meg, az ellenőrzés megkettőződésével, amely nagyon nehézkessé teszi a működését. Ezekben a keretekben is érvényesülni látszik az a konfliktus amelyre Nemes (2005) hívta fel a figyelmet, vagyis a központi hatóság adminisztratív rendszerének céljai nem feltétlenül találkoznak a helyi belső rendszer igényeivel.

A Hargita megyei LEADER tevékenység megítélésében az önkormányzati vezetők által megfogalmazott vélemény alapján leginkább az látszik, hogy jó elképzelésnek tartják, de érzékelik, hogy nem működik rendeltetésszerűen. A helyi akciócsoportok együttműködésére, programban való részvételére rákérdezve az is kiderült, hogy habár a helyi akciócsoportok működését jónak ítélik meg, nagy különbséget érzékelnek a különböző stakeholderek LEADER-ben történő tevékenységéről. A legmegfelelőbbnek a helyi irodák és az önkormányzatok együttműködését tartják, míg a legkevésbé integráltak a civil szervezetek és a helyi gazdasági szereplők.

A program hatását a megkérdezetteknek több, mint fele nem tartotta számottevőnek, érzékelhetőnek, vagy nagyon szűk körűnek ítélte meg a hatását. Ez talán azért is lehetséges, mert a programok nem voltak megfelelően a helyi igényekre szabva, ezért hiányolják leginkább a helyi igények jobb feltérképezését és a programok jobb előkészítését.

Az interjúk és a kérdőív nyílt kérdései alapján, valamint a saját megfigyeléseimet is összegezve a következőket javaslom a LEADER program kapcsán:

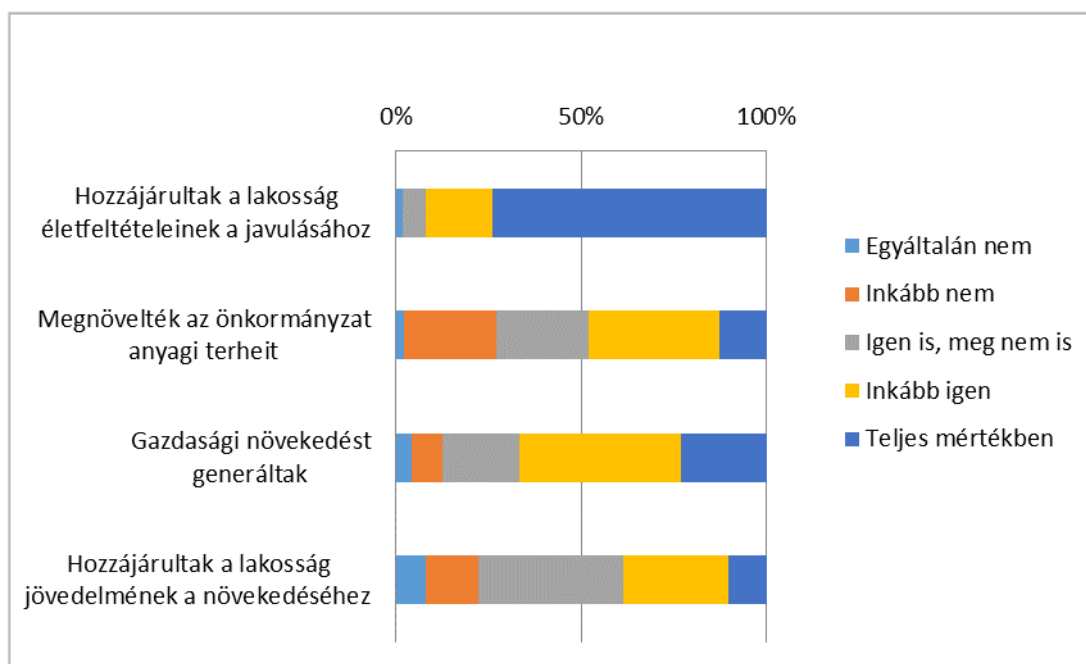
- A LEADER szemléletnek megfelelő alulról építkezésnek meg kellene teremteni a valós keretét, vagyis a tervezési folyamatba és projektek előkészítésébe jobban be kellene vonni az érintetteket, a helyi problémákra és megoldásokra fókuszálva, amint azt az érintettek a kérdőívben is jelezték.
- A bürokrácia csökkentését, hatékony és egyszerűsített eljárásokat kellene keresni a pályázati rendszer működtetésére, hogy a LEADER ne egy plusz teher, hanem egy valós segítség tudjon lenni. Az együttműködések módozatainak és együttműködésnek a törvényi kereteit is jobban ki kellene dolgozni, hogy ez jobban tudjon működni.
- A térségekben már megvalósult, valós és működő együttműködések támogatásának is meg kellene találni a támogatási lehetőségét, különös tekintettel azokra az együttműködésekre, amelyek a helyi szociális hálót erősítik.

- Helyi tervek kidolgozására mindenképpen megfelelő helyi tudással rendelkezőket lenne a legcélszerűbb alkalmazni (vagy aki bizonyítani tudja, hogy a helyi érintetteket megfelelőképpen megszólította és a helyi hiányosságokat megfelelően feltértéképezte). Ezt a tervezési folyamatot nem szabadna semmilyen körülmények között szoros időkorlátok közé szorítani, mert akkor nem éri el a célját, nem születnek hasznos tervek.

6.6. A pályázati folyamat kiértékelése

Az egyik kutatási kérdésem: milyen tényezők befolyásolják a pályázati folyamatot, illetve milyen hatása volt a pályázatoknak? Előzőleg láthattuk, hogy a pályázatok érzékelhetően befolyásolták az egyes támogatott célterületek fejlődését (infrastruktúra, mezőgazdasági mutatók stb.) és a minisztériumi beszámolókból a releváns eredménymutatókból is ez látszik, de, hogy ennek milyen az érintettek szintjén a megítélése, azt kérdőívek vagy interjúk alapján tudjuk csak megfogalmazni.

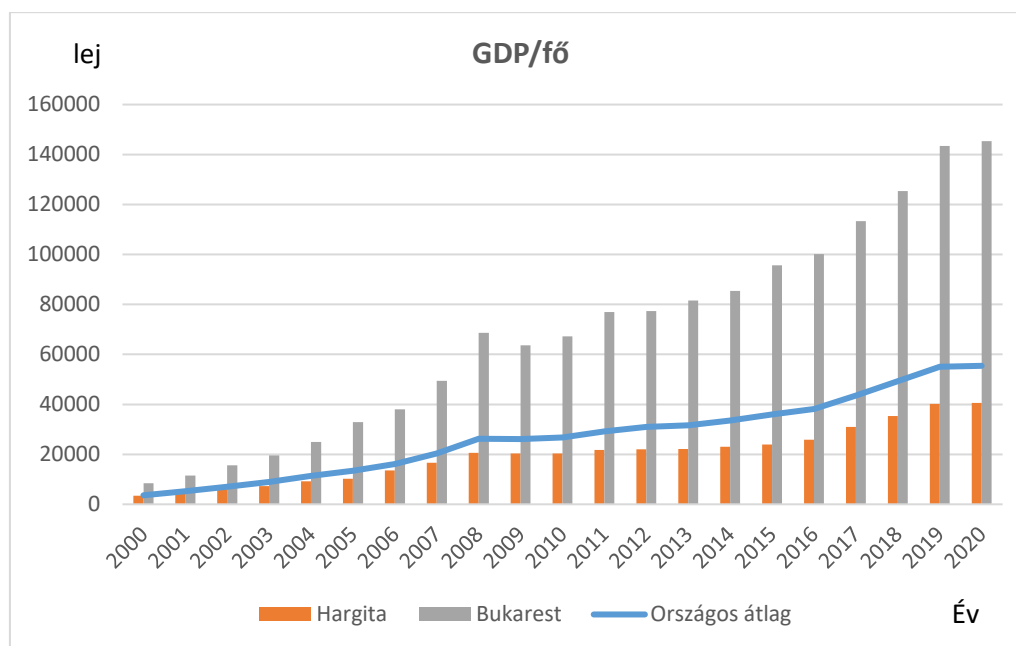
A kérdőív egyik legfontosabb kérdése, az érintettek hogyan látják a pályázatok a hatását. A polgármesterek leginkább a lakossági életfeltételek javulását emelték ki. Második leginkább egyetértést kiváltó válasz, hogy gazdasági növekedés generáltak. Ugyanakkor a megkérdezett községvezetők majdnem fele azt is elismerte, hogy az önkormányzatok anyagi terheit is megnövelték. Közvetlen eredményként viszont kevésbé jelenik meg a lakosság jövedelmének növekedése.

33. ábra: Pályázatok hatásának értékelése

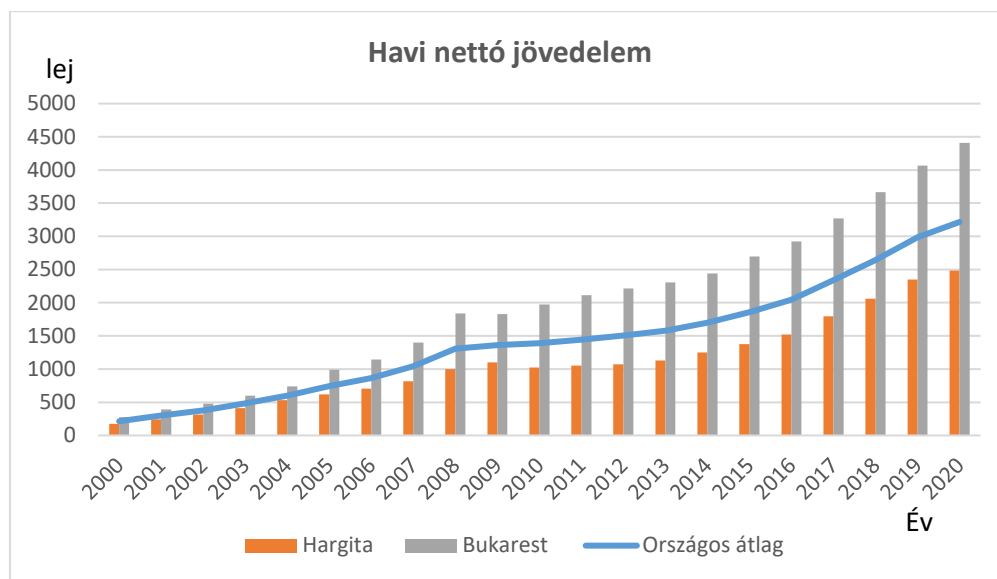
Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

A statisztikai adatok a polgármestereket igazolják, hiszen az átlaggal együtt Hargita megye nagyon sokat fejlődött, de a vezető megyékhez (Bukarest, Kolozs) képest egyre jobban nőtt a lemaradásunk. A 36. ábra a GDP/fő alakulását mutatja 2000 és 2020 között, amelyen pontosan látszik, hogy egyre nagyobb a távolság megyénk és a főváros között.

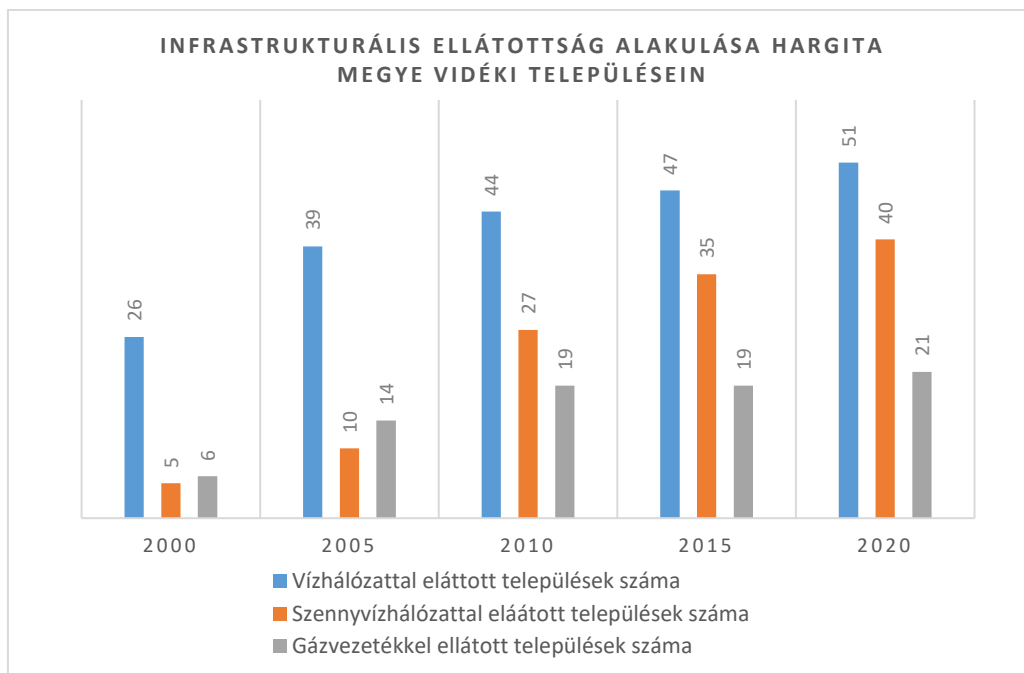
34. ábra: Az egy főre eső GDP alakulása Hargita megyében, Bukarestben és országszinten
Forrás: saját szerkesztés NSI adatai alapján (CON103C kóddal jelölt adatsora)

A tőkeszegényes környezetben a lakosság fizetésének szintje a legkézzelfoghatóbb és fájóbb mutató, a 37. ábra az elmúlt húsz évben a havi nettó átlagjövedelem alakulását mutatja lejben kifejezve. Több mint tíz éve Hargita megyében vannak a legalacsonyabb fizetések, amint azt a klaszterelmzés fejezetnél is bemutattam. Az alacsony fizetések okait elsősorban a nagyarányú, minimálbéren alkalmazottak aránya magyarázza, amely 2020 decemberében Hargita megyében 42%, míg az országos átlag 32%, Erdélyben pedig 31%. A helyi bérképzés egyik magyarázata a gazdaság szerkezete, mivel alacsony az ipari tevékenység, és a meglévő sem magas hozzáadott értékű. A könnyűiparban alkalmazottak teszik ki az összalkalmazottak 21,7%-át, míg a kereskedelemben a 15,9%-a dolgozik. Ezenkívül a szolgáltatásokban és a vendéglátásban is minimálbéren vannak foglalkoztatva az alkalmazottak, ugyanakkor a külföldi tőkebefektetések nagyon alacsonyak (Széchenyi 2024, Erdélystat 2021).

35. ábra: Havi nettó átlagjövedelem alakulása lejben kifejezve 2000 és 2020 között
Forrás: saját szerkesztés a Nemzeti Statisztikai Intézet adatai alapján (FOM106A kóddal jelölt adatsora)

Tehát a saját jövedelmek szintjén jelentősen le vagyunk maradva, ugyanakkor a megye infrastruktúrája az elmúlt húsz évben nagyon sokat fejlődött leginkább az utak, víz és szennyvízhálózatokat figyelembe véve.

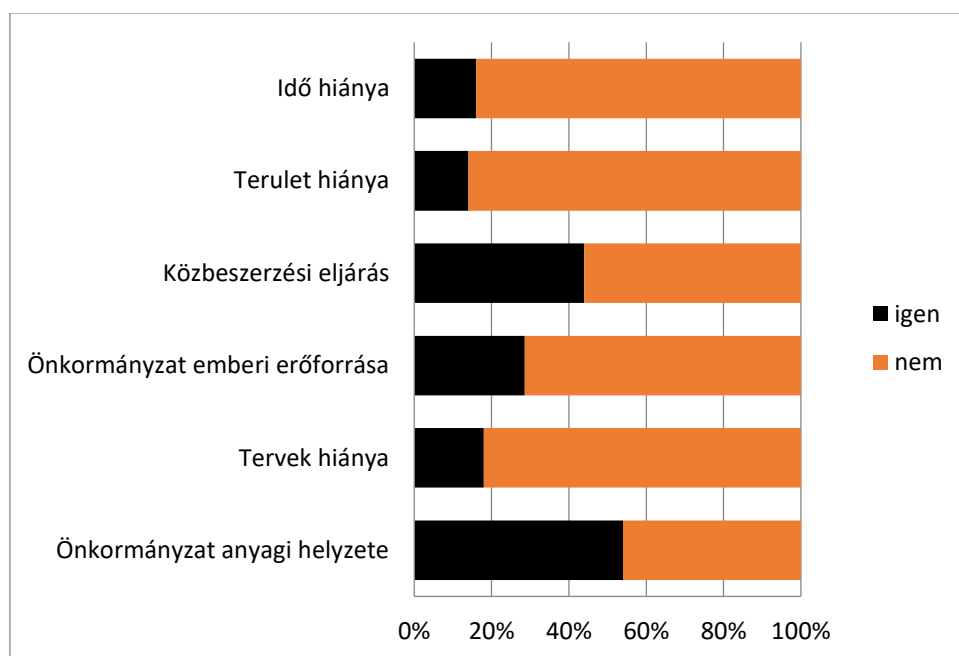

36. ábra: Infrastrukturális ellátottság alakulása Hargita megye településein
Forrás: Központi Régióért Fejlesztési Ügynökség, 2024

A gázhálózat kialakításában van jelentős lemaradásunk, ami a fa tüzelésű rendszerek EU-s visszaszorítási célja miatt érzékeny téma, de lévén, hogy jelentős faállomány áll a lakosság rendelkezésére, ez a típusú infrastruktúra alacsony ellátottsági szintje nem annyira korlátozó.

EU-s és más pályázatok összehasonlítása nem EU-s pályázatokkal

A kérdőíves kutatásban összehasonlítottam az európai uniós pályázati lehetőségeket más, hazai forrásból történő pályázati lehetőségekkel is. Elsőként arra kérdeztem rá, hogy melyek a különböző pályázatok legnagyobb akadályai?

37. ábra: Mi a nem EU-s pályázatok akadályai?

Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

A nem EU-s pályázatok legfontosabb akadályának az önkormányzat anyagi helyzetét tekintik, hiszen a leggazdagabb önkormányzatok sem tudnak (vagy ha igen, minimális mértékben) saját forrásból fejleszteni. Majdnem minden beruházás és felújítás kormányzati pénzekből és programokból, vagy európai uniós forrásokból valósul meg.

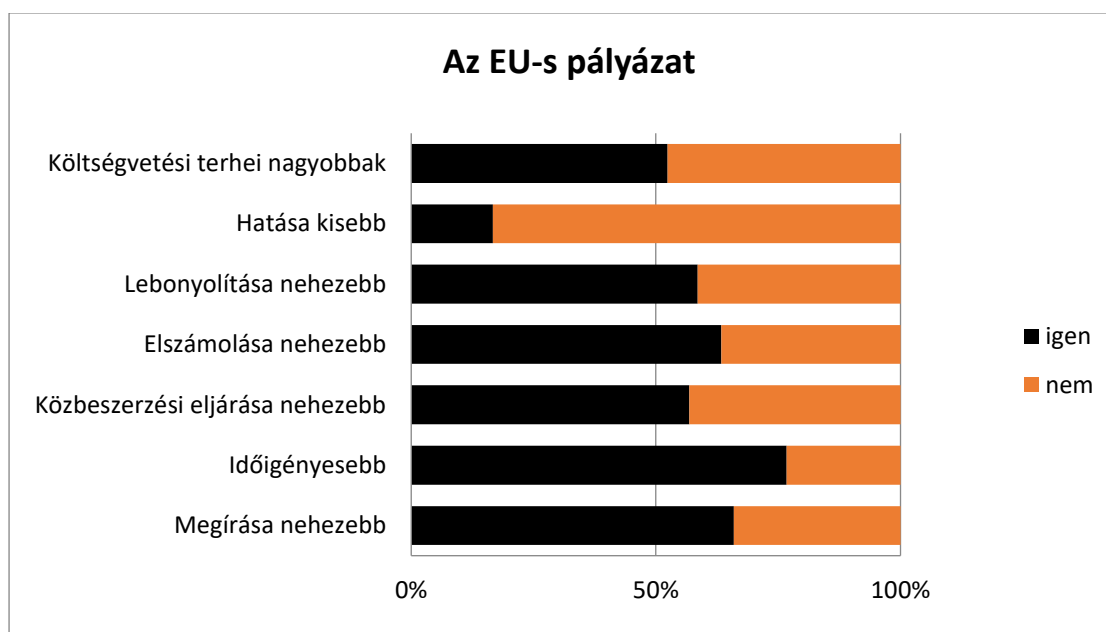
A következő legfontosabb tényező a közbeszerzési eljárás, amely ügyvitelileg megterhelő, és az egymásnak ellentmondó törvényi keretek miatt is nehezített pályákon mozog. Az önkormányzatok a megfelelő emberi erőforrás hiányát is hátráltató tényezőként értékelik, a kisebb önkormányzatok nagyobb mértékben, de a nagyobb önkormányzatok is akadályozó tényezőnek tekintik.

Az EU-s pályázatokat, más pályázatokhoz viszonyítva leginkább időigényesebbnek, nehezebben elszámolhatónak és megírhatónak találják a megkérdezett önkormányzatok elöljárói.

Az EU-s és a hazai pályázatok közötti különbségek fontossági sorrendben a következő tényezők mentén jelentkeznek:

- Az európai uniós pályázatokat elsősorban időigényesebbnek tartják, a pályázat megírását, és ezek elszámolását is nehezebbnek érzik.
- A lebonyolítási folyamatot is bonyolultnak érzékelik az EU-s pályázat esetén.
- A közbeszerzési eljárás hátráltató tényezőként itt is megjelenik.
- A költségvetési terhek nagyobbak (hiszen általában nagyobb költségvetésű projektek, amelyeknek az önrész-terhe is magasabb).

Csak kevés esetben gondolják úgy, hogy a hatása kisebb lenne, és érdekes módon leginkább azok a települések, ahol kevés volt a pályázat.

38. ábra: Az EU-s pályázatok jellemzői

Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

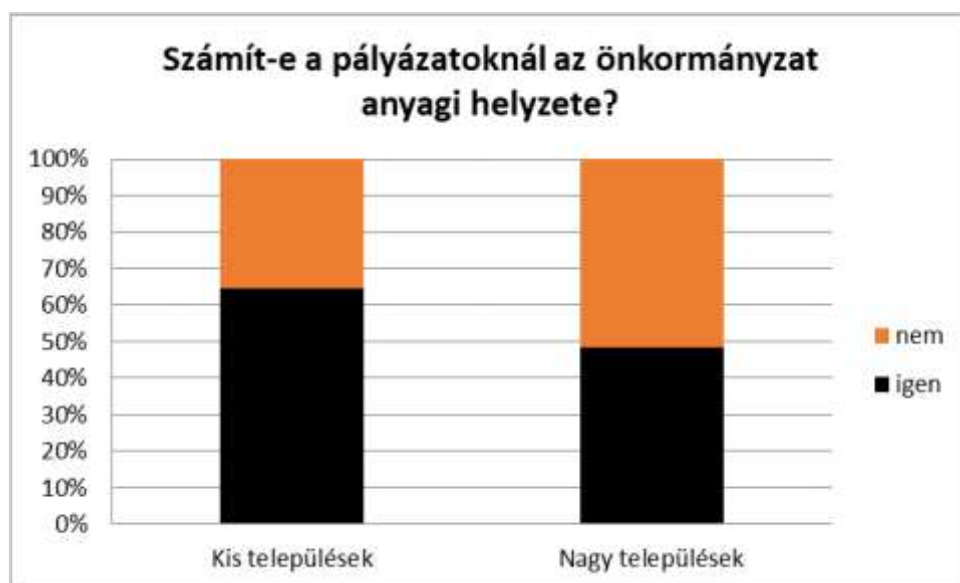
A kis és nagy települések vezetőinek értékelését talán a megvalósított pályázatok volumene és a több nyertes pályázat miatti eltérés is meghatározta. A nagy települések amiatt, hogy több és nagyobb volumenű pályázatot bonyolítottak le, érzik azt, hogy ezek befolyásolták a település adósságállományát.

Ugyanakkor a kis települések vezetői nagyobb arányban gondolják úgy, hogy ezek a pályázatok megnövelik az önkormányzatok adósságait.

Szintén az anyagiakhoz köthető kérdés, hogy mit gondolnak, a pályázatok kapcsán számít-e az önkormányzatok anyagi helyzete? Erre a kérdésre mind a nagy, mind a kis települések vezetőinek többsége azt mondta, hogy számít, viszont a kis települések többsége sokkal inkább meghatározó tényezőként jelölte meg.

Erre a kérdésre válaszolva a kis település vezetőjét idézem:

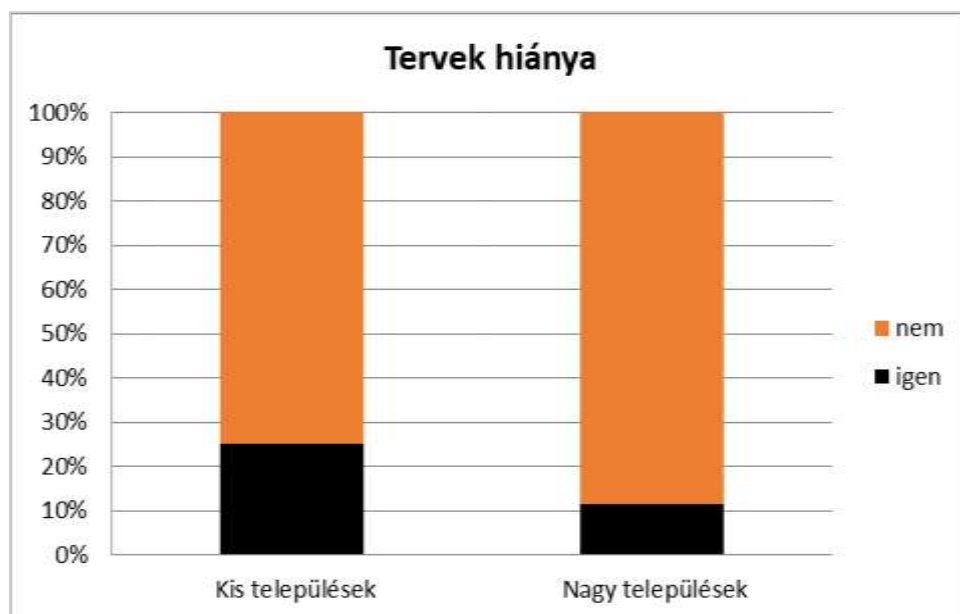
K: E: „Egyszerűen nincs pénzünk pályázni, se kapacitásunk, nincs emberünk sem... Volt olyan, hogy a települési közbirtokosság segített ki az önrésszel, de ők sem tudnak a végtelenig segíteni.”

39. ábra: Önkormányzat anyagi adottságainak és a pályázatok lehetőségeinek megítélése

Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

Az önkormányzat anyagi helyzete a kis települések esetén sokkal inkább befolyásoló tényező, mint a nagy települések önkormányzatainál. Hasonló a helyzet a tervek esetén: itt is a kis települések sokkal nagyobb hiányosságnak és akadályozó tényezőnek élik meg a tervek hiányát. Ez nagymértékben összekapcsolódik a szűkös anyagi keretekkel, hiszen egy európai uniós pályázati dosszié elkészítése is nagy összegeket, erőfeszítést igényel minden település részéről. A tervekkel járó költségterhek különösen megterhelőek az önkormányzatok számára.

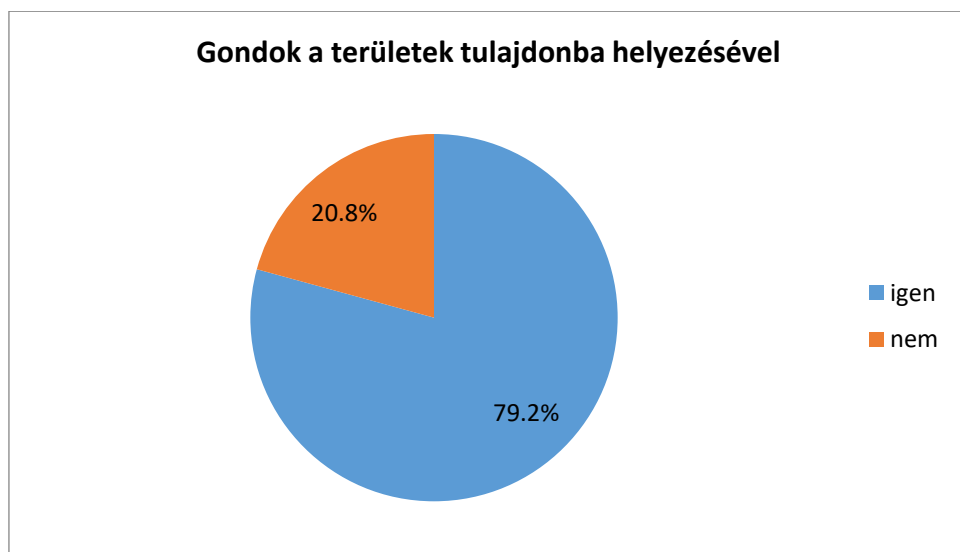
40. ábra: Tervek hiánya mint akadályoztató tényező

Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

Az interjúkban azt is kiemelték, hogy maga a tervek megléte kulcsfontosságú, és vannak időszakok, amelyekre elő kell készülni. Mivel maga a tervezési folyamat is költséges, ezért nagyon fontos, hogy a lehetséges tervekkel kapcsolatos előzetes társadalmi egyeztetések megtörténjenek és a tervek megfelelően legyenek előkészítve. Szinte minden választás körül van egy ilyen pályázási időszak, és az európai uniós tervezési ciklusok váltásánál is néha torlódás szokott lenni (a megmaradt pénzekre még kiírnak pályázatokat olyan intézkedésekre, amelyek hasznosnak bizonyultak és sok volt a pályázó).

A kis település polgármestere arra hívta fel a figyelmet, hogy ezek a tervezési költségek kis települések esetén úgy megterhelik a helyi költségvetést, hogy a működésképtelenséget is kockáztathatják.

Kerekasztal-beszélgetések állandó témája a földtulajdonok rendezetlensége, amelyet a székelyföldi megyékben nem tudnak megoldani, leginkább az egymásnak ellentmondó törvénykezés miatt. A pályázatok egyik feltétele a rendezett tulajdon. Ezért is kérdeztem rá, hogy létezik-e a területrendezéssel kapcsolatos probléma a településen?

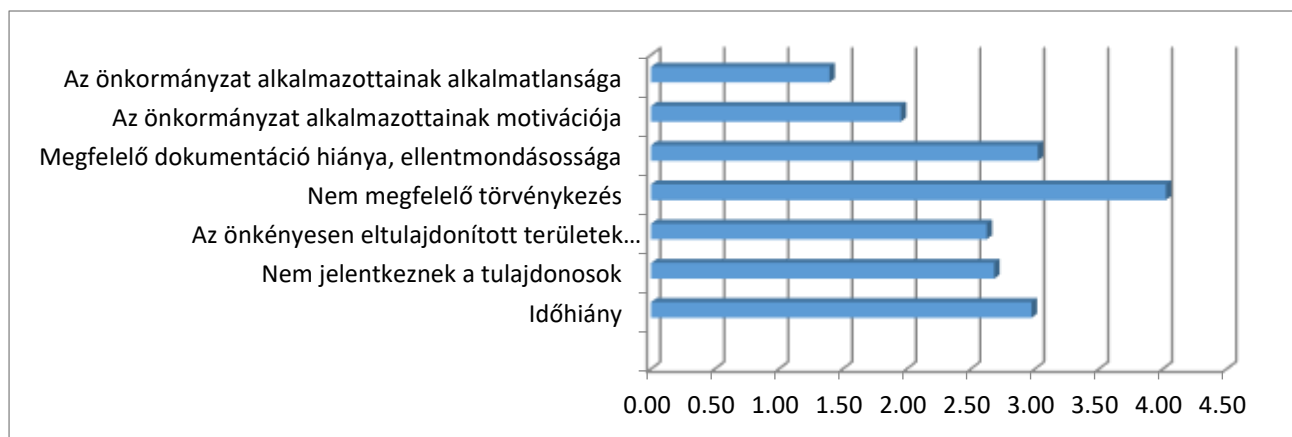

41. ábra: A pályázati folyamat más akadályoztató tényezői, földtulajdon rendezetlen helyzete

Forrás: saját szerkesztés a kérdőív válaszai alapján

A földterületek visszaadásával legtöbb helyen gond van, ahol „nincs”, kiderült, hogy azért nincs, mert legtöbb esetben még nem foglalkoztak vele. Elég nagy a politikai kockázat az ellentétes érdekek miatt, ugyanakkor nagyon nagy a személyzeti kapacitás igény, ezért is vannak olyan települések, ahol érdemben még neki sem fogtak a tulajdonok rendezésének. Tulajdonképpen nagyon kevés település tudja elmondani még 2025-ben is, hogy területei nagyrészt tisztázva és rendezve vannak.

A földterületek visszaszolgáltatásánál a legfontosabb probléma a nem megfelelő törvénykezés, hiszen egymásnak ellentmondó törvények születtek és visszaigényelhetik azok is a területeket, akik már zsebszerződéssel eladták azokat.

42. ábra: A földterületek visszaszolgáltatásának akadályai

Forrás: saját szerkesztés a kérdőív válaszai alapján

A dokumentációk sok esetben egymásnak ellentmondanak, hiszen zsebszerződésekkel, vagy csak jegyzetelt megegyezésekkel adtak-vettek földeket, amelyeket utólag hivatalosan másnak adtak el. Ezeket a helyzeteket szinte képtelenség sérelmek nélkül tisztázni. Az interjúkban is szó esett a területek rendezetlenségének nevralgikus kérdésére. Itt az interjúalanyok a fentiekén túl kifejtették, hogy a visszaszolgáltatási procedúrát az önkormányzatnak kell anyagilag fedeznie, már az is gondot jelent, hogy a parcellázási terveknek nagyon magas a költsége (ezen amúgy az elmúlt időszakban próbált a kormány segíteni). Az önkormányzatok hívhatnak le csak erre a célra fix összegeket. Ezek az összegek nem voltak nagyok, csupán az elindulást tették lehetővé és néhány dűlő feltérképezését, de sok esetben más hátráltató tényezők miatt ezeket sem tudták hasznosítani. Másik lényeges hátrány a szakemberek (elsősorban topográfusok) hiánya, egy polgármester szerint szinte minden két nagyobb településnek jó volna egy topográfus. A megfelelően szakképzett személyzet hiánya majdnem mindenhol megjelenik gátoló tényezőként. A másik Székelyföldre jellemző probléma, hogy az első visszaszolgáltatásoknál elrontott és nem megfelelően végzett tulajdonba helyezések, valamint az időközben beerdősödött mezőgazdasági területek miatt hiány lép fel a mezőgazdasági területek mennyiségében. Egy másik összetevő, amelyet a polgármesterek említettek, hogy a Ceaușescu rendszerben a tömbösített földterületeken gazdálkodva más típusú vízelvezetési rendszert alakítottak ki, így az általuk elfoglalt területek kiestek a termelésből és ezek hiányoznak. Tehát nyugodtan mondhatjuk, hogy a tervezés és a pályázati folyamat egyik jelentős akadályoztató tényezője a földviszonyok rendezetlensége.

A pályázatok végrehajtásának akadályaira is rákérdeztem. A felsorolt tényezők közül leginkább a jogi keretek nem megfelelő működésének különböző szintjei jelennek meg. A legnagyobb problémának a pályázatok végrehajtásában a közbeszerzési eljárás nehézségei tűnnek. Meg kell jegyezni, hogy ezeket a kereteket az elmúlt időszakban megpróbálták javítani (most már nem lehet végtelen számú óvást benyújtani a közbeszerzési eljárás során, de még mindig nagyon nehézkes a folyamat). A pályázatok lebonyolításában a nem megfelelő, túlszabályozott eljárások is nagymértékben szűkítik a polgármesteri hivatalok mozgásterét.

43. ábra: Milyen akadályok voltak a pályázatok végrehajtásában?

Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

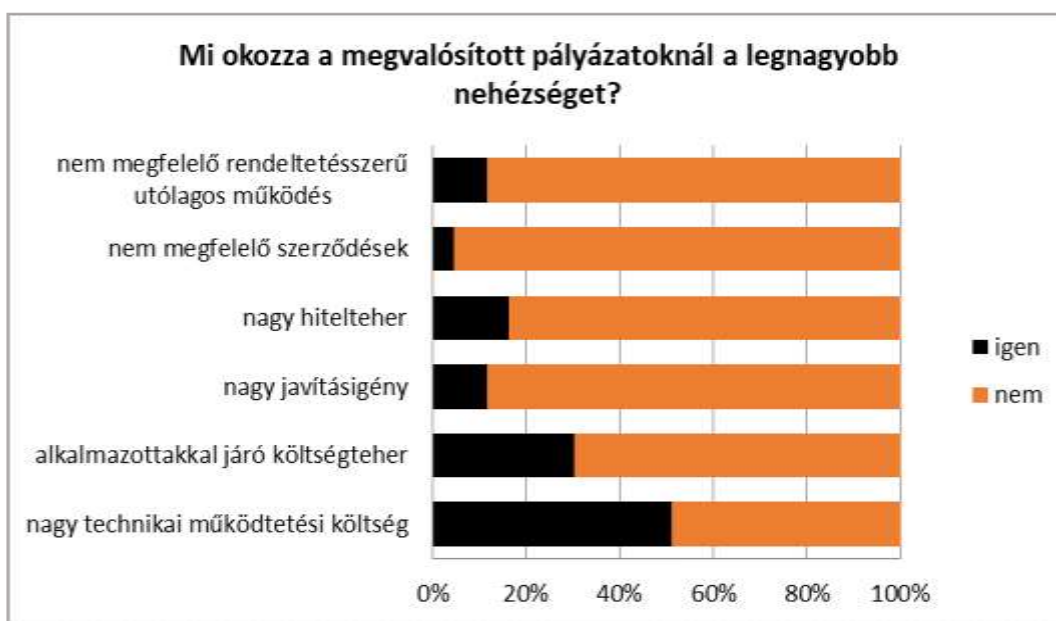
Amint az az interjúkban is elhangzott, leginkább a liciten résztvevők számtalan óvási lehetősége akadályozza a projektek időbeli elkezdését, és kivitelezését. Az egész európai uniós keretre, így a pályázati rendszerre is jellemző a túlszabályozott működés, amely tulajdonképpen a korrupció kiküszöbölését szolgálja, de az önkormányzatok ezt csak nehezítő tényezőként élik meg.

A minőségi munka hiányát ugyanolyan hátráltató tényezőnek tekintik, mint a törvényi keretek hiányosságait. Azt, hogy a közbeszerzési eljárás nem tölti be teljes mértékben a funkcióját, az is mutatja, hogy a közbeszerzési eljárás után megfelelőnek vélt kivitelezők megtalálása ellenére is problémát jelent a kivitelezés során a minőségi munka. Az interjúkban a tervezés és kivitelezés minden fázisára hoztak fel példát, amikor nem volt megfelelően átgondolva és kivitelezve a projekt adott fázisa. Sőt az is előfordult, hogy a kivitelezés során már látszott, hogy nem lesz megfelelő, ennek ellenére a hibás tervezés szerint folytatták a kivitelezést, a javítási kérések ellenére.

A nem megfelelő tájékoztatást, illetve az információ hiányát hasonló mértékben tekintik akadályozó tényezőnek. A tájékoztatás hiányosságait a pályázató hatóság képviselője is elismerte. Véleménye szerint egyes pályázatok benyújtási helyszínét ezért tették át megyei szintre az addig kizárólagosan csak a fejlesztési régió székhelyén leadható helyett. Minden egyes időszak elején, és néha időközönként még az időszak alatt is tartanak tájékoztató körutakat. Viszont nagyon sokszor az előkészítés alatt vagy maga a pályázatleadás előtt merülnek fel konkrét kérdések. Ezekre is megpróbálnak válaszolni, az esetleges rendszerhiányosságokat orvosolni.

A legkevésbé nehezítő tényezőként az önkormányzatok alkalmazottainak alkalmasságát, a feladatok elvégzésének képességét jelölték meg. Ebben az esetben érdekes módon a kisebb települések érzékelték a humánerőforrást a legkevésbé akadályozó tényezőnek. Mivel a nagyobb településeknél több projekt valósult meg, és itt a munka minőségére is kellett figyeljenek, kicsit nagyobb arányban jelenik meg, hogy gátló tényező tud lenni a minőségi munka hiánya is. A kérdőívkitöltés kapcsán érdekes volt megfigyelni, hogy a jól pályázó településeknél sokkal hatékonyabbak és felkészültebbek voltak az alkalmazottak. Mivel előre elküldtem a kérdőívet, az adatok már elő voltak készítve, és a válaszok egy része is. A nagyon sok pályázattal rendelkező önkormányzatoknál a polgármesterek többször felhívták a figyelmet a megfelelő humánerőforrás fontosságára.

Nagyon lényeges szempont a pályázatok utóélete, a megvalósított pályázatok hosszútávú működőképessége, ezért a megvalósított és működő pályázatok esetén a fenntartási nehézségekre is rákérdeztem.

44. ábra: Mi okozza a pályázatok által megvalósított beruházások fenntartásában a legnagyobb nehézséget?

Forrás: saját szerkesztés a kérdőívek kiértékelése alapján

A válaszlehetőségek összeállításánál támaszkodtam olyan kerekasztal-beszélgetéseken elhangzott érvekre is, amelyek témája az európai uniós források lehívása.

A felsorolt tényezők közül a legfontosabbnak a technikai működtetési költségeket jelölték meg. Sok pályázat esetén az előző időszakban megvalósított beruházásokat már nem is tudják használni, de

nincs anyagi lehetőség ezek megfelelő felszámolására sem. Ilyenek például egyes, a SAPARD pályázatok idején vagy előtte megvalósított infrastrukturális beruházások (víz-, szennyvíz vezeték), amelyek már elavultak. Az új pályázatok eredményeként más vezetékhálózatokat fektettek le, de a régieket fel kellene számolni, vagy megfelelően használhatatlanná tenni, mert egészségügyi veszélyt is jelenthet az új hálózatra. Sok esetben a régi szennyvízhálózatokat fel lehetne tölteni olyan anyagokkal, amelyek teljesen kitöltik, és nem engednek be talajvizet vagy más folyadékot, ami pang a rendszerben, kezelés és semlegesítés nélkül. A vezetékek kiszedése sokkal költségesebb lenne, mert a fölötte levő, már elkészített utat is újra kellene aszfaltozni.

Szintén jelentős költségteherként jelenik meg az alkalmazottakkal járó költség, a pályázatok fenntartásánál ez utólag is lényeges tételnek számít. A működtetési költségek jobban terhelik a kis településeket, habár nem nagyon volt nagy pályázati beruházásuk, mégis minden meglévő beruházás költségterhét nagynak érzékelték.

Különös módon harmadik tényezőként a nagy hitelteher említették, holott az önkormányzatok költségvetési statisztikájában nagyon kevés önkormányzatra jellemző az eladósodottság 2015–2019 között, amikor a kérdőívek kitöltésének nagy része zajlott. Ennek magyarázatára a megyei tanácshoz kapcsolódó kérdésekről feldolgozásánál részben kaptunk választ, hiszen többen említették, hogy a hitelek gyors visszafizetésében a megyei tanács segített. Szintén politikai alapon, és a politikai lobbiképességének megfelelően az RMDSZ közbenjárására az évvégi kormány által alkalmazott visszaosztásokból is részesültek, ugyanakkor választások előtt is történtek különböző kifizetések.

A „Mire lenne szüksége a településnek?” – kérdésre a válaszadók legnagyobb része a befektetéseket és a munkahelyek teremtését jelölte meg nélkülözhetetlennek (11 esetben). Más megfogalmazásban is kiemelték a munkahelyteremtés szükségességét (nagyobb cégek, vagy konkrétan tej- és húsfeldolgozó, erdei gyümölcs-begyűjtő és feldolgozó központ, fafeldolgozó üzem létrehozását). Egy esetben a válasz általánosabban fogalmazódott meg, gazdasági fejlődésként.

Négy településen gondolják úgy, hogy pénzügyi támogatásra lenne szükségük.

A reakciókban természetesen az infrastrukturális beruházások szükségessége is megjelenik, például villanyáram a turisztikai zónákban, csatornarendszer bővítése, ülepítők, járdák, utak (8 településen), szilárd útburkolat, hidak, óvoda.

Másfajta igényeket kevesebben jelöltek meg: alulról jövő kezdeményezést, szaktudást, közösségépítést, nyelvtanítást. Egy kis településen szükség lenne még gyógyszertárra és fogászati rendelőre is. Egy esetben megjelent az igény a szabadabb mozgástérre, „szabadságra” a pénzek elköltésében.

A mezőgazdasági és erdős területek birtokviszonyainak rendbetétele, jogi akadályok elhárítása, egymásnak ellentmondó törvények tisztázása a földterületek kapcsán is igényként fogalmazódik meg. A válaszadók megemlítik még a fiatalok támogatását is, kiemelten a fiatal gazdák támogatását az elvándorlás megfékezésére. A közterek szépítése, virágok és fák ültetése is jelen van egy kistelepülés válaszában.

Kérdőívemben azt is vizsgáltam, mit valósítanak meg a következő tervezési ciklusban (ha a költségvetés nem lenne korlát)?

Meglepő módon a legelső preferencia nem ugyanaz, amit a hiányosságoknál legfontosabbnak megjelöltek (munkahelyteremtő beruházás), hanem inkább az infrastrukturális beruházásokat tekintették a legszükségesebbnek. utak

A felsorolt infrastrukturális beruházások nagyon széles skálán mozognak: aszfaltozás, csatornahálózat bővítése, árvízvédelem, járdák, kerékpárutak, turisztikai ösvények, utak feljavítása, turisztikai ösvények kialakítása, hidak javítása, terelőút kiépítése, teljes infrastruktúra kialakítása (26 településen ez első és legfontosabb az infrastruktúra kialakítása). Ezekhez kapcsolódóan még más infrastruktúrafejlesztésre is szükség lenne egyes településeken, pl. villanyáram bevezetése bizonyos településrészekben, villanyvezetékek földbe helyezése, közvilágítás, gáz bevezetése.

Második legtöbbször említett megvalósítandó beruházásnak az oktatási intézmények és épületek rendbetételét, új óvodák, napköziotthon létrehozását, iskolák felújítását, kulturális központ, öregeket foglalkoztató központ, sport és szabadidő központok építését, önkéntes tűzoltócsoporthoz felszerelését, szabadidős tevékenységek folytatására alkalmas infrastruktúra, játszóterek, öregotthon létrehozását említették a válaszadók.

A kézművesműhelyek, gyógynövény hasznosítás és feldolgozás, tagosítás, farmok, feldolgozó szövetkezetek létrehozása hat településen is szerepel a preferenciák között.

A foglalkoztatást növelő beruházásokat a nagyobb települések polgármesterei tartották fontosnak: befektetők vonzása (két nagyobb település), munkahelyek teremtése (három nagyobb település). Ezekben az esetekben pontos specifikáció nélkül történt a felsorolás.

Megjelent az oktatási, integrációs központ kiépítésének igénye egy olyan településen, ahol jelentős a roma lakosság. Érdekes módon, annak ellenére, hogy a kérdőívezés falvakban és teljességében rurális térségben történt, csak egy településen fogalmazódott meg a mezőgazdaság fejlesztése célként.

A turizmushoz és településmarketinghez kapcsolódóan számos formában megjelent turizmus fellendítésének igénye: nagy integrált turisztikai projektet szeretne két nagyobb település, élményfürdők, panziók építése, turizmusmarketing, településmarketing is szerepel a megvalósítandó tervek között. Általánosságban a turisztikai programok bővítése is felkerült a preferencialistára, de

konkrétumokkal is találkozunk a válaszadásokban: esztenai hagyományok turisztikai célú fejlesztése, ásványvíz hasznosítása, szánkópálya létrehozása.

A nagyobb településeken vannak közszolgálatok, és habár a közszolgáltatás az utóbbi húsz évben egyre nagyobb koncentrációs folyamatot mutat, mégis több településnek van saját víz- vagy szennyvízhálózatot működtető közszolgáltatása, amely folyamatos korszerűsítést igényelne, azonban a kérdőívekben adott válaszokban csupán egy esetben merül fel a közszolgáltatás korszerűsítése.

A zöld trendekhez kapcsolódóan egy esetben megjelent kívánságként egy bioerőmű létesítése is.

Tehát a fejlesztési igények sokrétűek, de leginkább a falu infrastruktúrájához és turizmusához kapcsolódnak.

Összegzésként elmondhatom, hogy a polgármesterek az EU-s pályázatok hatásaként leginkább a lakosság életfeltételeinek javulását emelték ki. Második leginkább egyetértést kiváltó válasz a „gazdasági növekedés okoztak, generáltak” volt. Ugyanakkor a megkérdezett polgármesterek majdnem fele azt is elismerte, hogy az önkormányzatok anyagi terhei is megnövekedtek. Nem érzékelték direkt hatásként a lakosság jövedelmének növekedését a vidékfejlesztési projektek beruházásai által.

A költségvetésre gyakorolt hatás az anyagi terhek növekedésében és az átmeneti vagy tartós adósságfelhalmozásban jelent meg. A pályázatok utóélete kapcsán is fontosak a fenntartási költségek és a személyzettel kapcsolatos költségterhek.

A tervezés során a tervezés anyagi terheit jelentősnek ítélték meg főleg a kis települések. A pályázat során szintén az anyagi terhek, de leginkább a nem megfelelő törvényi keret és a nehézkes közbeszerzési eljárás volt akadályozó tényező. Kis településeknél ehhez még hozzáadódik az önrész előteremtésének nehézsége. A székelyföldi települések egyik meg nem oldott problémája a földterületek rendezetlensége, amely nemcsak a lakosság életét nehezíti meg, de az önkormányzati pályázatok akadályozó tényezője lehet.

A jövőre tekintve leginkább infrastrukturális beruházásokban és turisztikai fejlesztésekben gondolkodnak a polgármesterek.

7. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

- A vizsgálati módszer és maga a kutatás a földrajzi fókusz kiterjesztésével megismételhető más hazai, vidéki térségben, de akár összehasonlításként nemzetközi szintén is, ott, ahol a helyi adottságok hasonlóak.
- Javaslom a kérdőív megismétlését, hogy a projektek hatását és annak változását mérni lehessen, illetve a minőségi háttértényezők alakulását követni lehessen.
- A pályázatok hatásának mérését, a klaszterelemzést és a releváns korrelációs számítások elvégzését a következő időszakban, illetve azt követően is javaslom.
- Javaslom a vidéki települések mélyebb társadalmi és gazdasági trendjeit és a gyors technológiai változások hatását feltérképezni, hogy szakpolitikai javaslatokat lehessen tenni specifikus vidékfejlesztési projektekre is.
- Az aktuális trendek egyike az erőteljes digitalizáció és a mesterséges intelligencia fejlődése, mindenre kiterjedő hatása. Szükséges lenne a falvak és városok közötti digitális szakadék megelőző felmérése, majd intézkedések javaslata és megvalósítása ennek ledolgozására.
- Helyi termékek, rövid élelmiszerláncok és körkörös gazdaság témában a vidék lehetőségeit, akadályoztató tényezőit feltérképezni, valamint szakpolitikai javaslatokat megfogalmazni.

Szakpolitikai javaslatok

- A pályázatok meghirdetése és a pályázati rendszer kialakítása során szükséges az egyes kapcsolódó ágazatok állapotának feltérképezése, valamint a hatások előzetes átgondolása és becslése. Például egy infrastrukturális pályázat kapcsán lényeges tudni, milyen további beruházások szükségesek ahhoz, hogy az adott infrastruktúra valóban hatásos legyen.
- A csatlakozás előtt létrehozott rendszerek elavultak, az uniós pályázatokból létrehozott rendszerek folyamatos felújítást igényelnek. Szükség lenne egy keret ezeknek a régi rendszereknek a szanálására, hogy ne veszélyeztessék az új rendszereket (pl. víz- és szennyvízhálózatok esetén), és ne jelentsenek veszélyforrást. Az utak időbeni karbantartása szintén lényeges és költséges beruházás. Egy-egy ilyen felújítás sok esetben meghaladja a települések költségvetési kapacitását, és ha kisebb kopásokat már időben ki tudnának javítani, akkor a nagyobb problémák megelőzhetőek lennének.
- Mivel a tudományos eredmények és az én kutatásaim is azt mutatják, hogy a folyamatos fejlődéshez és a hatékony pályázatokhoz fontosak a tapasztalatok, lehetőség szerint nagyobb, akár

régiós pályázatokat is meg lehetne hirdetni több település összefogására, egy térségi probléma megoldására (pl. vízhálózat, szennyvíztisztítás, gázvezeték lefektetése), ahol a kis és nehezen pályázó települések is részt vesznek, és a részvételi folyamat során tudnak tanulni, tapasztalatot gyűjteni.

- Mivel a kis települések személyzethiány miatt egymagukban nem, vagy csak nehezen tudnak pályázni, fontos lenne egy olyan (akár a megyei tanácsnak is alárendelt) intézmény létrehozása, amely ezeket segítené a pályázati procedúrákban. Kulcsfontosságú, hogy ez ne intézményi segítség legyen, hanem személyes, és igényre, településre, helyzetre szabott segítségnyújtás.
- Lényeges, hogy a kivitelezésre jelentkező vállalkozások tudják bizonyítani, hogy van megfelelő szakmai és személyzeti fedezetük a pályázat kivitelezésére, hogy ne fordulhassanak elő olyan esetek, amikor akár két alkalmazottal rendelkező, szakmai tapasztalat nélküli cégek közbeszerzést tudnak nyerni csupán a legalacsonyabb kivitelezési összeg kritériuma alapján.
- A tervezés kapcsán fontos, hogy a tervező megfelelő helyismerettel rendelkezzen, ennek hiányában kötelezővé kellene tenni a terep alapos és valós feltérképezését. Fontos továbbá, hogy a tervekben maradt hibák időben és viszonylag egyszerűen javíthatók legyenek, például egy átlátható nyilvántartó rendszeren keresztül.
- A pályázatok átláthatóbbak lennének, ha lenne egy belső, digitális nyilvántartó rendszer, amelyben akárcsak egy könyvtárban, minden egyes pályázathoz tartozna egy mappa, amelyben minden dokumentum fel van töltve és a minden változtatást lehetne látni, azt is, hogy ki kérte a változtatást és ki hagyta jóvá stb.
- Mivel a pályázati folyamatok nagyon lassúak, a tervezéstől a kivitelezés végéig, a reális gazdasági helyzet az eredeti tervezést nagymértékben felülírhatja, a pályázatok módosításának a kereteit újra kellene gondolni és egyszerűsíteni. A megvalósítás során a tartalmi elemekre is kellene egy keret, esetleg egy egyszerű online rendszer, ahová a pályázatért felelős személy feltöltheti a változtatási kérést, amint azt az előző javaslatban is pontosítottam.
- Külön javaslatom a pályázati költségvetés javítására vonatkozik. Egyrészt legyen lehetőség ennek módosítására és korrigálására, legalább az infláció mértékéig. Ennek finanszírozása is gondot jelenthet, ezért a plusz terheket a központi kormányzatnak kellene viselnie egészben vagy részben (például az infláció miatt megnövekedett áfabevételekből). Ez a folyamat viszont egy egyszerűsített rendszerben kellene megtörténjen, különben az egész közbeszerzési eljárás újratekődik.
- A pályázatok során nagyon gyakran a kivitelező utólag nehezen számonkérhető, a garanciális munkákat is nehézkesen végzi el. Számos esetben az önkormányzat részéről kötelező

munkafelügyelő nem teljesítette a feladatát, és a szakmai hibákat nem szűrte ki. Ezért létfontosságú lenne egy olyan felület létrehozása, ahol pontozni lehetne a közbeszerzési munkákat, az utólagos tevékenységet és az ellenőrzési feladatokat is. Erre a legmegfelelőbb egy olyan platform lenne, amelyhez a megrendelők, a kivitelezők, a minisztérium, illetve a pályázók férnek hozzá, és ahol nyomon követhető, hogy egy kivitelező milyen minőségben végezte el a munkát, valamint hogyan kezelte a meghibásodásokat, garanciális javításokat. Ez egy egyszerű pontozásos és véleménynyilvánító felület lehetne, akár csak az egyéni vásárlások esetében a review-szekció.

- A vidékfejlesztési pályázati rendszerekből hiányoznak az olyan pályázatok, amelyek a vidéki térségek előregedő társadalmára adnának megoldásokat, és amelyek a digitális leszakadást előznék meg. Ilyenek például a falugondnoki lehetőségek vagy „félnapos” idősothtonok. Másrészt egyes idős emberek számára a mai digitalizált társadalomban egyre nehezebb a banki szolgáltatások igénybevétele, vagy éppen az időpontfoglalások az egészségügyi intézményekben, de akár a telefon használata, vagy a polgármesteri hivatalok digitális ügyintézése is. Ezekre és hasonló szolgáltatásokra lehetne egy *face to face* online szolgáltató rendszert létrehozni, amely a digitálisan leszakadó társadalmi rétegeket segíti.
- A magasabb kormányzati szintek – például a megyei tanács – proaktívabb szerepet tudnának vállalni, és versenyképesebb pályázóvá segíthetnék az önkormányzatokat, amennyiben nagyobb és rugalmasabb keretet biztosítanának a pályázatok előkészítésére. Ennek megvalósítási formája lehetne egy pénzügyi keret, de akár külön szervezeti egység is, amely jogi tanácsadással, projektmenedzsmenttel vagy akár adminisztratív feladatokkal (pl. dokumentumok aláíratása) támogatná a pályázási folyamatot, amolyan facilitatori szerepet betöltve. Ez leginkább a kis településeknek jelentene nagy segítséget, amelyek eddig még nem írtak nagyobb pályázatot, de szeretnének. Az integratori szerep erősítése, a hiányzó szektoriális láncszemek feltérképezése és létrehozása – vagy létrehozásának segítése – különösen a turizmus és a mezőgazdaság terén hozhatna előrelépést.
- A megyei tanácsnak jelentős szerep jutna az önkormányzatok országos kormányzat felé történő kapcsolatainak, érdekérvényesítésének erősítésében. Mindehhez szükség van arra, hogy a saját működési keretek hatékonyabbak legyenek.
- A legfontosabb javaslat a LEADER-program kapcsán a szemléletnek megfelelő, alulról építkező módot erősíteni, valamint a programhoz kapcsolódó bürokráciát csökkenteni.
- A térségekben már megvalósult, valós és működő együttműködések támogatására is meg kellene találni a támogatási lehetőséget, akár a LEADER-programban is, főként a már működő helyi szociális hálót erősítő kezdeményezések esetében.

8. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1. A romániai vidékfejlesztési politika hosszú távú feltérképezése

Az értekezés egyik újdonsága, hogy átfogóan vizsgálja a romániai vidékfejlesztési politikát a csatlakozás előtti SAPARD programtól napjainkig. A kutatás hozzájárulása abban áll, hogy kimutatta: a korábbi időszakok pályázati teljesítménye (szám és érték) meghatározó módon befolyásolta a későbbi programidőszakok forráslehívási eredményeit.

2. A vidékfejlesztési források hatásának empirikus igazolása

Az értekezés tudományos eredménye, hogy bizonyította a lehívott források pozitív hatását a települési infrastruktúra fejlesztésében, a mezőgazdasági teljesítmény növekedésében és a turizmus erősödésében. Újdonságként jelenik meg a forráslehívási térbeli dinamikák és a társadalmi átrendeződések közötti összefüggések feltárása.

3. A pályázati sikerességet meghatározó tényezők feltárása

A kutatás hozzájárulása, hogy települési szinten azonosította a forráslehívás eredményességét befolyásoló tényezőket. Az értekezés kimutatta, hogy a vezetői képességek, az adminisztratív kapacitás megléte, valamint a társadalmi bizalom és együttműködés alapvetően meghatározzák a pályázatok sikerességét.

4. Az intézményi keretrendszer és a LEADER program kritikai értékelése

Az értekezés újdonsága, hogy komplex módon elemezte a LEADER program és más intézményi mechanizmusok korlátait. A vizsgálat rávilágított a program forrásnagyságából és bürokratikus jellegéből fakadó akadályokra, valamint feltárta a köztes integráló intézmények – például a megyei tanács – jelentőségét a fenntarthatóság biztosításában.

5. A fenntartás hiányosságainak azonosítása és szakpolitikai javaslatok megfogalmazása

Az értekezés egyik legfontosabb tudományos eredménye, hogy azonosította a projektek utóéletének két súlyos hiányosságát: a résztvevők (pl. tervezők, kivitelezők, ellenőrök) visszacsatolási lehetőségének hiányát, valamint a fenntartáshoz szükséges kiegészítő források elérhetetlenségét. E megállapítások alapján az értekezés célzott szakpolitikai javaslatokat fogalmaz meg az intézményi működés, a felügyeleti hatóságok, a köztes integráló szervezetek és a LEADER program továbbfejlesztésére.

9. ÖSSZEFOGLALÁS

Az elmélet feldolgozása kapcsán a következő kérdésekre szerettem volna választ kapni: alkalmazható-e teljes körűen a vidékfejlesztés uniós fogalma a romániai viszonyokra, és milyen eltérések azonosíthatók?

A vidéki térség definícióinak legelfogadottabb változata az OECD népsűrűsége vonatkozó kritériuma, vagyis a 150 fő/km² sűrűség alatti terület számít vidéknek. Romániában nem ezt a kritériumot veszik figyelembe, hanem minden település, amely a besorolás szerint nem város, vidéknek tekinthető. A romániai vidékfejlesztés hivatalos szakasza a SAPARD előcsatlakozási pályázatokkal kezdődött, amelyek projektalapú gondolkodást és megvalósítási szemléletet indítottak el, és lehetővé tették olyan beruházások megvalósulását, amelyek a vidéki jövedelmekből korábban elképzelhetetlenek voltak (Asociația Ecosfera V.I.C. și Agricult 2011, Csata 2012). A 2007–2013-as időszak végén 7,4 milliárd eurót fizettek ki összesen a 98 444 sikeres pályázatra, ez 86%-os lehívási arányt jelent a tervezett összeghez viszonyítva (AFIR 2024). Ez a periódus a települések szintjén nagyon pozitívnak bizonyult, és általános jólétnövekedést hozott, főleg az infrastruktúra terén.

A romániai LEADER-program sajátos módon működik, és csak részben valósítja meg az alulról építkező vidékfejlesztés alapelvét. A programok ugyanis nem helyi kezdeményezésekből indulnak ki, hanem egy előre meghatározott rendszerből, amelyben a Vidékfejlesztési Minisztérium által elfogadott és felkínált pályázati lehetőségek közül lehet választani.

A vidékfejlesztési projektekért felelős igazgató a 2014–2023-as időszakról nyilatkozta, hogy több mint 109 ezer finanszírozási kérelmet dolgoztak fel, ezek közül több mint 72 ezer pályázatot választottak ki finanszírozásra és került sor szerződéskötésre (ez a szám nem tartalmazza a 2021–2022-es átmeneti időszakban benyújtott projekteket). Pénzügyi megvalósítás szintjén ez összesen 9,3 milliárd eurót jelent a vidéki beruházások kedvezményezettjeinek, ami a rendelkezésre álló keret 73%-át jelenti (AFIR 2024).

A 2007–2013 közötti időszakra vonatkozó elemzésekből jól látható, hogy ezek nagy része csak az időszak végén vagy annak lezárulta után készült el, mivel a támogatások hatása hosszabb távon válik mérhetővé és értékelhetővé (Furmankiewicz et al. 2016, Caruso et al. 2015, Bonfiglio et al. 2017). A vizsgált területek közül a LEADER az egyik olyan terület, amely úgy tűnik, jól körüljárható, és számos összevetésre jó elemzési minta, akár Romániában is (Mantino et al. 2024, Olar et al. 2021, Furmankiewicz et al. 2016, Marquardt et al. 2012, Zajdel et al. 2019, Pocol et al. 2017). A vidékfejlesztési projektek eredményességét és keretrendszerét meghatározó tényezőket leginkább

három csoportba tudnám osztani: a mezőgazdasági adottságok (Paveliuc et al. 2011), a kiinduló fejlettségi szint (Szócs, 2013, Pocol et al. 2017), illetve az általános fejlettségi keretek (Kusio et al. 2022). A projektek megvalósítása során számos akadályozó tényezőt térképeztek fel, egyrészt a pályázató fél részéről a bürokratikus kereteket (Navarro et al. 2015, Marquardt et al. 2012), valamint az érintett fél részéről a kormányzati képességek hiányosságait, a helyi társadalmi aktivitás, az érdekérvényesítő képességek, tőke, tudás és ismeretek hiányát (Finta et al. 2023, Pálné et al. 2023, Horeczki et al. 2023, Shucksmith 2012, Nemes et al. 2014). Ez a korlátozó rendszer egy hiánygyűrűként is leírható (Csete et al. 2009), amely Románia szintjén kiegészíthető a helyi jogi keretek hiányosságaival és a tisztázott tulajdonjogok hiányával (György et al. 2022). Ezt a hiánygyűrűt felfoghatjuk egy hármas akadályozó, egymásra ható, egymást erősítő rendszerként is, ahol az egyik tényező a polgármester személyéhez kapcsolódó elemek (tudatos tervezés elmaradása, kapcsolatok nélkülözése stb.), másrészt a lakosságot érintő hiányosságok, harmadrészt a külső, adott makrogazdasági és jogi rendszerek hibái, amelyeket a település nem tud befolyásolni, de valamilyen szinten szükséges a saját rendszerében kezelni. Ezek a helyi gazdaságban összekapcsolódnak és növelik, vagy csökkentik a helyi gazdaság teljesítőképességét és a projektek megvalósíthatóságát és hatásosságát.

A romániai szakirodalomról röviden elmondható, hogy minden elemzés próbálja leírni a romániai sajátosságokat a vidékfejlesztés, mezőgazdaság és a források lehívása kapcsán. Ezeket a jellemzőket a következőképpen foglalhatjuk össze: az EU más vidéki térségeire is jellemző a vidéki térség erőteljes mezőgazdasági függősége, fejlettségbeli elmaradottság, valamint léteznek helyi sajátosságok is, mint amilyen a nem tisztázott tulajdonviszonyok, nagyon felaprózott birtokszerkezet, a LEADER programok sajátos működése (Ignat et al. 2014, Mazare 2022, Pocol et al. 2017, Szócs, 2013).

A gyakorlati „terepet” látva a következő kérdésekre kerestem a választ:

- Melyek azok a tényezők, amelyek településszinten hatottak a vidékfejlesztési források lehívására?
- Mely pályázati ciklus eredményei számítottak a leginkább a romániai vidékfejlesztési források lehívása során? A Sapard-program pályázati értékei és a 2007–2013-as periódus között van-e összefüggés? A 2007–2013-as és 2014–2020-as időszak pályázati értékei között van-e szignifikáns kapcsolat?
- Érvényesült-e a lehívott források hatása a célzott területeken: az infrastruktúra, a mezőgazdaság, a turizmus terén?
- Látható-e valamilyen mintázat a vidékfejlesztési források lehívása során a megyék szintjén; a vidékfejlesztési forrásokat és a reálgazdasági mutatókat figyelembe véve (pl. GDP,

munkanélküliség alakulása, mely térségek tekinthetők nyerteseknek, illetve veszteseknek a pályázati források lehívását tekintve?).

- A vidékfejlesztési projektek megvalósítási fázisainak melyek voltak a buktatói, és milyen települési differenciák azonosíthatók, határozhatók meg?
- A lehívott forrásoknak milyen hatása volt a helyi gazdaságra?
- Hogyan értékelik a polgármesterek a LEADER-programok feltételrendszerét és hatását?
- A vidékfejlesztési projektek során Hargita Megye Tanácsának mint integráló intézménynek milyen szerepe volt?
- Milyen keretrendszer segítené a pályázási folyamatot azokban a településekben, amelyek eddig nem tudtak hatékonyan pályázni?

Ezek alapján a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

- **Hipotézis 1:** Az egyes vidékfejlesztési pályázati ciklusok eredményei a pályázatok számát és értékét tekintve befolyásolták a következő időszak eredményes pályázati tevékenységét.
 - A SAPARD előcsatlakozási alap és a 2007–2013-as időszak tekintetében a pályázatok száma és értéke között pozitív összefüggés van a megyék szintjén.
 - A 2007–2013-as és 2014–2020-as időszak esetében a pályázatok száma és értéke között pozitív összefüggés van a megyék szintjén.
- **Hipotézis 2.** A gazdasági és társadalmi adottságok, valamint a település vezetése pozitívan befolyásolta a vidékfejlesztési források lehívhatóságát.
- **Hipotézis 3.** A vidékfejlesztési forrásoknak pozitív hatása volt a helyi gazdaságra.
 - 3.1. A vidékfejlesztési források lehívásának pozitív hatása volt az érintett területekre: főként az infrastrukturális mutatók, a mezőgazdasági és turisztikai ágazat tekintetében a megyék szintjén.
 - 3.2. Hargita megyében a vidékfejlesztési források helyi gazdaságfejlesztési hatása kevésbé, míg a társadalmi jóléthez kapcsolódó faktorok élesebben kimutathatók a 2000–2020-as időszakban.
- **Hipotézis 4.** A vidékfejlesztési pályázatok eredményeit (számát és értékét tekintve) és más gazdasági mutatókat figyelembe véve (GDP, munkanélküliségi ráta) jól elkülöníthető 5 csoportot tudunk kialakítani a megyék között.
- **Hipotézis 5.** A köztes integráló intézményeknek fontos szerepük van a vidékfejlesztési források fenntarthatóságában.
 - 5.1. Hargita Megye Tanácsa tevékenyen hozzájárult a vidékfejlesztési programok megvalósításához.

5.2. A LEADER-program kevésbé járul hozzá a helyi gazdaság fejlesztéséhez, mint inkább helyi közösségek kialakulásához és hosszú távú fenntartásához Hargita megyében.

A használt adatok és módszerek: a vizsgálati folyamat során több kormányzati szintet is elemeztem a kutatási kérdéseknek és hipotéziseknek megfelelően. Egyrészt megyei szintű elemzést végeztem, másrészt Hargita megyén belüli településszintet vizsgáltam különböző módszerekkel. Az elemzett időszak három részre osztható: 2000–2006, amely Románia előcsatlakozási periódusa, a vidékfejlesztési SAPARD-pályázatok időszaka; a csatlakozás utáni első ciklus (2007–2013) az elemzés fő periódusa; valamint a 2014–2020-as (2022-ig meghosszabbított), még nem teljesen lezárt időszak. Kutatási módszerekben ötvöztem a primer kvalitatív (interjú), kvantitatív (kérdőív) és szekunder kutatási vizsgálati eszközöket. Az adatokat a Nemzeti Statisztikai Intézet, a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium, valamint a Vidéki Beruházások Finanszírozási Ügynökségek honlapjáról gyűjtöttem össze. A statisztikai adatokon túl kérdőíves felmérést készítettem Hargita megye településein, kérdőívvel kérdeztem meg a polgármestereket a teljes pályázati folyamatról. Adataimat kiegészítettem a polgármesterekkel, a megyei fejlesztési ügynökség igazgatójával és húsz éve pályázatokkal foglalkozó pályázatíró, tanácsadó szakemberrel készített interjúk minőségi információt szolgáltató eredményeivel.

A pályázati eredmények leíró statisztikája szintjén három mutatót vettem figyelembe: a pályázatok számát, a pályázatok értékét és az egy főre eső pályázati értéket. Az eloszlásokat elemezve az tapasztalható, hogy vannak megyék, amelyek mindhárom időszakban kiemelkedően teljesítettek – például Beszterce-Naszód és Temes megye –, ugyanakkor Ilfov megye mindhárom időszakban az utolsó helyek egyikén szerepelt a megyék rangsorában. Hargita megye csak az egy főre jutó pályázati érték tekintetében teljesít átlag felett; a pályázatok értéke mindhárom időszakban az átlag körül alakult, és mindhárom időszakban a pályázatok száma átlag alatti volt. A három időszak összevetése alapján azt láthatjuk, hogy Hargita megye a SAPARD-időszakban szerepelt a legjobban, a rákövetkező időszakban viszont már kisebb lemaradás mutatkozott mind a pályázatok számát, mind értékét illetően.

Az első hipotézis vizsgálata során a SAPARD- és a vidékfejlesztési támogatások számát, értékét és az egy főre eső értékek közötti korrelációt néztem meg. Az eredmények szignifikáns kapcsolatot mutatnak a SAPARD-pályázatok száma és a vidékfejlesztési támogatások értéke között. A SAPARD-pályázatok száma és a vidékfejlesztési támogatások értéke közötti pozitív kapcsolat a „tanulási” hatást mutathatja, tehát azokban a megyékben, ahol sok kisebb pályázaton megtanultak megfelelően pályázni, a következő időszakban nagy értékű támogatásokat is lehívtak. Megvizsgálva a 2007–2013

és 2014–2020-as időszakok közötti összefüggést, azt érzékeltem, hogy majdnem minden értéknél korreláció figyelhető meg az előző időszakhoz viszonyítva. Együttjárás figyelhető meg a támogatások száma, értéke és az egy főre eső érték között is. A SAPARD-időszak pályázatait és a 2014–2020-as időszak pályázatait között csak az egy főre eső vidékfejlesztési támogatási érték és a SAPARD-pályázatok értéke között van nem túl szoros korreláció. Tehát az első hipotézist, miszerint az egyes vidékfejlesztési pályázati ciklusok eredményei a pályázatok számát és értékét tekintve befolyásolták a következő időszak eredményes pályázati tevékenységét, igaznak tekintem.

A vidékfejlesztési források lehívásának pozitív hatása volt az érintett területekre, főként az infrastrukturális mutatók, a mezőgazdasági és turisztikai ágazat tekintetében a megyék szintjén – statisztikai adatokat használva szintén korrelációk segítségével elemeztem.

A 2007–2013-as időszakban az infrastrukturális pályázatok száma és értéke erősen korrelált a közúthálózat hosszával. A szennyvízhálózat bővülése szintén szignifikáns kapcsolatot mutatott a pályázatok számával és értékével, ami arra utal, hogy a vidéki települések infrastrukturális fejlesztését nemcsak a komplex pályázatok, hanem más források is elősegítették.

A 2014–2020-as időszakban a rurális települések infrastruktúrájának bővítése kapcsán a pályázatok nagy értékűek is lehettek, hiszen komplex pályázatok kertében egyszerre lehetett megvalósítani az úthálózat, a szennyvízhálózat és a vízhálózat bővítését. Ez a lehetőség magyarázza a szignifikáns korrelációt mindhárom releváns infrastruktúramutató és a közszektor pályázatainak értéke között a 2014–2020-as időszakra vonatkozóan.

A turisztikai pályázatok adatsorában a 2007–2013-as időszakban pozitív összefüggés van a pályázatok száma és értéke, valamint a turisztikai szálláshelyek száma között. A turisztikai mutatók és pályázatok közötti összefüggéseket a 2014–2020-as időszakra vizsgáltam. Mivel azonban a COVID-járvány torzította a 2020-as adatokat, a pályázati rendszer 2022-es évi adataival egészítettem ki az elemzést, hogy pontosabb képet kapjak. A 2014–2022-es periódusban a turizmus terén a pályázati korrelációelemzés eredménye azt mutatja, hogy pozitív összefüggés van az összesített pályázatok száma és a turisztikai fogadóstruktúrák változása, valamint az eltöltött éjszakák száma között is.

2007–2013 között a szarvasmarha-állomány változása és a vidékfejlesztési támogatások között kimutatható egy szignifikáns kapcsolat. Ugyanebben az időszakban a mezőgazdasági gépek – különösen a szarvasmarha-állomány és a traktorok számának alakulása – szignifikáns összefüggést mutatott a vidékfejlesztési támogatásokkal. A 2014–2020-as periódusban is meghirdettek pályázatokat munkagépek vásárlására, nagy- és kisgazdaságok számára egyaránt. A statisztikák szintjén pozitív szignifikáns korreláció figyelhető meg a mezőgazdasági gépek, elsősorban a traktorok átlagos száma és a támogatások között, amely szinte minden releváns támogatás esetében kimutatható.

Ugyanebben a periódusban korrelációs vizsgálatok azt mutatják, hogy szoros kapcsolat figyelhető meg az öntözőrendszerek átlagos száma és a pályázati támogatások értéke között, valamint az öntözésre irányuló pályázatok száma és értéke között is.

Tehát kijelenthető, hogy a 3.1.-es hipotézis igaznak tekinthető, a vidékfejlesztési pályázatoknak hatása volt a releváns mutatókra.

A megvalósult vidékfejlesztési projektek hatásánál a polgármesterek a települések szintjén leginkább a lakossági életfeltételek javulását emelték ki. Ugyanakkor a megkérdezett polgármesterek majdnem fele azt is elmondta, hogy az önkormányzatok anyagi terheit is növelte. A pályázatok közvetlen hatásaként nem jelenik meg a lakosság jövedelmének növekedése. Ugyanez az eredmény fellelhető a statisztikákban is, hiszen az infrastrukturális mutatók tekintetében növekedés van, de minden más mutató tekintetében az országos átlaghoz viszonyított stagnálás vagy visszaesés jellemzi az elmúlt húsz évet. Tehát a hipotézis, miszerint Hargita megyében a vidékfejlesztési források helyi gazdaságfejlesztési hatása kevésbé, míg a társadalmi jóléthez kapcsolódó faktorok élesebben kimutathatók a 2000–2020-as időszakban, igaznak tekinthető.

A kérdőíves és interjúkra alapozott kiértékelés alapján egyértelműen látszik egy meghatározó mintázat a települések pályázati sikerességét tekintve: a kis, forrásszegény (pénz és humán erőforrás) települések nem igazán tudtak nagyobb EU-s forrásokra pályázni, vagy csak segítséggel, a LEADER-program keretén belül. A nagy települések rendelkeznek megfelelő saját bevételi forrással és személyzettel, emellett azokban a településekben, ahol több cikluson át ugyanaz a polgármester maradt hivatalban, a stabilitás tényezője pozitívan befolyásolta a pályázati potenciált. Tehát azt mondhatjuk, hogy a második hipotézisnek két kimenete van: amennyiben a település 2500 fő felett van, megfelelő pénzügyi erőforrásokkal, adminisztratív humán erőforrás-kapacitással és vezetéssel rendelkezik, akkor a pályázati eredményességet pozitívan tudja befolyásolni, ha pedig az ellenkezője érvényesül, akkor negatívan hatnak ezek a tényezők a pályázatok lehívásának és elszámolásának a képességére.

Klaszterelemzéssel vizsgáltam azt a hipotézist, miszerint a vidékfejlesztési pályázatok eredményeit (számát és értékét) tekintve, más és más gazdasági mutatókat figyelembe véve (GDP, munkanélküliségi ráta), jól elkülöníthető 5 csoportot tudunk kialakítani a megyék között. Az elemzés alapján elmondható, hogy mindhárom időszakra sikerült jól meghatározott klasztereket létrehozni, a hasonlóan teljesítő megyéket egy csoportba rendezni, viszont nem 5, hanem 3 értelmezhető kategóriába. Ezenkívül a klaszterelemzés jól megragadja a társadalmi, gazdasági változásokat is, hiszen egyrészt láthatjuk, ahogy az elemzés központjában lévő Hargita megye elveszíti „köztes” kategóriáját, és a lemaradó, „lassan haladó” csoportba kerül. Másrészt egyes nagyvárosok és

centrumközpontok által fémjelzett megyék átmeneti gyengélkedés után visszakapják vezető szerepüket (pl. Iași, Bihar). Fontos eredmény, hogy habár az elmaradottabb megyék jelentős vidékfejlesztési és mezőgazdasági támogatásokat kaptak, mégsem tudták felülmúlni a „fejlődés irányát”, amely az urbanizált centrumokat erősíti és a vidék leszakadásához vezet. A támogatások leginkább a leszakadás mértékét csökkentették, vagy jó esetben a lemaradási hátrány megtartásában segítettek. Tehát a 4. hipotézist, miszerint 5 csoportot tudunk kialakítani, elvetem.

Az 5. hipotézis vizsgálata pályázati szempontból két köztes rendszert vett górcső alá, Hargita Megye Tanácsát és a LEADER-programot.

A Hargita Megye Tanácsa tevékenyen hozzájárult a vidékfejlesztési programok megvalósításához hipotézist kérdőívvel és interjúval ellenőriztem. A kérdőívek kiértékelése alapján Hargita Megye Tanácsa számos programmal, pályázattal és gyakorlati segítségnyújtással járul hozzá a Hargita megyei települések fejlesztéséhez. A megkérdezettek a megyei tanács szerepét fontosnak tartják, a kis (2500 fő alatti) települések szerint pedig Hargita Megye Tanácsa nagyon fontos tényező a pályázatok és működési keretek fenntartásában. A megkérdezett polgármesterek a megyei tanácsnak az integrátori szerepét, a kereteket kiegészítő funkcióját tartják jelentősnek. Ezt tovább lehetne erősíteni és más ágazatokra is kiterjeszteni (turizmusban, mezőgazdaságban). Ugyanakkor nagyon fontos a pénzügyi hozzájárulás is, főleg az önrész finanszírozásában, illetve a költségvetési problémák áthidalásában (pl. a pályázatok okozta hitelek törlesztésében, egyensúlytalanságok megoldásában).

A településvezetők – különösen a kisebb településeken – nélkülözhetetlenek és hatékony segítségnek tartják a megyei tanács által biztosított pályázati lehetőségeket, amelyeket egyszerűbbnek ítélnék meg. A nagyobb települések ezzel szemben inkább a bürokratikus eljárásokban, a kapcsolattartásban és a lobbitevékenységben nyújtott támogatást értékelik.

Tehát az 5.1.-es hipotézist igaznak tekintem.

A LEADER-program kevésbé járul hozzá a helyi gazdaság fejlesztéséhez, mint inkább helyi közösségek kialakulásához és hosszú távú fenntartásához Hargita megyében hipotézist (5.2.) szintén kérdőívvel és interjúval vizsgáltam.

A LEADER-rel kapcsolatos kutatási eredmények összegzése alapján Romániában nem valósul meg teljes mértékben a program alulról építkező jellege. A működési keretek lényegében a Vidékfejlesztési Program feltételrendszerébe illeszkednek, ami az ellenőrzési folyamatok megkettőződéséhez és a működés nehézkessé válásához vezet. Hargita megyében az önkormányzati vezetők többsége úgy látja, hogy a program alapgondolata jó, ugyanakkor érzékelhetően nem működik rendeltetésszerűen. A program látványos eredményeit a rendelkezésre álló kis keret is szabotálja. A helyi akciócsoportok működésében legmegfelelőbbnek a helyi irodák és az önkormányzatok együttműködését tartják, míg

a legkevésbé integráltak a civilszervezetek és a helyi gazdasági szereplők. Az együttműködéseknek fontos szerepük van; a 2500 fő alatti településeken egyrészt az információszerzésben, másrészt a projektek humán erőforrásának kiegészítésében tölthetnek be meghatározó szerepet. A program hatását a megkérdezetteknek több mint fele nem tartotta érzékelhetőnek, vagy nagyon szűk körűnek ítélte meg. Ez talán azért is lehetséges, mert a programok nem voltak megfelelően a helyi igényekre szabva, ezért hiányolják leginkább a helyi igények jobb feltérképezését és a programok jobb előkészítését.

A LEADER-program inkább a helyi közösségek kialakulásához és hosszú távú fenntartásához járul hozzá, mintsem a helyi gazdaság fejlesztéséhez. Ezt a feltételezést a kutatási eredmények igazolják.

Összegzésként elmondható, hogy az értekezés egyik újdonsága, hogy átfogóan vizsgálja a romániai vidékfejlesztési politikát a csatlakozás előtti SAPARD-programtól napjainkig. A kutatás hozzájárulása abban áll, hogy kimutatta: a korábbi időszakok pályázati teljesítménye (szám és érték) meghatározó módon befolyásolta a későbbi programidőszakok forrásle hívási eredményeit.

A vidékfejlesztési források hatásának empirikus igazolása kapcsán az értekezés tudományos eredménye, hogy bizonyította a le hívott források pozitív hatását a települési infrastruktúra fejlesztésében, a mezőgazdasági teljesítmény növekedésében és a turizmus erősödésében. Újdonságnak számít a forrásle hívási térbeli dinamikák és a társadalmi átrendeződések közötti összefüggések feltárása.

A kutatás további hozzájárulása, hogy települési szinten azonosította a forrásle hívás eredményességét befolyásoló tényezőket. Az értekezés rámutatott, hogy a vezetői képességek, az adminisztratív kapacitás, valamint a társadalmi bizalom és együttműködés alapvetően meghatározzák a pályázatok sikerességét.

Az intézményi keretrendszer és a LEADER-program kritikai értékelése a dolgozat egyik fontos eredménye. Az értekezés újdonsága, hogy komplex módon elemezte a LEADER-program és más intézményi mechanizmusok korlátait. A vizsgálat rávilágított a program forrás nagyságából és bürokratikus jellegéből fakadó akadályokra, valamint feltárta a köztes integráló intézmények – például a megyei tanács – jelentőségét a fenntarthatóság biztosításában.

A fenntartás hiányosságainak feltárása és szakpolitikai javaslatok megfogalmazása az értekezés egyik leggyakorlatiasabb tudományos eredménye. A kutatás két súlyos problémát azonosított a projektek

utóéletében: egyrészt a résztvevők (pl. tervezők, kivitelezők, ellenőrök) visszacsatolási lehetőségének hiányát, másrészt a fenntartáshoz szükséges kiegészítő források elérhetetlenségét. E megállapítások alapján az értekezés célzott szakpolitikai javaslatokat fogalmaz meg az intézményi működés, a felügyeleti hatóságok, a köztes integráló szervezetek és a LEADER-program továbbfejlesztésére.

10. SUMMARY

During desk research and while working with the theoretical background I aimed to find answers to the following questions:

Can the concept of rural development used in the European Union be fully applied to Romania, and what differences might we encounter?

The most widely accepted definition of rural areas is the OECD's population density criterion, i.e. areas with a density of less than 150 inhabitants per km² are considered rural. In Romania, this criterion is not taken into account; instead, any settlement that is not classified as a city is considered rural. The period of SAPARD applications prior to accession brought about a more precise focus on rural areas in Romania, which intensified after accession and enabled developments that rural settlements would not have been able to achieve with their own resources (Asociatia Ecosfera V.I.C. si Agricul 2011, Csata 2012). At the end of the 2007–2013 period, a total of €7.4 billion was paid out to 98,444 successful applicants (representing an 86% drawdown rate compared to the planned amount) (AFIR 2024). It has brought about a very positive and general increase in well-being at the level of municipalities, especially in the field of infrastructure. As the LEADER programme was not properly managed, applicants had to choose from a set of established measures, without bottom-up initiatives and without flexibility to address the local or regional needs (Marquardt et al. 2012).

The director responsible for rural development projects for the period 2014-2023 stated that more than 109,000 applications for funding were processed, of which more than 72,000 applications were selected for funding and contracts were signed (this figure does not include projects submitted during the transitional period 2021-2022). In terms of financial implementation, this represents a total of €9.3 billion for rural investment beneficiaries, which represents 73% of the available budget (AFIR 2024). In the context of the analyses for the 2007-2013 period, it is clear that most of the analyses could be completed at the end of the period or several years after the period, as the impact of the grants can only be seen and evaluated after a long time (Furmankiewicz et al. 2016, Caruso et al. 2015, Bonfiglio et al. 2017). Among the programmes studied, LEADER is one that seems to be well-explored and a good analytical sample for many comparisons, even in Romania (Mantino et al. 2024, Olar et al. 2021, Furmankiewicz et al. 2016, Marquardt et al. 2012, Zajdel et al. 2019, Pocol et al. 2017).

The factors that determine the effectiveness and framework of rural development projects can be divided into three main groups: first, agricultural conditions and potentials (Paveliuc et al. 2011),

second, the initial level of development (Szócs, 2013, Pocol et al. 2017) and third, the general development framework (Kusio et al. 2022). A number of impeding factors to project implementation have been identified, including bureaucratic frameworks on the part of the project proponent (Navarro et al. 2015, Marquardt et al. 2012) and a lack of governance capacity on the part of the stakeholder, local social activism, lack of advocacy skills, lack of capital, knowledge and skills (Finta et al. 2023, Pálné et al. 2023, Horeczki et al 2023, Shucksmith 2012, Nemes et al. 2014). This system of gaps and constraints can be described as a cycle of gaps (Csete et al 2009), which can be complemented at the Romanian level by gaps in local legal frameworks and lack of clear property rights (György et al. 2022). This ring of deficiencies can also be understood as a triple system of obstacles, interacting and reinforcing each other, where one factor is the elements related to the mayor's personality (lack of conscious planning, lack of contacts, etc.), the other is the deficiencies of the community, local population, and the third is the failures of the external macroeconomic and legal systems, which the municipality cannot influence but which need to be addressed at some level within its own system. These are interlinked in the local economy and increase or decrease the performance of the local economy and the feasibility and effectiveness of projects. Briefly summarizing the literature on Romania, we can say that all the analyses try to describe the specificities of Romania in terms of rural development, agriculture and resource absorption. These characteristics can be summarised as follows: other rural areas in the EU are also characterised by a strong dependence on agriculture, underdevelopment and there are also local specificities such as unclear ownership, very fragmented land tenure structure, and specific functioning of LEADER programmes (Ignat et al. 2014, Mazare, 2022, Pocol et al. 2017, Szócs, 2013).

Based on my previous individual empirical research and field experience, I formulated the following research questions:

- What are the factors that influenced the accessing of rural development funds at the municipal level?
- Which application cycle results were most important in accessing Romanian rural development funds? Is there a connection between the Sapard program application values and those for 2007–2013? Is there a significant connection between the application values for the 2007–2013 and 2014–2020 periods?
- Did the funds drawn down have an impact on the targeted areas: infrastructure, agricultural indicators, and tourism?

- Is there a pattern in the use of rural development funds at the county level, taking into account rural development funds and real economy indicators (e.g., GDP, unemployment trends, which regions can be considered winners or losers in terms of accessing funds)?
- What were the stumbling blocks in the implementation phases of rural development projects, and what differences can be identified between settlements?
- What impact did the funds drawn down have on the local economy? Based on my preliminary assumption, there has been strong growth, which I will verify at a selected case study site.
- How do mayors assess the conditions and impact of LEADER programs?
- What role did the County Council play as an integrating institution in rural development projects?
- What framework could improve the application process in municipalities that are unable to apply effectively?

HYPOTHESES OF THE THESIS

After reviewing the literature, I formulated the following hypotheses focusing on the research questions presented above:

Hypothesis 1. The results of certain rural development application cycles influenced the successful application activity in the following period in terms of the number and value of applications.

- There is a positive correlation between the number and value of applications at the county level for the SAPARD pre-accession fund and the 2007–2013 period.
- For the 2007–2013 and 2014–2020 periods, there is a positive correlation between the number and value of applications at the county level.

Hypothesis 2. Economic and social conditions and local government had a positive impact on the availability of rural development funds.

Hypothesis 3. Rural development funds had a positive impact on the local economy.

3.1. The use of rural development funds had a positive impact on the areas concerned, mainly in terms of infrastructure indicators and the agricultural and tourism sectors at county level.

3.2. In Harghita County, the impact of rural development funds on local economic development was less pronounced, while factors related to social well-being were more evident in the period 2000–2020.

Hypothesis 4. Taking into account the results of rural development projects (in terms of number and value) and other economic indicators (GDP, unemployment rate), we can identify five distinct groups among the counties.

Hypothesis 5. Intermediate integrating institutions play an important role in the sustainability of rural development funds.

5.1. Harghita County Council actively contributed to the implementation of rural development programs.

5.2. The LEADER program contributes less to the development of the local economy than to the formation and long-term maintenance of local communities in Harghita County.

Data and methods used during the research process:

I analysed several levels of government according to the research questions and hypotheses. On the one hand, I analysed the county level, on the other hand, I analysed the municipal level within Harghita County using different methods. The analysed period can be divided into three parts: 2000-2006, which is the pre-accession period in Romania, the period of SAPARD rural development applications. The second was the main and most important period of analysis, the first post-accession cycle 2007-2013, and the extended period 2014-2020 (2022), which is not yet fully completed. Research methods combine primary qualitative (interviews) and quantitative (questionnaires) methods and secondary research tools. Data were collected from the websites of the National Statistical Office, the Ministry of Agriculture and Rural Development and the Rural Investment Financing Agencies. In addition to the statistical data, I a questionnaire survey was conducted in the municipalities of Harghita County, asking the mayors about the whole application process. I supplemented my data with the results of interviews with mayors, the director of the County Development Agency and a grant writer and consultant who has been working on tenders for twenty years, providing qualitative information.

At the level of descriptive statistics of application results, I considered three indicators: number of applications, value of applications and value of applications per capita. Analysing the distributions, it can be seen that there are counties that performed outstandingly in all three periods, such as Bistrita-Nasaud and Timis counties, while Ilfov county was one of the last in the ranking of counties in all three periods. Harghita County performs above average only in terms of application value per capita, with around average value of applications in all three periods and below average number of applications in all three periods. When comparing the three periods, we can see that Harghita County performed best in the Sapard period, and slightly lagged behind in both number and value of applications in the following period.

The first hypothesis was tested by looking at the correlation between the number, value and per capita values of SAPARD and rural development aid. The results show a significant relationship between the number of SAPARD applications and the value of rural development aid. The positive relationship between the number of SAPARD applications and the value of rural development aid may reflect a

“learning” effect, i.e. counties that learned to apply well in many smaller applications also drew large amounts of aid in the following period. Examining the correlation between the 2007-2013 and 2014-2020 periods, I found that for almost all values there is a correlation with the previous period. There is also a correlation between the number and value of grants and the value per capita. Only the value of rural development aid per capita and the value of SAPARD applications are not very closely correlated between the SAPARD period and the 2014-2022 period. Thus, the first hypothesis that the results of each rural development application cycle in terms of number and value of applications influenced the successful application activity in the next period is considered to be true.

The positive impact of the drawdown of rural development funds on the research areas concerned, mainly on infrastructure indicators, agricultural and tourism sectors at the level of counties was also analysed using statistical data with correlations.

In the 2007-2013 period, the number and value of infrastructure tenders is strongly correlated with the length of the road network. The expansion of the wastewater network also showed a significant relationship with the number and value of tenders, suggesting that infrastructure development in rural municipalities was facilitated not only by complex tenders but also by other sources.

In the 2014-2020 period, tenders could also be of high value for the expansion of infrastructure in rural settlements, as complex tenders could be used to expand road, wastewater and water networks at the same time. This possibility explains the significant correlation between all three relevant infrastructure indicators and the value of public sector tenders for the 2014-2020 period.

In the tourism tender data series, there is a positive correlation between the number and value of tenders and the number of tourist accommodation units for the period 2007- 2013. The correlations between tourism indicators and tenders were examined for the period 2014-2022. However, as the COVID epidemic distorted the 2020 data, I supplemented the analysis with the 2022 data from the tendering system to get a more accurate picture. For tourism, the results of the correlation analysis of applications for the period 2014-2022 show that there is a positive correlation between the total number of applications and changes in the tourism host structures as well as the number of nights spent.

In the period 2007-2013, a significant relationship was found between changes in cattle numbers and rural development aid. In the same period, a significant relationship was also found between rural development support and changes in agricultural machinery, in particular the number of tractors and the cattle population. In the 2014-2020 period, tenders were also launched for the purchase of machinery for both large and small farms. At the level of statistics, a positive significant correlation between the average number of agricultural machines, especially tractors, and subsidies is observed

for almost all relevant subsidies. In the same period, correlation tests show that there is a strong relationship between the average number of irrigation systems and the value of subsidies, as well as between the number and value of subsidies for irrigation.

Therefore, it can be stated that hypothesis 3.1 can be considered true, that rural development tenders had an impact on the relevant indicators.

In mapping the impact of the implemented rural development projects at the level of the municipalities, the mayors mostly highlighted the improvement of living conditions for the population. At the same time, almost half of the mayors interviewed also said that they had increased the financial burden on municipalities. The direct impact of the tenders is not seen as an increase in the income of the population. The same result is also reflected in the statistics, as there is an increase in infrastructure indicators, but stagnation or decline in all other indicators compared to the national average over the last twenty years. Thus, the hypothesis that in Harghita County the impact of rural development funds on local economic development is less, while the factors related to social welfare are more pronounced in the period 2000-2020 can be considered true.

The evaluation based on the questionnaire and interviews clearly shows a dominant pattern in the success of municipalities in applying for funding: small, resource-poor (money and human resources) municipalities were not really able to apply for larger EU funds, or only with assistance, for LEADER programmes. Large municipalities have sufficient own revenue resources and staff, but at the same time, where the same person has been mayor for several terms, there is a stability factor that positively influences the application potential. Thus, we can say that the second hypothesis has two outcomes: if the municipality has over 2500 inhabitants, adequate financial resources, administrative human resources capacity and leadership, it can positively influence the application effectiveness, and if the opposite is true, these factors have a negative impact on the ability to draw down and access funds.

Cluster analysis was used to test the hypothesis that, considering the results (number and value) of rural development tenders and taking into account other economic indicators (GDP, unemployment rate), we can form five distinct groups among the counties. The analysis shows that for all three periods, well-defined clusters have been created, but that the counties with similar performance can be grouped into 3 rather than 5 meaningful categories. In addition, the cluster analysis captures well the social and economic changes, as on the one hand, we can see how Harghita county, which is at the centre of the analysis, loses its “intermediate” category and is placed in the lagging, slow-moving group.

On the other hand, some counties with large cities and centres are regaining their leading role after a temporary decline (e.g. Iași, Bihar). An important result is that, although the lagging counties received

significant rural development and agricultural subsidies, they were unable to override the “direction of development”, which strengthens urbanized centres and leads to rural decline. The subsidies have mainly reduced the extent of the decline or, in the best case, helped to maintain the backwardness.

Therefore, I reject the fourth hypothesis that we can form five groups.

Hypothesis 5 examined two intermediary systems from grant perspective, the Harghita County Council and the LEADER programme.

Hypothesis 5.1., according to which Harghita County Council actively contributed to the implementation of rural development programs, was verified by means of the questionnaire and interviews. Based on the evaluation of the questionnaires, the Harghita County Council contributes to the development of municipalities in Harghita County through a number of programmes, tenders and practical assistance. The interviewees consider the role of the County Council as important, and the small municipalities (less than 2500 inhabitants) consider the Harghita County Council as a very important factor in maintaining the tenders and operational framework. The mayors interviewed consider the role of the County Council as an integrator and its complementary function to the framework as important. This could be further strengthened and extended to other sectors (tourism, agriculture). At the same time, the financial contribution is also very important, especially in financing the co-payments and bridging budgetary gaps (e.g. repaying loans caused by tenders, resolving imbalances).

Local leaders, especially in small settlements, perceive the grant opportunities offered by the County Council as indispensable and effective assistance, which they consider to be simpler. Larger settlements tend to consider it important in maintaining contacts and lobbying assistance in bureaucratic systems.

Therefore, I consider Hypothesis 5.1 to be true.

Hypothesis 5.2 – The LEADER program contributes less to the development of the local economy than to the formation and long-term maintenance of local communities in Harghita County – was also examined with the questionnaire and interviews.

The summary of the research results on LEADER in Romania shows that the bottom-up character of the programme is not fully implemented. The operational framework is essentially embedded in the conditionality of the Rural Development Programme, which leads to a duplication of control processes and makes operations cumbersome. In Harghita County, the majority of municipal leaders consider that the basic idea of the programme is good, but that it is not functioning as intended.

The programme’s impressive results are also sabotaged by the small budget available. Local action groups are best integrated with local offices and municipalities, while NGOs and local economic

operators are the least integrated. Cooperation has an important role to play, and in municipalities with less than 2,500 inhabitants it can play an important role in obtaining information and complementing human resources in projects. The impact of the programme was considered by more than half of the respondents neither significant, nor noticeable or very limited. This may be possible because the programs were not adequately tailored to local needs, so what is most lacking is a better mapping of local needs and better preparation of programs.

I consider the assumption that the LEADER program contributes less to the development of the local economy than to the formation and long-term maintenance of local communities to be true.

To sum up, one of the novelties of this thesis is that it comprehensively examines the rural development policy in Romania from the pre-accession SAPARD programme to the present day. The contribution of the research lies in the fact that it has shown that the application performance (number and value) of the earlier periods had a decisive influence on the results of the subsequent programme periods in terms of resource absorption.

In the context of empirical evidence of the impact of rural development funds, the scientific result of the thesis is that it has demonstrated the positive impact of the funds drawn on the development of municipal infrastructure, the growth of agricultural output and the strengthening of tourism. The exploration of the links between the spatial dynamics of resource extraction and social reallocation is novel.

The contribution of the research is to identify factors affecting the effectiveness of resource extraction at the municipal level. The thesis showed that leadership, administrative capacity, social trust and cooperation are key determinants of the success of applications.

A critical evaluation of the institutional framework and the LEADER programme is an important outcome of the thesis. The novelty of the thesis is that it analyses the limitations of the LEADER programme and other institutional mechanisms in a complex way. It has highlighted the constraints of the programme's resource size and bureaucratic nature, and the importance of intermediate integrating institutions such as the county council in ensuring sustainability.

One of the most practical academic achievements of the thesis was the identification of two serious gaps in the afterlife of projects: the lack of feedback from participants (e.g. designers, contractors, auditors) and the unavailability of additional resources for sustainability. Based on these findings, the thesis makes targeted policy recommendations for further improvements to institutional functioning, monitoring authorities, intermediate integrating bodies and the LEADER programme.

11. MELLÉKLETEK

M.1. Irodalomjegyzék

- AFIR (2018): www.afir.ro. https://portal.afir.info/informatii_generale_pndr_pndr_2007_2013. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: PNDR, AFIR, 2007–2013. Lekérdezés időpontja: 2018. szeptember 15.
- AFIR (2024): Planul National Strategic. https://portal.afir.info/informatii_generale_pns. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: PNDR, plan national strategic. Lekérdezés időpontja: 2024. augusztus 30.
- Agenția Pentru Dezvoltare Regională Centru (ADR) Központi Régióért Fejlesztési Ügynökség (2024): Hargita megye bemutatása (Profilul județului Harghita), https://www.regiocentru.ro/wp-content/uploads/2024/07/Profil-judetul-Harghita_2024.pdf, 13. p.
- ANDERSSON, A., HÖJGÅRD, S., EWA, R. (2017): Evaluation of results and adaptation of EU Rural Development Programmes. Land Use Policy (67), 298–314. p.
- Asociatia Ecosfera V.I.C. si Agricul (2011): Elaborarea evaluarii ex-post privind implementarea Programului SAPARD în România în perioada 2000–2008. Lekérdezés időpontja: 2011. december 10. https://old.madr.ro/pages/dezvoltare_rurala/sapard/Raport-Final-Evaluare-ex-post-SAPARD.pdf. Keresőprogram: Google, Kulcsszavak: Sapard, ex post, 2000–2008,
- BAKOS I., ANTALNÉ T., TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. (2014): A vidékfejlesztési támogatások területi eltérései Románia és Magyarország összevetésében. Erdélyi Múzeum, 4, 118–129. p.
- BAKUCS Z., FERTŐ I. (2013): A vidékfejlesztési programok hatáselemzésének problémái a nemzetközi tapasztalatok tükrében. Erdélyi Múzeum, 3, 70–82. p.
- BARBIER, E. (2025): Greening Agriculture for Rural Development. World Development, 191 (106974).
- Beruházások és Európai Uniós Projektek Minisztériuma, R. K. www.gov.ro. <https://oportunitati-ue.gov.ro/program/programul-national-de-dezvoltare-rurala-pndr/#bugetul-total>. Keresőprogram: Google, Kulcsszavak: PNDR, buget total. Lekérdezés időpontja: 2025. január 10.
- BÍRÓ B., BÁLINT E. (2018): Arcul csapott önkormányzatok: nemhogy a fejlesztésekre, a bérek kifizetésére sincs elég pénzük az erdélyi megyéknek. Krónika, <https://kronika.ro/erdelyi-hirek/arcul-csapott-onkormanyzatok-nemhogy-a-fejlesztesekre-a-berek-kifizetesere-sincs-eleg>

- penzük-az-erdelyi-megyeknek, Keresőprogram: Google, Kulcsszavak: bérék, erdélyi megyék. Lekérdezés időpontja: 2022. június 10.
- BLANDFORD, D., BOISVERT, R. N., & HILL, B. (2010): Improving The Evaluation Of Rural Development Policy. *Eurochoices*, 9(1), 4–9. p.
- BOLLA M., KRÁMLI A., NAGY-GYÖRGY J. (2012): Többváltozós statisztikai módszerek (elektronikus tananyag). Retrieved from <http://math.bme.hu/~marib/tobbvalt/tananyagv.pdf>. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: többváltozós statisztikai módszerek. Lekérdezés időpontja: 2021. december 8.
- BONFIGLIO, A. et al. (2017): Are rural regions prioritizing knowledge transfer and innovation? Evidence from rural development policy expenditure across the EU. *Journal of Rural Studies*, 53, 78–87. p.
- BRADLEY, D., DWYER, J., & HILL, B. (2010): The evaluation of rural policy in the EU. *Eurochoices*, 9(1), 15–20. p.
- BUDAY-SÁNTA A. (2011): *Agár- és vidékpolitika*. Budapest: SALDO Zrt.
- CARUSO, D., CONTÒ, F., SKULSKIS, V. (2015): The implementation of Measure 121 of the rural development program: Comparative analysis between Italy and Lithuania. *Intellectual Economics* (9), 102–107. p.
- COPUS, A., DAX, T. (2010): Conceptual background and priorities of European Rural Development Policy, Deliverable 1.2, EU-project ‘Assessing the Impact of Rural Development Policies’ (RuDI), FP7 – 213034, Stockholm. December, 73. p.
- COPUS, A. et al (2011): EDORA European Development Opportunities for Rural Areas. ESPON 2013.
- CYREK, M., CYREK, P. (2025): Living standards in rural areas of European Union countries. *Journal of Rural Studies*, 113. p.
- CSALA I. (2019): Jelentősek az erdélyi önkormányzatok uniós bevételei. *Erdélystat*. Retrieved, from <http://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/jelentosek-az-erdelyi-onkormanyzatok-unios-bevetelei/23> Keresőprogram: Google, Kulcsszavak: erdélyi önkormányzatok, uniós bevétel Letöltés időpontja: 2020. augusztus 8.
- CSATA A. (2012): Fenntartható gazdaság a közszféra szerepvállalásával: gazdaság szerkezeti hiányosságok kiküszöbölése. *Erdélyi Múzeum*, LXXIV (2).
- CSATÁRI B. (2000): A magyarországi kistérségek vidékiségi kritériumai. In J. Rechnitzer, & G. Horváth, *Magyarország Területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. Pécs: MTA RKK.

- CSETE L., LÁNG I. (2009): A vidék fenntartható fejlődése. A vidék fejlődésének fenntarthatósága-hétköznapi megközelítésben. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, MTA Társadalomkutató Központ.
- Csík LEADER (2015): Jó gyakorlatok. Megvalósított projektek a Csík LEADER Helyi Akciócsoport területén, https://1420.csikleader.ro/docs/jo_gyakorlatok/02_jo_gyakorlatok.pdf. Letöltés ideje: 2024. május 8.
- DÁNIEL Z. A. (2016): Az uniós vissza nem térítendő források hatása a gazdaságilag hátrányos régiók vállalkozásainak konvergenciájára. In *Comitatus: önkormányzati szemle* 26. évf., 221. sz., 21–32. p.
- DAX T. FISCHER M. (2018): „An alternative policy approach to rural development in regions facing population decline”, *European Planning Studies*, Taylor & Francis Journals, vol. 26(2), 297–315. p., doi: 10.1080/09654313.2017.1361596
- DELLER, S., KURES, M., CORNEY, T. (2019): Rural entrepreneurship and migration. *Journal of Rural Studies*, 66, 30–42. p.
- DESJEUX, Y., et al. (2015): Evaluating the impact of rural development measures on nature value indicators at different spatial levels: Application to France and the Netherlands. *Ecological Indicators*, 59, 41–61. p.
- EDORA: http://www.espon.eu/main/Menu_Projects/Menu_AppliedResearch/edora.html
- EGRI Z., KŐSZEGI I. (2016): Vidékfejlesztés jegyzet. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: vidékfejlesztés. Lekérdezés időpontja: 2024. december 10.
<https://oszkdk.oszk.hu/storage/00/03/17/40/dd/1/Videkfejleszt.es.pdf>.
- Erdélystat (2021): Az átlagkeresetek, valamint az alkalmazotti létszám alakulása Romániában és Erdélyben. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: átlagkereset, munkareőpiac, Erdély. Lekérdezés dátuma: 2025: augusztus 1.
<http://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/az-atlagkeresetek-valamint-az-alkalmazotti-letszam-alakulasa-romaniaban-es-erdelyben/98>
- Európai Bizottság (2006): Vidékfejlesztés 2007–2013, Kézikönyv a közös felügyeleti és értékelési keretszabályról, Útmutató dokumentum, Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatóság. Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Főigazgatóság.
- Európai Bizottság (2011): Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the implementation of the national strategy plans and the Community strategic guidelines for rural development. Brussels. Keresőprogram: Google, Kulcsszavak: national strategy, rural development. Lekérdezés időpontja: 2024. december 15.

- Európai Bizottság (2016): Cork 2.0 Declaration- “A Better Life in Rural Areas”. (P. O. Union, Ed.) Luxembourg. Keresőprogram: Google, Kulcsszavak: Cork declaration. Lekérdezés időpontja: 2024. december 10. https://ec.europa.eu/enrd/sites/default/files/cork-declaration_en.pdf.
- Európai Bizottság (2024): <https://ec.europa.eu/enrd/enrd-static/policy-in-action/rural-development-policy-overview>. https://ec.europa.eu/enrd/enrd-static/policy-in-action/rural-development-policy-overview/introduction/hu/introduction_hu.html. Keresőprogram: Google, Kulcsszavak: rural development policy. Lekérdezés időpontja: 2024. december 10.
- Európai Bizottság. (2024): European Commission, Agriculture and Rural Development. Retrieved from European Comm. https://agriculture.ec.europa.eu/data-and-analysis/financing/cap-expenditure_en. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: EC, rural development. Lekérdezés időpontja: 2024. december 10.
- FEHÉR A. (1998): A vidék fogalmáról és a vidéki területek lehatárolásáról. *Gazdálkodás*, XLII (5), 54–60. p.
- FERASSO, M., BLANCO, M., BARES, L. (2021): Territorial Analysis of the European Rural Development Funds (ERDF) as a Driving Factor of Ecological Agricultural Production. *Agriculture*, 11, 964. p.
- FINTA I. (2022): The impact of EU development policy on the governance capability of peripheral regions. *Eastern European Countryside*, 28, 25–49. p., published by Sciendo, <https://doi.org/10.12775/eec.2022.002>
- FINTA I., HORECZKI R. (2023). Vidékfejlesztési programok jellegzetességei a periférikus térségekben. *Tér és társadalom*, 37 (3), 53–76. <https://doi.org/10.17649/tet.37.3.3504>.
- FLECKENSTEIN, S. (2024): From sectorial policy changes to cross (dis)integration? A longitudinal analysis of the EU's forest and rural development policy. *Forest Policy and Economics* (103319), 169. p.
- FURMANKIEWICZ, M., JANC, K., MACKEN-WALSH, Á. (2016): The impact of EU governance and rural development policy on the development of the third sector in rural Poland: A nation-wide analysis. *Journal of Rural Studies* (43), 225–234. p.
- GODA, P., HAMZA E., MEZEI K., RÁCZ K. (2022): A vidékfejlesztés helye és szerepe a fejlesztéspolitikában. *Gazdálkodás*, 66 (6), p. 532–558., <https://doi.org/10.22004/ag.econ.368255>
- IGNAT, R., STOIAN, M., ROȘCA, V. (2014): Socio-economic aspects of rural Romania. *Procedia Economics and Finance*, 15, 1331–1338 p.

- INCALTARAU, C., KOURTIT, K., PASCARIU, G. C. (2024): Exploring the urban-rural dichotomies in post-pandemic migration intention: Empirical evidence from Europe, *Journal of Rural Studies*, Volume 111, <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2024.103428>
- Institutul European din Romania (Romániai Európai Intézet) (2006): Acte privind aderarea republicii Bulgaria și a României la uniunea europeană. Institutul european din România. https://ier.gov.ro/wp-content/uploads/publicatii/DCT_Tratat_aderare_Bg_Ro.pdf Keresőprogram: Google.
- Kulcsszavak: aderare UE, Romania, Bulgaria. Lekérdezés időpontja: 2024. december 10.
- ISTVÁN C. (2019): Jelentősek az erdélyi önkormányzatok uniós bevételei. *Erdélystat*. <https://statistikak.erdelystat.ro/cikkek/jelentosek-az-erdelyi-onkormanyzatok-unios-bevetelei/23>. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: erdélyi önkormányzatok, bevétel. Lekérdezés időpontja: 2023. augusztus 8.
- ISZLAI K. (2017): Olyan csíki önkormányzat is van, ahol már az alkalmazottak bérére sem futja. Székelyhon. from <https://szekelyhon.ro/aktualis/olyan-csiki-onkormanyzat-is-van-ahol-mar-az-alkalmazottak-berere-sem-futja>. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: erdélyi önkormányzat, bérek. Lekérdezés időpontja: 2022. május 24.
- KENGYEL Á. (2022): Would Renationalisation and Co-financing of the Common Agricultural Policy Be Justified? *Intereconomics*, 57(2), 113–119 p.
- KERÉKGYÁRTÓ G., MUNDRUCZÓ G., SUGÁR A. (2001): Statisztikai módszerek és alkalmazásuk a gazdasági, üzleti elemzésekben. Budapest: Aula Kiadó.
- KINSELLA, J., et al. (2010): Evaluating RD policies for social and human capital development. *Eurochoices*, 9(1), 42–47. p.
- KIRYLUK-DRYJSKA, E., BEBA, P., POTCZTA, W. (2020): Local determination of the Common Agriculture Policy rural development fund's distribution in Poland and their spatial implications. *Journal of Rural Studies* (74), 201–209. p.
- KIS K. (2011): A vidék és a vidéki térségek meghatározásának európai vonatkozásai: történeti áttekintés az Európai Bizottság új város-vidék tipológiája apropóján. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 6(1-2), 105–112. p.
- KIS K. (2019): Gondolatok a vidékfejlesztés „rendszerintéről” – a teljesség felé..., In *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, XIV. évfolyam, 3. sz., 11–27. p. doi: 10.14232/jtgf.2019.3.11-27.
- KISS A. (2022): Rural development. *Scientific*, 19–18.
- KOLUMBÁN, G. (2000): Régiók Európája. *Provincia*, 1(2),

- KOVÁCS A. D., FARKAS J. Zs., PERGER É. (2015): A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. Definition, delimitation and classification of rural areas, *Tér és Társadalom*, 29. évf., 1. sz., 11–24. p., doi:10.17649/TET.29.1.2674.
- KOVÁCS E. (2014): Többváltozós adatelemzés. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Typotex. http://etananyag.ttk.elte.hu/FiLeS/downloads/14_KOVACS_E_Tobbvalt_adatelemzes.pdf.
Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: Adatelemzés, többváltozós matematikai statisztika. Lekérdezés időpontja: 2018. május 22.
- KUSIO, T., et al. (2022): Are there any differences in rural development challenges within European countries? Social and economic context from EU rural leaders. *International Food and Agribusiness Management Review*, 25(5).
- LÁZÁR E. (2009): Kutatásmódszertan a gyakorlatban az SPSS-program használatával. Kolozsvár: Scientia Kiadó.
- LONG, A. VAN DER PLOEG, J. (1994): Endogenous development: Practices and Perspectives. In J.d. van der Ploeg & A. Long (eds.), *Born From Within – Practice and Perspectives of Endogenous Rural Development*. Van Gorcum
- MAÁ CZ. M. (2020). A vidékfejlesztés fogalma az Európai Unióban. In Halmai, P. (szerk.), *A közös agrárpolitika rendszere*, 215–217., 264–268. p. Dialóg Campus.
- MAIER, D., et al. (2022): Territorial Distribution of EU Funds Allocation for Development of Rural Romania during 2014–2020. *Sustainability*, 14, 506. p.
- MANTINO, F., DE FANO, G., ASARO, G. (2022): Analysing the Policy Delivery System and Effects on Territorial Disparities in Italy: The Mechanisms of Territorial Targeting in the EU Rural Development Programmes 2014–2020. *Land*, 1883.
- MANTINO, F., DE FANO, G., ASARO, G. (2024): Evaluating the Impact of Long-Term Demographic Changes on Local Participation in Italian Rural Policies (2014–2020): A Spatial Autoregressive Econometric Model. *Land*, 13(1581).
- MARQUARDT, D., MÖLLERS, J., BUCHENRIEDER, G. (2012): Social networks and rural Development: LEADER in Romania. *Sociologia Ruralis*, 52, 398–431. p.
- MASOT, A.N., ALONSO, G.C. (2017): 25 Years of the Leader Initiative as European Rural Development Policy: The Case of Extremadura (SW Spain). *European Countryside*, 2., 302–316. <https://doi.org/10.1515/euco-2017-0019>.
- MAZARE, S. (2022): Methodological Aspects In The Evaluation Of Romanian Rural Development. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*, 39(3).

- doi:10.31435/rsglobal_ijite/30092022/7874. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: innovative technologies, economy. Lekérdezés időpontja: 2024. december 13.
- MAZARE, S. (2022): Rural Development Evaluation Measures. World Science, 5(77). doi:https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/30092022/7873.
- MICHALEK, J., ZARNEKOW, N. (2012): Application of Rural Development Index to analysis of rural regions in Poland and Slovakia. Social Indicators Research, 105, 1–37. p.
- Ministerul Agriculturii si Dezvoltarii Rurale (Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium) (2022): CAP Plan 2023-2027 For Romania. Románia Kormánya, Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium. https://www.madr.ro/docs/dezvoltare-rurala/2022/PNS_2023-2027-versiunea_1.2-21.11.2022.pdf. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: plan strategic, raport. Lekérdezés időpontja: 2024. augusztus 13.
- NAGY, B (2013): A turisztikai helymarketing Székelyföldön- Az imázs és helyhasználat turisztikai megalapozása. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Kolozsvár.
- NAGY B., PÉTI M., SZÁSZ J. (Szerk.) (2015): Székelyföld fejlesztésének és fenntarthatósági tényezőinek vizsgálata 165–210. p. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest. https://nski.hu/admin/data/file/20201203/szekelyfold_gazd_fejl_2015_nski.pdf
- Nemzeti Statisztikai Intézet (2022): Recensământul populației și locuințelor din anul 2021, date definitive. <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive/>. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: rezultate recensamant 2021. Lekérdezés időpontja: 2024. december 10.
- Nemzeti Statisztikai Intézet: GDP-re vonatkozó CON103C kóddal jelölt adatsora – PIB pe macroregiuni, regiuni de dezvoltare si judete, calculat conform CAEN Rev.1, <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>
- Nemzeti Statisztikai Intézet: Bruttó havi átlagjövedelmekre vonatkozó adatsora FOM106A kóddal jelölt adatsora, Castigul salarial nominal mediu net lunar pe activitati ale economiei nationale la nivel de sectiune CAEN Rev.1, categorii de salariat, macroregiuni, regiuni de dezvoltare si judete, <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>
- NEMES, G (2005): Integrated rural development – The concept and its operation, IEHAS Discussion Papers, No. MT-DP - 2005/6, Hungarian Academy of Sciences, Institute of Economics, Budapest
- OECD, R. (2025): Reinforcing Rural Resilience. Paris: OECD Publishing. doi:<https://doi.org/10.1787/7cd485e3-en>.

- OLAR, A., JITEA, M. (2021): Counterbalancing the Development Territorial Disparities in the Implementation of the Community-Led Local Development EU Approach in Romania. *Land*, 10, 970. <https://doi.org/10.3390/land10090970>.
- PÁLNÉ KOVÁCS I., HORECZKI R. (2023): Bevezetés: kormányzási kihívások periférikus térségekben. In *Tér és Társadalom*, 37(3), 3–9. <https://doi.org/10.17649/TET.37.3.3507>.
- PAUL, L (2020): Rural Development in Romania – A Few Considerations, *Studies in Business and Economics*, No. 15(2), 165–174. p. DOI: <https://doi.org/10.2478/sbe-2020-0032>.
- PAVEL, A., MOLDOVAN, B. A. (2017): Dezvoltare locală în spațiul rural din Regiunea Nord-Vest a României. *Revista Transilvană de Științe Administrative*, 41(2), 34–50. p.
- PAVELIUC, C., OLARIU, I., & CIUREA, V. (2011): An evaluation of the effects of rural development policies in the North-East Region of Romania. *Advances in Agriculture & Botany-International Journal of the Bioflux Society*, 3, 20–25. p.
- PELUCHA, M., KVETON, V., SAFR, K. (2017): Theory and reality of the EU's rural development policy application in the context of territorial cohesion perspective – The case of the Czech Republic in the long-term period of 2004–2013. *Land Use Policy*, 62, 13–28. p.
- POCOL, C., et al (2017): Has the LEADER programme been effective in promoting local rural development? An evaluation on two Romanian regions. *AgroLife Scientific Journal*, 6(1).
- Portal Legislativ (2001): Legea nr. 351/2001 privind aprobarea Planului de amenajare a teritoriului național-Secțiunea a IV-a Rețeaua de localități. <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/29780>. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: retea localitati. Lekérdezés időpontja: 2018. augusztus 12.
- POTORI N. (szerk.) (2012): Közös Agrárpolitika 2014–2020. A reformtervezetek alapján várható hatások és kihívások Magyarországon. *Agrárgazdasági Könyvek. Agrárgazdasági Kutató Intézet*.
- RAY, C. (1998): Territory, Structures and Interpretation – Two Case Studies of the European Union's LEADER I Programme. *Journal of Rural Studies*, 14 (1): 163–171. p.
- RAY, C. (2001): Culture economies: a perspective on local rural development in Europe. Centre for Rural Economy, Newcastle University, Newcastle upon Tyne.
- RAY, C. (2006): Neo-endogenous rural development in the EU. 278–291. p., in P. J. Cloke, T. Marsden and P. Mooney eds, *Handbook of rural studies* (London: Sage).
- RITTER K., HALMOSI T., PÉLI L. (2020): The role of agriculture in Local development through the example of Körösfő (Romania), *Studia Mundi- Economica*, vol. 7, no. 4.
- RIZOV, Marian (2006): Rural development perspectives in enlarging Europe: The implications of CAP reforms and agricultural transition in accession countries, *European Planning Studies*,

ISSN 1469–5944, Routledge, London, Vol. 14, Iss. 2, 219–238. p., 4, <https://doi.org/10.1080/09654310500418101>.

- SAJTOS L., MITEV, A. (2007). SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó.
- SANELA RAVLIĆ, J. G. (2020). Economic Factors Of Rural Area Development Of The Region, Financial Sources And Human Resources. *Economics of Agriculture*, 4(67), 1125–1139. p.
- SARACU, A., SMOCHINA, M. (2020). Socio-Economic Analysis and Strategies of Sustainable Rural Development in Romania. *Annals of „Dunarea de Jos” University of Galati Fascicle I. Economics and Applied Informatics*, XXVI (3).
- SARVAŠOVÁ, Z., et al. (2017): Natura 2000 payments for private forest owners in Rural Development Programmes 2007–2013 – A comparative view. *Forest Policy and Economics*. doi: <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2017.08.019>.
- SHORTALL, S. (2008): Are rural development programmes socially inclusive? Social inclusion, civic engagement, participation, and social capital: Exploring the differences, *Journal of Rural Studies*, Volume 24, Issue 4, October 2008, 450–457. p.
- SHORTALL, S., SHUCKSMITH, M. (1998) *Integrated Rural Development: Issues Arising from the Scottish Experience* European Planning Studies Vol 6 (1). 73–88. p.
- SHUCKSMITH, M. (2012): Future Directions in Rural Development? Carnegie UK Trust, Dunfermlin.
- SLEE, B., FELICIANO, D. (2015): Challenges in the design of indicators for assessing the impact of the Scotland Rural Development Programme 2007– 2013 on climate change mitigation. *Ecological Indicators*, 59(134), 94–103. p.
- SZABÓ Á., CSATA A. (2009): Európai Unió integráció és a mindennapi élet Székelyföldön. In Csata A., & Elek S., *Gazdaságpolitika – vidékpolitika*. Kolozsvár: Scientia Kiadó, 179–197. p.
- SZÉCHELY I. (2024): Miért Hargita megyében a legalacsonyabbak a bérek, ha viszonylag jól teljesít a megye gazdasága? Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: bérek, Hargita megye, Forrás: <https://szekelyhon.ro/aktualis/miert-hargita-megyeben-a-legalacsonyabbak-a-berek-ha-viszonylag-jol-teljesit-a-megye-gazdasaga>. Lekérdezés időpontja 2025. augusztus 1.
- SZÉKELYI M., BARNA I. (2005): Túlélőkészlet az SPSS-hez, Többváltozós elemzési technikákról a társadalomkutatók számára. Budapest: TYPOTEX Kiadó.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. (2023): Az európai és hazai vidékfejlesztés dilemmái, *Gazdálkodás* 67(4): 338–343. p., DOI: 10.53079/GAZDALKODAS.67.4.v.pp_338-343
- SZŐCS E. (2013): A vidékfejlesztési támogatások területi megoszlásának és fenntartható fejlődéshez való hozzájárulásának vizsgálata Romániában. *Erdélyi Múzeum* (3), 83–98. p.

- United Nations (2020): Statistics On Rural Development And Agricultural Household Income. https://catalogue.unccd.int/532_am087e.pdf. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: rural development, household income. Lekérdezés időpontja: 2023. április 7.
- TEILMANN, K. (2012): Measuring social capital accumulation in rural development. *Journal of Rural Studies*, Volume 28, Issue 4, 458–465. p., <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2012.10.002>.
- VARGA, O., RITTER, K. (2023): Evaluation of some rural development projects in Szeklerland - experiences in the village of Ditró *PRO SCIENTIA RURALIS* 2, (2023), DOI: <https://doi.org/10.59357/ProSciRural.2023.2.03>.
- VENTURA, F., et al. (2008): The Rural Web: A Synthesis. In: Ploeg, J. D., Marsden, T. (eds.): *Unfolding webs: the dynamics of regional rural development*. van Gorcum, Assen. 149–174. p.
- VINCZE M. (2008): *Európa Gazdaságtana – Az európai gazdasági integráció elméleti és gyakorlati kérdései*. Kolozsvár: Presa Universitară Clujeană – Kolozsvári Egyetemi Kiadó.
- VINCZE M. (2013): A vidékfejlesztés problémáinak rendszerszemléletű megközelítése. Romániai sajátosságok. *Erdélyi Múzeum*, 75(3).
- WEINGARTEN, P. (2024, november 11.): Thünen Institute. <https://www.thuenen.de/en/thuenen-topics/long-term-policy-concepts/reform-of-the-common-agricultural-policy-a-never-ending-story>. Keresőprogram: Google. Kulcsszavak: CAP reform. Lekérdezés időpontja: 2025. január 12.
- ZAJDEL, M., TOADER, C.-S., MICHALCEWICZ-KIOWSKA, M. (2019): Sustainable rural development – European Union programmes in Poland and Romania. *Lucrări Științifice*, XVII (1)(1).

M.2. A disszertáció témaköréből megjelent publikációk

1. Bíró Boróka Júlia – Csata Andrea (2015): A vidékfejlesztés helyzete Székelyföldön fejezet, in Nagy B., Péti M., Szász J. szerk.: *Székelyföld fejlesztésének és fenntarthatósági tényezőinek vizsgálata*: 165–210. p. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest, https://nski.hu/admin/data/file/20201203/szekelyfold_gazd_fejl_2015_nski.pdf
2. Csata Andrea (2012): Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában megjelenő Erdélyi Múzeum folyóirat, Kolozsvár, LXXIV, 2012/2, Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. *Fenntartható gazdaság a közszféra szerepvállalásával: gazdaságszerkezeti hiányosságok kiküszöbölése*, ISSN:1453-0961. 20-29 oldalak
3. Csata Andrea (2015): Study of rural development sustainability funded by the European Union in Harghita county, Romania In. Bodor, Á –Grünhut, Z (eds.) *Cohesion and Development Policy in Europe*, Pécs: MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, ISBN 978-963-9899-87-2
4. Csata Andrea (2018), *ANALYSIS OF ACCESSING RURAL DEVELOPMENT FUND*, Scientia, Sciendo by De Gruyter, Kolozsvár, 113–134. p., <http://www.acta.sapientia.ro/acta-econ/economics-main.htm>
5. Csata Andrea (2019): A megyei szint szerepe a településszintű vidékfejlesztési pályázatok fenntarthatóságának biztosításában a romániai Hargita megyében, Szerkesztette: Gál Zoltán – Ricz András: *A KÖRNYEZET ÉS A HATÁROK KUTATÓJA*, Tiszteletkötet Nagy Imre 65. születésnapja alkalmából, Regionális Tudományi Társaság Szabadka, 213–230. p.
6. György Otilia – Csata Andrea (2009): Hargita megye versenyképessége a Központi Régió belül, *Közgazdász Fórum*, Kiadó: Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 2009/4–5., 39–50. p. ISSN: 1582–1986.
7. György Otilia – Péter Emőke Katalin – Csata Andrea – Fejér- Király Gergely, szerkesztette: György Otilia (2022): *Fenntartható gazdasági fejlődés*, Risoprint Kiadó, Kolozsvár, ISBN: 978-973-53-2903-7, Saját fejezet: Fenntarthatóság a vidékfejlesztésben, 159–181. p. https://www.risoprint.ro/ebooks/fenntarthato_978-973-53-2879-5_e-book.pdf
8. Kassay János – Bálint Gyöngyvér – Csata Andrea – Lázár Ede (2014): Studierea atitudinii consumatorilor față de produsele locale, mărci locale, șansele de piață ale acestor produse, în special al cașcavalului: Analiza pieței produselor lactate din zona Ciuc, Csíkszereda, Románia: Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem.
9. Kassay János – Bálint Gyöngyvér – Csata, Andrea – Lázár Ede (2014): Studierea atitudinii consumatorilor față de produsele locale, mărci locale, șansele de piață ale produselor din carne:

Analiza pieței produselor locale de carne din zona Ciuc, Csíkszereda, România: Sapienia
Erdélyi Magyar Tudományegyetem.

10. Szabó Árpád – Csata Andrea (2009): Európai uniós integráció és a mindennapi élet Székelyföldön, In: *Gazdaságpolitika – vidékpolitika*, Szerk. Csata Andrea és Elek Sándor, Scientia Kiadó, Kolozsvár, ISBN: 978.973.1970.24.0, 179–197. p.

M.3. A disszertáció témakörén kívüli publikációk

11. Csata Andrea – György Ottilia – Nagy Benedek – Szöcs Attila – Tánczos Levente József (2014): Studiu analitic asupra economiei locale din Miercurea Ciuc in. Perspective de dezvoltare urbană- Studii economico-sociale de fundamentare ale direcției de dezvoltare, Szerk.: György Ottilia, Stientia Kiadó, Kolozsvár, ISBN: 978-973-1970-82-0, 19–161. p.
12. Csata Andrea – Fejér-Király Gergely – Tánczos Levente-József (2016): A székelyföldi Hargita megye fagazdálkodásának kritikus aspektusai – „Kerekerdő közepén nincs fa” 70–80. p., szerk. Tamás János, Popp József, Baranyi Béla 70. A kapocs, Debrecen, Debreceni Egyetem, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar, 321. p., ISBN 9789634739319
13. Csata Andrea – György Ottilia – Péter Emőke Katalin – Tóth József (2022): Mikroökonómia- Makroökonómia tesztek, ed. György Ottilia, E-book, Editura Risoprint, ISBN: 978-973-53-2945-7, 139. p. Interneten elérhető: <http://www.risoprint.ro/ebooks/micromacro1.pdf>
14. Csata Andrea: Economic policy measures on the environment and energy sources for sustainability conflict in Romania. In: Éva Voszka – Gábor Dávid Kiss (2014) (eds.) *Crisis Management and the Changing Role of the State*. University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration Doctoral School in Economics, Szeged, 115–128. p. (ISBN 978-963-306-340-8)
15. Csata Andrea – György Ottilia (2011): A LEADER-csoportok stratégiájának fenntarthatósági elemzése, CD, ISBN: 978-973-53-0574-1, RISOPRINT, Cluj Napoca, 2011, Colecția Oeconomica.
16. Csata Andrea – György Ottilia (2011): Rövid távú válsághatás Hargita megyében, in. Csata Andrea Elek Sándor (szerk.), *Gazdasági válság – regionális kitekintés*, Státus Kiadó, Csíkszereda, ISBN 978-606-8052-51-9, 109–122. p.
17. György Ottilia – Csata Andrea (2013): Bevezetés a közgazdaságtanba és mikroökonómia példatár, Scientia Kiadó, Kolozsvár, ISBN: 978-973-1970-72-1.
18. György Ottilia – Csata Andrea (2009): Hargita megye helyzetének elemzése a Központi Régió belül, In: *Gazdaságpolitika – vidékpolitika*, Szerk. Csata Andrea és Elek Sándor, Scientia Kiadó, Kolozsvár, ISBN: 978.973.1970.24.0, 67–85. p.
19. György Ottilia – Csata Andrea – Fejér-Király Gergely – András Zoltán (2014): Enterpreneurial situation analysis of the development regions, In: *Regionalizare si politici regionale*, Ed. Lumen, Iasi, pag. 393–406. p., ISBN: 978-973-166-373-9.

20. Nagy Benedek szerk. (2023) (Csata Andrea fejezetszerző): Csíki közgáz – 20 éves a közgazdasági oktatás a csíkszeredai Sapientián, Mark House Kiadó, Gyergyószentmiklós.
21. Szócs Attila – Csata Andrea – Fejér-Király Gergely (2014): Conceptual model of the structural effect of brand equity on brand value, International Conference NATURA – ECON 4, Environmental Dynamics under the Impact of Economic Trends – Realities and Perspectives: 7th March 2014, Sfântu Gheorghe, Romania, ISSN 2359-9081.

Kötetszerkesztések

22. Csata Andrea – Fejér-Király Gergely – György Ottilia – Kassay János – Nagy Benedek – Tánczos Levente-József (2014): Challenges in The Carpathian Basin-Global challenges, local answers; Editura Risoprint, Cluj-Napoca, ISBN 978-973-53-1287-9.
23. Csata Andrea – Fejér-Király Gergely – György Ottilia – Kassay János – Nagy Benedek – Tánczos József Levente (2016): Value changes in a transforming economy, Risoprint Kiadó, Kolozsvár, ISBN 978-973-53-1848-2.
24. Csata Andrea – Fejér-Király Gergely – György Ottilia – Kassay János – Nagy Benedek (2016): Challenges In The Capathian Basin. Integration and modernization on the edge of Europe, Risoprint, Kolozsvár, ISBN 978-973-53-1901-4, ISSN 2558-8834.
25. Csata Andrea – Fejér-Király Gergely – Kassay János – Nagy Benedek – László Pál – Zsarnóczky Matrin (2018): Challenges In The Carpathian Basin Innovation And Technology In The Knowledge Based Economy, Risoprint, Kolozsvár, ISBN 978-973-53-2249-6.
26. Gazdasági válság – regionális kitekintés (2011), Csata Andrea (szerk.) és Elek Sándor, Státus Kiadó, Csíkszereda, ISBN 978-606-8052-51-9.
27. Gazdaságpolitika – vidékpolitika (2009), Csata Andrea (szerk.) és Elek Sándor, Scientia Kiadó, Kolozsvár, ISBN: 978-973-197-24-0.
28. Nagy Benedek – Bíró Báborka Eszter – Csata Andrea – György Ottilia – Kassay János – Koroseczné Pavlin Rita – Madaras Szilárd – Pál László – Péter Katalin – Szócs Attila – Tánczos Levente József – Telegdy Balázs (2021): *CHALLENGES IN THE CARPATHIAN BASIN: Global Challenges - Local Answers. Interdependencies or Slobalisation?* Edited by: Risoprint, Cluj- Napoca, ISBN: 978-973-53-2752-1.

M.4. Ábrajegyzék

1. ábra: A Közös Agrárpolitika kiadásai és reformjai	15
2. ábra: A vidékfejlesztés alakulása a Közös Agrárpolitikán belül	18
3. ábra: A Közös Agrárpolitika Reformjainak alakulása a kezdetektől napjainkig.....	19
4. ábra: A romániai vidékfejlesztési rendszer intézményi kerete	23
5. ábra: Önkormányzatoknak meghirdetett pályázatok megvalósításai a székelyföldi megyékben a 2014–2020-as periódusban.....	32
6. ábra: Vidékfejlesztési támogatások alakulása Romániában	36
7. ábra: A beavatkozás és kiértékelés hierarchikus rangsora, logikai kerete.....	39
8. ábra: A romániai vidékfejlesztés hiánygyűrűje	49
9. ábra. Hargita megye településeinek beosztása az országos nomenklátor szerint	58
10. ábra: Vidékfejlesztési támogatások országos maximum és minimum értékeinek összehasonlítása a Hargita megyei értékekkel mindhárom tervezési periódusban	61
11. ábra: Szignifikáns korrelációk összesítő ábrája Sapard- és a Vidékfejlesztési támogatások periódusai között	66
12. ábra: A SAPARD-időszak klaszterelemzésének eredménye	69
13. ábra: A 2007–2013-as időszak klaszterelemzésének eredménye.....	70
14. ábra: A 2014–2020-as időszak klaszterelemzésének eredménye.....	71
15. ábra: Szignifikáns korrelációk a releváns infrastruktúra változása és pályázati mutatók között 2007–2013, valamint 2014–2020 között.....	74
16. ábra: Pályázatok számának vidékfejlesztési pályázatok eloszlása Romániában, megyei szinten, 2007–2013-as pályázati időszak.....	83
17. ábra: Pályázatok számának vidékfejlesztési pályázatok eloszlása Hargita megyében, települési szinten, 2007–2013-as pályázati időszak	84
18. ábra: Mi alapján pályáztak?	87
19. ábra: Általában milyen tervezőhöz/ pályázatíróhoz szoktak fordulni?	89
20. ábra: Tervezési megbízás eloszlása a sok pályázattal és kevés pályázattal rendelkező csoportok között	89
21. ábra: Műszaki tervezés	90
22. ábra: Melyek azok a vizsgálati szempontok, amelyeket a tervezésnél még be kellene építeni a pályázatokba?	91
23. ábra: Hogyan értékeli a megyei tanács hozzájárulását a helyi gazdaságfejlesztésen?	96

24. ábra: Mit várna még el a megyei önkormányzattól, amivel a helyi gazdaság is fenntarthatóbb lenne?	96
25. ábra: Mi a véleménye a megyei tanács által létrehozott létesítmények fenntartásával kapcsolatosan, amelyeket az Önök településén hoztak létre (utak, épületek stb.)?	97
26. ábra: LEADER projektek eloszlása összesített megyei érték szerint (RON), 2007–2013-as periódus	100
27. ábra: LEADER projektek értéke Ronban kifejezve Hargita megye, települési szint, 2007–2013-as periódus	100
28. ábra: Hogyan látja a LEADER-program helyi működését?	102
29. ábra: Mennyire működnek hatékonyan a LEADER-program egyes szervezeti elemei?	103
30. ábra: A megpályázott és megvalósult LEADER-pályázatoknak minként látja a hatását?	104
31. ábra: Mi hiányzik a településről és a LEADER kertében látja megvalósíthatónak?	105
32. ábra: Mit hiányol a LEADER működésében?	106
33. ábra: Pályázatok hatásának értékelése	108
34. ábra: Az egy főre eső GDP alakulása Hargita megyében, Bukarestben és ország szinten	109
35. ábra: Havi nettó átlagjövedelem alakulása lejben kifejezve 2000 és 2020 között	110
36. ábra: Infrastrukturális ellátottság alakulása Hargita megye településein	110
37. ábra: Mi a nem EU-s pályázatok akadálya?	111
38. ábra: Az EU-s pályázatok jellemzői	112
39. ábra: Önkormányzat anyagi adottságainak és a pályázatok lehetőségeinek megítélése	113
40. ábra: Tervek hiánya mint akadályoztató tényező	114
41. ábra: A pályázati folyamat más akadályoztató tényezői, földtulajdon rendezetlen helyzete	115
42. ábra: A földterületek visszaszolgáltatásának akadályai	115
43. ábra: Milyen akadályok voltak a pályázatok végrehajtásában?	117
44. ábra: Mi okozza a pályázatok által megvalósított beruházások fenntartásában a legnagyobb nehézséget?	118

M.5. Táblázatjegyzék

1. táblázat: A vidékfejlesztés irányvonalai a Cork I és Cork II nyilatkozat alapján.....	16
2. táblázat: Románia vidéki lakosságának alakulása 1948–2021 között.....	21
3. táblázat: Példák a nagyvárosok melletti települések lakosságának változására	21
4. táblázat: Példák Hargita megyei települések lakosságának változására.....	22
5. táblázat: A 2007–2013-as és a 2014–2020-as vidékfejlesztés terveinek, intézkedéseinek összehasonlítása	29
6. táblázat: SAPARD-időszakot leíró statisztika.....	60
7. táblázat: Romániai vidékfejlesztési pályázatok, 2007–2013-as leíró statisztika.....	62
8. táblázat: Romániai vidékfejlesztési pályázatok, 2014–2020-as leíró statisztika.....	63
9. táblázat: Korrelációs számítás: Vidékfejlesztési pályázatok, a 2007–2013-as periódus és SAPARD-pályázatok.....	64
10. táblázat: Korrelációs számítás a vidékfejlesztési pályázatok 2007–2013-as periódus és a 2014–2020-as időszak pályázatai között	65
11. táblázat: Korrelációs számítás: Vidékfejlesztési pályázatok, 2014–2020-as periódus és SAPARD-pályázatok.....	66
12. táblázat: Releváns megyék GDP szerinti rangsorolása és a bukaresti értékhez viszonyított aránya	72
13. táblázat: Releváns megyék nettó átlagjövedelem szerinti rangsorolása és a bukaresti értékhez viszonyított aránya	73
14. táblázat: Infrastrukturális pályázatok és infrastrukturális mutatók korrelációi	75
15. táblázat: Korrelációelemzés eredménye a releváns infrastruktúramutatók és a támogatások között	76
16. táblázat: Korrelációs számítás, turisztikai pályázatok és releváns mutatók a 2007–2013-as időszakra vonatkozóan	77
17. táblázat: Turisztikai mutatók és támogatások közötti összefüggés a 2014–2022-es időszakban.....	78
18. táblázat: Korrelációelemzés: mezőgazdasági támogatások és releváns mutatók a 2007–2013-as időszakra.....	79
19. táblázat: Szarvasmarhalétszám-változás és támogatások közötti korreláció.....	79
20. táblázat: Mezőgazdasági gépek és támogatások közötti korreláció	80
21. táblázat: A mezőgazdasági termelés változása és a támogatások közötti korreláció.....	80
22. táblázat: Öntözőrendszerek és pályázatok közötti összefüggés a 2014–2020-os időszakban.....	81
23. táblázat: Hargita megyei vidékfejlesztési pályázatok 2007–2013 leíró statisztika.....	85

M.6. Rövid szakmai életrajz

A középiskolát 1995-ben fejeztem be a Salamon Ernő Elméleti Líceumban, Gyergyószentmiklóson, reál szaknak számító biológia–kémia szakon. Ezt követően 1995–1998 között elvégeztem a „Sf. Iosif“ Egészségügyi Technikumot Bukarestben, ahol általános egészségügyi asszisztens képzést szereztem. Ezt követően egészségügyi asszisztensként dolgoztam a „Marius Nasta“ Kórházban, Bukarestben (1998–2000), illetve a Csíkszeredai Megyei Kórházban (2000–2001). Sikeresen felvételiztem a 2001-ben induló Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemre, ahol az agrárközgazdasági szakot fejeztem be. 2005–2007 között mestertképzésen vettem részt a Lucian Blaga Egyetemen (Szeben, Románia) Gazdaságtudományi Kar Menedzsment és marketing stratégiák, politikák szakirányon. 2005 óta a Sapientia EMTE Csíkszeredai Kar, Gazdaságtudományi Tanszékén tanítok különböző beosztásokban: egyetemi gyakornok (2005–2006), majd tanársegéd (2006–2018), óraadó tanár (2018–2025). Oktatott tárgyait az idők során: Bevezetés a közgazdaságtanba, Mikroökonómia, Makroökonómia, Európai Unió Gazdaságtana, Gazdaságpolitika, Stratégia menedzsment. 2001 és 2025 között 10 kutatásban vettem részt, egy kutatásnak voltam a vezetője. 5 szakmai szervezetnek vagyok a tagja, ebből két helyi tagozatot én irányítottam két évig. Aktív tudományszervező tevékenységet folytattam 2007 és 2020 között, leginkább konferenciákat és tudományos workshopokat szerveztem. Több mint 20 publikációval rendelkezem, amelyből a legtöbb (7) hivatkozást a Scientia, Sciendo by De Gruyter kiadónál megjelent „Analysis Of Accessing Rural Development Fund” cikkem kapta.

M.7. Kérdőív polgármesteri hivataloknak

I. Általános információk a településről és az önkormányzatról

1. A község neve, a községhez tartozó települések

.....

2. Kérem, becsülje meg, hogy:

1. az aktív lakosság hány százaléka dolgozik a településen kívül?
2. az aktív lakosság hány százaléka dolgozik külföldön?
3. mekkora a munkanélküliek aránya?
4. mekkora a nyugdíjasok aránya?
5. mekkora a segélyezettek aránya? (a munkanélkülieken kívül)?

3. Van-e az Önkormányzatnak cége?

1. Igen → **Hány van?**
2. Nem → **Ugorj a 7-es kérdésre !**

4. Mivel foglalkozik ez a cég (Ha több van, mindeniket felsorolni)?

.....
.....

5. Az önkormányzat cége részt vesz-e a következők szolgáltatásában:

1. Ivóvíz
2. Szennyvíz
3. Szemétszállítás
4. Nem vesz részt egyikben sem → **Ugorj a 7-es kérdésre!**

6. Az Önkormányzat a cégen keresztül a szolgáltatások hány százalékának költségét vállalja át a lakosságtól?

1. Ivóvíz.....%
2. Szennyvíz.....%
3. Szemétszállítás.....%

7. Megítélése szerint milyen az adófizetési fegyelem a községben? Kérem, értékelje egy 1-től 10-ig terjedő skálán, ahol az 1-es azt jelenti, hogy senki nem fizet adót, a 10-es pedig, hogy mindenki időben kifizeti az adót.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

8. Hogyan látja, hosszabb távon, a jövőben az adófizetési hajlandóság:

1. nőni fog
2. csökkenni fog
3. nem változik
4. nem tudom megítélni.

9. Most az önkormányzat költségvetéséről szeretném kérdezni. Az alábbi kijelentések közül melyik illik a leginkább az önkormányzat költségvetésére?

1. komoly pénzügyi gondjaink vannak, melyek veszélyeztetik az önkormányzat mindennapi működését
2. a költségvetés éppen csak a mindennapi működés finanszírozására elég
3. a költségvetés a mindennapi működés biztosítása mellett kisebb beruházásokra is lehetőséget teremt
4. a költségvetésből nagyobb beruházásokra is futja

10. Vannak-e az önkormányzatnak (hosszú távú- több mint hat hónapos) adósságai?

1. vannak
2. nincsenek. **Ugorj a 16-es kérdésre!**

11. Mi okozta az önkormányzat adósságainak felhalmozását? **KÉRDEZŐBIZTOS: Ne olvasd fel a válaszalternatívákat! Több válasz is lehetséges!**

1. EU-s pályázat(ok) finanszírozási terhe (önrész, előfinanszírozás a cash-flowhoz)
2. Nem EU-s pályázatok finanszírozási terhe (önrész, előfinanszírozás a cash-flowhoz)
3. Az önkormányzat cégének veszteséges működése
4. Olyan más kiadások, amire nem volt fedezet
5. Alacsony adóbevétel
6. Más, éspedig.....

12. Kérem becsülje meg, hogy az önkormányzat adóssága az évi költségvetésnek hány százalékát teszi ki?

- százalék
0. nem tudja megbecsülni
 9. nem válaszol

13. A felhalmozott adósságok mennyire veszélyeztetik az önkormányzat normális működését?

1. nagyon nagy mértékben
2. nagy mértékben
3. kis mértékben
4. egyáltalán nem

0. nem tudja megbecsülni

9. nem válaszol

14. Vannak-e gondjaik a területek tulajdonba helyezésével?

1. Igen

2. Nem, minden ki van tisztázva **Ugorj a 19-es kérdésre!**

15. Kérem becsülje meg, hogy a tulajdonba helyezések hány százalékát sikerült eddig megvalósítani (kiméréssel és tulajdonlappal)?

..... százalékát

0. nem tudja megbecsülni

9. nem válaszol

16. Kérem értékelje, hogy az alábbi tényezők mennyire jelentenek problémát a földterületek tulajdonba helyezésénél. 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem, 5-ös pedig azt, hogy nagyon nagy mértékben:

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Igen is, meg nem is	Inkább igen	Nagyon nagy mértékben	NT	NV
1. az önkormányzat alkalmazottainak alkalmatlansága	1	2	3	4	5	0	9
2. az önkormányzat alkalmazottainak motivációja	1	2	3	4	5	0	9
2. megfelelő dokumentáció hiánya, ellentmondásossága (hiányzó regiszterek stb.)	1	2	3	4	5	0	9
3. nem megfelelő törvénykezés	1	2	3	4	5	0	9
4. az önkényesen eltulajdonított területek visszarendezésének nehézségei	1	2	3	4	5	0	9
5. nem jelentkezik a tulajdonosok	1	2	3	4	5	0	9
6. időhiány	1	2	3	4	5	0	9
7. egyéb, mi?	1	2	3	4	5	0	9

II. A helyi gazdaság

17. Az alábbi iparágak közül melyek jelenléte jellemző inkább az Önök községére? Kérem értékelje egy 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem jellemző, az 5-ös pedig, hogy teljes mértékben jellemző.

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Igen is, meg nem is	Inkább igen	Teljes mértékben	NT	NV
1. mezőgazdaság	1	2	3	4	5	0	9
2. erdőgazdálkodás	1	2	3	4	5	0	9
3. fafeldolgozás	1	2	3	4	5	0	9
4. más ipari tevékenység	1	2	3	4	5	0	9
5. kereskedelem	1	2	3	4	5	0	9
6. turizmus	1	2	3	4	5	0	9
7. más szolgáltatások	1	2	3	4	5	0	9

18. Kérem értékelje, hogy mennyire lenne szükség új cégekre és beruházásokra az alábbi iparágakban? Az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nincs szükség, az 5-ös pedig, hogy nagyon nagy szükség lenne.

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Igen is, meg nem is	Inkább igen	Nagy mértékben	NT	NV
1. mezőgazdasági termelés	1	2	3	4	5	0	9
2. mezőgazdasági értékesítés	1	2	3	4	5	0	9
2. erdőgazdálkodás	1	2	3	4	5	0	9
3. fafeldolgozás	1	2	3	4	5	0	9
4. más ipari tevékenység (pl. összeszerelő üzem)	1	2	3	4	5	0	9
5. kereskedelem	1	2	3	4	5	0	9
6. turizmus	1	2	3	4	5	0	9

7. más szolgáltatások (pl. informatikai cég)	1	2	3	4	5	0	9
--	---	---	---	---	---	---	---

19. Ön hogyan látja, vannak-e problémák a helyi termékek értékesítésével?

1. nincsenek
2. ritkán
3. gyakran
4. mindig

20. Ha vannak, milyen típusú termékek értékesítésével vannak problémák? (több válasz is lehetséges)

1. Mezőgazdasági
2. Kézműves
3. Erdőgazdálkodási
4. Más és pedig:

21. Mennyire jellemző az Önök községére az, hogy az önkormányzat segít a helyi vállalkozóknak a termékeik értékesítésében?

1. teljes mértékben
2. inkább jellemző
3. inkább nem jellemző
4. egyáltalán nem jellemző

22. Az alábbiakban felsorolunk néhány tényezőt, amelyek általában szükségesek ahhoz, hogy jól működjön a gazdaság. Kérem értékelje, hogy az Önök községében mennyire hiányoznak ezek a tényezők a helyi gazdaság fenntartható fejlesztéséhez? Az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem hiányoznak, az 5-ös pedig, hogy nagyon hiányoznak.

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Igen is, meg nem is	Inkább igen	Nagy mértékben	NT	NV
1. a pénz	1	2	3	4	5	0	9
2. a beruházás	1	2	3	4	5	0	9
3. a technológia	1	2	3	4	5	0	9
4. a természeti erőforrások	1	2	3	4	5	0	9
5. a megfelelő tudás	1	2	3	4	5	0	9

6. a hozzáállás, motiváció	1	2	3	4	5	0	9
7. a kitartás, ambíció	1	2	3	4	5	0	9
8. az együttműködés az emberek között	1	2	3	4	5	0	9
9. a megfelelő gazdasági kultúra, mentalitás	1	2	3	4	5	0	9
10. megfelelő szervezés	1	2	3	4	5	0	9
11. más, és pedig:	1	2	3	4	5	0	9

23. Mit gondol, mennyire jellemző az innováció a helyi gazdaságra? Az alábbi fejlesztések közül melyek fordulnak elő az Önök községében?

1. új termékeket gyártanak
2. a termelésben újszerű technológiákat alkalmaznak
3. innovatív formatervezés, design a termelésben
4. új szolgáltatásokat kínálnak
5. új értékesítési megoldásokat alkalmaznak
6. az együttműködés módja más
7. más, és pedig

24. Az alábbiakban felsorolunk néhány tényezőt, amelyek általában szükségesek ahhoz, hogy jól működjön a turizmus. Kérem, értékelje, hogy az Önök községében mennyire hiányoznak ezek a tényezők a helyi turizmus fenntartható fejlesztéséhez? Az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem hiányoznak, az 5-ös pedig, hogy nagyon hiányoznak.

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Igen is, meg nem is	Inkább igen	Nagy mértékben	NT	NV
1. a pénz, a beruházás	1	2	3	4	5	0	9
2. kulturális, néprajzi örökség							
3. a természeti látványosságok,	1	2	3	4	5	0	9

4. a megfelelő programszervezés	1	2	3	4	5	0	9
5. a megfelelő értékesítés, marketing	1	2	3	4	5	0	9
6. a helyi termékek integrálása a turizmusban	1	2	3	4	5	0	9
7. más, és pedig	1	2	3	4	5	0	9

25. Ha a helyi gazdaság működésére gondol, mi jellemző inkább: az összetartás, szolidaritás vagy a széthúzás?

1. egyértelműen a széthúzás
2. inkább a széthúzás
3. inkább az összetartás
4. egyértelműen az összetartás

26. Kérem értékelje, hogy mennyire jellemzőek az alábbi szolidaritási formák az emberek közötti együttműködésben? Az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem jellemzőek, az 5-ös pedig, hogy nagyon jellemzőek.

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Igen is, meg nem is	Inkább igen	Nagy mértékben	NT	NV
1. segítségnyújtás baleset, szerencsétlenség esetén (pl. tüzeset)	1	2	3	4	5	0	9
2. kaláka a mezőgazdaságban, építkezésben	1	2	3	4	5	0	9
3. a rászorulóknak a segítése a tehetősebbek részéről	1	2	3	4	5	0	9
4. közösségi programok, események támogatása a tehetősebbek részéről	1	2	3	4	5	0	9

5. önkéntes munka közösségi programokban	1	2	3	4	5	0	9
6. kölcsönös segítségnyújtás a rituális alkalmak megszervezésében (esküvő, temetés stb.)	1	2	3	4	5	0	9
7. családtagok, rokonok alkalmazása a vállalkozásokban	1	2	3	4	5	0	9
8. együttműködés a vállalkozók között, közösségi érdekből	1	2	3	4	5	0	9

27. Az alábbiakban néhány kijelentést fogalmazunk meg a helyi lakosság

környezettudatosságával, környezeti magatartásával kapcsolatban. Kérem értékelje,

hoggy mennyire ért ezekkel egyet: az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem ért egyet, az 5-ös

pedig, hogy teljes mértékben egyetért.

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Igen is, meg nem is	Inkább igen	Teljes mértékben	NT	NV
1. a község lakói a házaik körül vigyáznak a környezetre	1	2	3	4	5	0	9
2. a község lakói a közterületeken nincsenek tekintettel a környezetre	1	2	3	4	5	0	9
3. a háztartási hulladék szelektív kezelése megoldatlan	1	2	3	4	5	0	9
4. problémás a szennyvíz-elvezetés és tisztítás							
5. aggasztó méretű a tarló égetése	1	2	3	4	5	0	9
6. az erdővágás továbbra is komoly problémát jelent	1	2	3	4	5	0	9

7. az erdőben és a mezőn szemetelnek	1	2	3	4	5	0	9
--	---	---	---	---	---	---	---

28. Az alábbi kijelentések közül melyik jellemző inkább a községben működő cégek környezeti magatartására?

1. általában a törvény által megkövetelt minimumot sem teljesítik
2. éppen csak a törvény által megszabott feltételeknek tesznek eleget
3. a törvényen felül is tekintettel vannak a környezeti szempontokra
4. a cégek működésére erős környezettudatosság jellemző

29. Mit gondol, mi a helyi gazdaság fejlődésének a legnagyobb akadálya?

.....

30. Mit gondol, melyek a legfontosabb társadalmi problémák a községben? Soroljon fel legtöbb hármat!

1.
2.
3.

31. Mit gondol, melyek a legfontosabb környezeti problémák a községben? Soroljon fel legtöbb hármat!

1.
2.
3.

32. Mit gondol, vannak-e a községnek olyan természeti, társadalmi, gazdasági vagy kulturális értékei, amelyek nincsenek kellően kihasználva? Melyek lennének ezek? Soroljon fel legtöbb hármat!

1.
2.
3.

III. Pályázatok és pályázati eredmények fenntartása

33. Kérem becsülje meg, hogy az Európai Unió csatlakozás óta hány pályázatot adott le az önkormányzat? Kérem azokat is vegye számításba, amelyeket nem EU-s forrásból pályázott.

.....

34. Volt-e olyan pályázat, amelyet beadtak, de nem nyertek?

1. Nincs **Ugorj a 39-es kérdésre!**
2. Van

35. Milyen pályázat volt?

.....
.....

36. Mit gondol miért nem nyert?

.....

37. Mi alapján pályáztak? (több válasz is lehetséges)

1. Csak arra pályáztunk, amire szükség volt
2. Amire pályáztunk, nem volt feltétlenül szükségünk
3. Arra pályáztunk, amire lehetőségünk volt
4. Arra pályáztunk, amit tudtuk, hogy biztosan megnyerünk
5. Arra pályáztunk, amire felhívták a figyelmünket
6. Más

	40. kérdés HOVÁ PÁLYÁZTAK? Pályázati program adatai	41. kérdés FINANSZÍROZÓ	42. kérdés KIVITE- LEZŐ	43. kérdés MELYIK ÉVBEN NYERT A PÁLYÁZAT ?	44. kérdés A KIVITE- LEZÉS KEZDÉSI ÉVE	45. kérdés BEFEJEZÉS ÉVE 9999. a projekt kivitelezése folyamatban van	46. kérdés TÁMOGATÁS ÖSSZEGE
1. Komplex pályázat *							
1.1. Útépítés - műút							
1.2. Útépítés - más út							
1.3. Vízhálózat létrehozás							
1.3.1 Vízhálózat bővítés, felújítás							
1.4. Szennyvízhálózat létrehozása							
1.4.1 Szennyvízhálózat felújítása							

1.5. Oktatási intézmény felújítása							
1.6. Sportlétesítmény építése							
1.6.1 Sportlétesítmény javítása							
1.7. Turisztikai információs iroda létrehozása							
1.8. Turisztikai intézmény létrehozása							
1.9. Más, mi							
2. Útépítés – műút							
3. Útépítés – más út							
4. Vízvezeték							
5. Szennyvízvezeték							
6. Oktatási intézmény felújítása							
7. Sportlétesítmény							

8. Turisztikai információs iroda létrehozása							
9. Turisztikai intézmény létrehozása							
10. Ravatalozó építése							
11. Más, mi							

*- több komplex pályázat esetén töltsd ki a pótlapon levő táblázatot!

47. Szoktak-e a pályázati és tervezői dokumentumok elkészítésénél külsős szolgáltatást (nem a polgármesteri hivatal munkatársai) igénybe venni.

1. Igen

2. Nem, Ha **nem ugrás a 49-es kérdésre!**

48. Általában milyen tervezőhöz/pályázatiíróhoz szoktak fordulni?

	1. Helyi, a település területén levő cég	2. Helyi (megyei)	3. Nem helyi (országos)	4. Polgármesteri hivatal munkatársai	Más
Pályázatiírás					
Műszaki tervezés					

49. Mennyire ért egyet a következő kijelentésekkel? A pályázatok:

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Igen is, meg nem is	Inkább igen	Teljes mértékben	NT	NV
1. Hozzájárultak a lakosság életfeltételeinek a javulásához (a szennyvíz, ivóvíz, műút stb. kiépítése révén)	1	2	3	4	5	0	9
2. Hozzájárultak a lakosság jövedelmének a növekedéséhez	1	2	3	4	5	0	9
3. Megnövelték az önkormányzat anyagi terheit	1	2	3	4	5	0	9

(eladósodás, fenntartási költségek stb.)							
4. A lakosság anyagi terheltsége megnőtt (pl. többet kell fizetni az ivóvízért)	1	2	3	4	5	0	9
5. Gazdasági növekedést generáltak (pl. a korszerűsödő infrastruktúra miatt javultak a befektetések feltételei)	1	2	3	4	5	0	9

50. Az alábbiak közül milyen beruházások megvalósulásához járultak hozzá az EU-s pályázatok:

1. Műút:.....km
2. Más út:km
3. Vízhalózat: km
4. Csatornahálózat: km
5. Új munkahelyek száma:
6. Épületállomány bővült:
7. Létesítmények:
8. Más:

51. Hogy értékeli, összességében mennyire tekinthetőek sikeresnek a pályázatból finanszírozott projektek a helyi gazdaság fenntarthatósága szempontjából?

Értékelje 1-től 10-ig

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

52. Az alábbi kijelentések közül melyik jellemző, milyen anyagi gondot okoz a pályázat által létrehozott létesítmények fenntartása?

1. Humánerőforrás költség
2. Technikai fenntartási költség
3. Hitelteher
4. Nem jellemző a költségek növekedése
5. Más, éspedig

53. Okoztak-e környezeti problémát a pályázatok?

1. Igen
2. Nem – **ugrás az 55-ös kérdésre!**

54. Milyen környezeti problémát okoztak a pályázatok?

1. nem megfelelő helyre épült létesítmény
2. nem tájba illő a létesítmény
3. valamilyen állat vagy növény természetes élőhelyét veszélyezteti
4. szennyezést okoz
5. zajszennyezést okoznak
6. Más:

55. Okoztak-e társadalmi problémát?

- a. Nem
- b. Igen

56. Milyen társadalmi problémát okoztak?

- a. A források egyenlőtlen elosztása nőtt, azok jutottak több pénzhez, aki amúgy is többel rendelkeztek
- b. Nem oldotta meg a szociális problémát, amiért létre volt hozva
- c. Egészségügyi problémákat okoztak
- d. Konfliktust generált a társadalmi rétegek között
- e. Megnőtt a bűnözés
- f. Más.

57. Van-e olyan szempont a pályázatoknál általában, amely fenntarthatóság szempontjából a tervezésnél kimaradt és fontos lenne a következőkben figyelembe venni?

- a. Igen gazdasági, milyen
- b. Igen társadalmi, milyen
- c. Igen környezeti, melyik

d. Nincs

58. Van-e olyan szempont a pályázatoknál általában, amely fenntarthatóság szempontjából a kivitelezésnél kimaradt és fontos lenne a következőkben figyelembe venni?

- a. Igen gazdasági, milyen
- b. Igen társadalmi, milyen
- c. Igen környezeti, melyik
- d. Nincs

59. Melyek azok a vizsgálati szempontok, amelyeket a tervezésnél még be kellene építeni a pályázatokba:

- a. Humán erőforrás képzés
- b. Helyismerettel rendelkező cégek általi tervezés
- c. A helyi cégek általi kivitelezés
- d. Természeti erőforrások védelme
- e. Más:

60. Most néhány kijelentést olvasok fel Önnek a mezőgazdasági (terület alapú támogatás, amit az APIA-n keresztül lehet megpályázni) támogatások szerepéről és hasznosulásáról. Kérem mondja meg, hogy mennyire ért egyet ezekkel. 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem, 5-ös pedig azt, hogy teljes mértékben egyetért:

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Igen is, megnevezem is	Inkább igen	Teljes mértékben	N T	N V
1. a mezőgazdasági támogatások növelik a nagyobb gazdaságok piaci versenyképességét	1	2	3	4	5	0	9
2. a mezőgazdasági támogatásoknak jelentős jövedelemkiegészítő szerepe van a háztartásokban	1	2	3	4	5	0	9
3. a mezőgazdasági támogatások fontos szerepet játszanak a helyi vásárlóerő fenntartásában	1	2	3	4	5	0	9

4. a mezőgazdasági támogatások miatt többen megművelik területeiket, ezért értékesebb lett a föld	1	2	3	4	5	0	9
5. a mezőgazdasági támogatások miatt többen megművelik területeiket, ezért rendezettebb a határ	1	2	3	4	5	0	9
6. mivel azok részesülnek több támogatásban, akiknek több területük van vagy „ügyeskednek” ezért társadalmi feszültséget gerjeszt	1	2	3	4	5	0	9
7. más,	1	2	3	4	5	0	9

IV. EU-S PÁLYÁZATOK ÉS MÁS PÁLYÁZATOK összehasonlítása

61. Mi a nem EU-s pályázatok akadályja?

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Igen is, meg nem is	Inkább igen	Teljes mértékben	NT	NV
1. Az önkormányzat anyagi helyzete	1	2	3	4	5	0	9
2. A tervek hiánya	1	2	3	4	5	0	9
3. A nem megfelelő tervek	1	2	3	4	5	0	9
4. Nincs elég képzett munkaerő	1	2	3	4	5	0	9
5. A közbeszerzési eljárás	1	2	3	4	5	0	9
6. Az információk hiánya	1	2	3	4	5	0	9
7. Az idő hiánya	1	2	3	4	5	0	9
8. A terület hiánya	1	2	3	4	5	0	9
9. Helyi tanács hozzájárulása, politikai támogatása	1	2	3	4	5	0	9
10. más,	1	2	3	4	5	0	9

62. Milyen akadályok voltak a pályázatok végrehajtásában?

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Igen is, meg nem is	Inkább igen	Teljes mértékben	NT	NV
1. Az önkormányzat anyagi helyzete	1	2	3	4	5	0	9
2. A nem megfelelő tervek	1	2	3	4	5	0	9
3. Nincs elég képzett munkaerő	1	2	3	4	5	0	9
4. A közbeszerzési eljárás	1	2	3	4	5	0	9
5. Az információk hiánya	1	2	3	4	5	0	9
6. Az idő hiánya	1	2	3	4	5	0	9
7. A terület hiánya	1	2	3	4	5	0	9
8. A megfelelő minőségi munkát végző vállalkozások	1	2	3	4	5	0	9
9. A nem megfelelő szabályozási keretek, olyan törvényi keret, ami nem közbeszerzés	1	2	3	4	5	0	9
10. más.....	1	2	3	4	5	0	9

63. Mi okozza a pályázatok által megvalósított beruházások fenntartásában a legnagyobb nehézsége?

- a. A nagy technikai működtetési költség
- b. Az alkalmazottakkal járó költségteher
- c. A nagy javítás igény, gyors amortizáció
- d. A nagy hitelteher
- e. A nem megfelelő szerződések, pl.
- f. A nem rendeltetésszerű utólagos működés

Más:

Ha nem volt EU-s pályázat nem vonatkoznak a 64, 65, 66, 67, 68-as kérdések

64. Mit jelentenek az EU-s pályázatok a település életében?

- a. Nagyon fontos beruházásokat valósítottunk meg, amelyeket magunkra nem tudtunk volna
- b. Nagyon fontos beruházásokat valósítottunk meg, amelyeket magunkra csak nagyon nehezen tudtunk volna
- c. Beruházásokat valósítottunk meg, amelyeket magunkra is meg tudtunk volna valósítani, de így könnyebb volt

65. Milyen arányt tesz ki az EU-s pályázatokból megvalósított beruházás és más forrásokból megvalósított beruházás (minden más, ami nem EU-s)?

66. Mi volt az EU-s pályázatok lehívásának legnagyobb nehézsége?

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Igen is, meg nem is	Inkább igen	Teljes mértékben	NT	NV
1. Az önkormányzat anyagi helyzete	1	2	3	4	5	0	9
2.A tervek hiánya	1	2	3	4	5	0	9
3.A nem megfelelő tervek	1	2	3	4	5	0	9
4. Nincs elég képzett munkaerő	1	2	3	4	5	0	9
5. A közbeszerzési eljárás	1	2	3	4	5	0	9
6. Az információk hiánya	1	2	3	4	5	0	9
7. Az idő hiánya	1	2	3	4	5	0	9
8. A terület hiánya	1	2	3	4	5	0	9
9.Helyi tanács hozzájárulása, politikai támogatása	1	2	3	4	5	0	9
10. más:	1	2	3	4	5	0	9

67. Az Önkormányzat adósságállományát az EU-s pályázat:

- a. Nem befolyásolta
- b. Növelte

- c. Csökkentette
- d. Rövidtávon növelte, de hosszútávon megoldott egy költséges problémát

68. Miben különböztek a leginkább az EU-s és nem EU-s pályázatok: Igaz vagy hamis az alábbi kijelentés:

	igaz	hamis
1. Az EU-s pályázat megírása könnyebb volt		
2. Az EU-s pályázat időigényesebb volt		
3. Az EU-s pályázat közbeszerzési eljárása nehezebb volt		
4. Az EU-s pályázat elszámolása könnyebb volt		
5. Az EU-s pályázat lebonyolítása nehezebb volt		
6. Az EU-s pályázat hatása kisebb volt		
7. Az EU-s pályázat költségvetési terhei kisebbek voltak		
8. Az EU-s pályázat humánerőforrás terhei nagyobbak voltak		

Más nagy eltérés

V. MEGYEI TANÁCS SZEREPE A HELYI FEJLESZTÉSEKBEN

69. Hogyan értékeli a megyei tanács hozzájárulását a helyi gazdaság fejlesztésében?

- a. Nélküle nem is tudnánk létezni. Miért?
- b. Nagyon fontos volt, számottevő hatása van a helyi gazdaságra, fejlesztésekre
- c. Fontos, de nem számottevő a hatása
- d. Kis hatása van
- e. Nincs hatása
- f. Akadályozza tevékenységünket
- g. Más:

70. Mit várna még el a megyei önkormányzattól, amivel a helyi gazdaság is fenntarthatóbb lenne?

- a. Segítsen a helyi beruházások ide vonzásában
- b. Nagyobb befektetések vonzása
- c. Javítson az együttműködés mentén
- d. Adjon több pénzt

- e. Adjon új ötleteket
- f. Más:

71. Mi a véleménye a megyei tanács által létrehozott létesítmények fenntartásával kapcsolatosan, amelyeket az Önök településén hoztak létre (utak, épületek stb.)?

- a. Nem volt ilyen
- b. Nem is lenne igazán szükség rá
- c. Szükség volt a beruházásra, de nehezen tudjuk fenntartani
- d. Szükség volt a beruházásra, mert mi nem tudtuk megoldani, de fenn tudjuk tartani
- e. Más:

VI. LEADER PROGRAM

72. Melyik LEADER térségnek tagja a község?

Amennyiben nem tagja valamelyik LEADER csoportnak ez a blokk kimarad

73. Milyen kiírások valósultak meg a LEADER program keretében?

74. Hogyan látja a LEADER program helyi működését (több válasz is lehetséges)?

- 1. Jó az elképzelés, de még nem működik megfelelően
- 2. Fontos helyi problémákat tudunk megoldani
- 3. Ez is az ügyesebb településeknek használ leginkább
- 4. Nem tudjuk megfelelőképpen kihasználni
- 5. Fontos információs központ
- 6. Más:

75. Mennyire látja el a LEADER program az alábbi funkciókat?

	Egyáltalán nem látja el	Nem látja el	El is látja meg nem is	Ellátja ezt a funkciót	Nagyon jól ellátja a funkciót	NT	NV

Információs szolgáltatás terén							
Helyi problémafeltárásában							
Helyi problémák megoldásában							
Integratív szerep községek között							
Helyi gazdaságserkentőként							
Helyi érintettek közötti kommunikáció segítése							
Önszerveződés megerősítésében							
Más éspedig							

76. Mennyire működnek hatékonyan a LEADER program egyes szervezeti elemei?

	Egyáltalán nem	Inkább nem	Igen is, meg nem is	Inkább igen	Teljes mértékben	NT	NV
helyi akciócsoporth							
helyi iroda							
irányító hatóság							
Önkormányzatok együttműködése							
magánszféra részvétele							

nonprofit intézmények részvétele							
--	--	--	--	--	--	--	--

77. A megpályáztatott kiírásoknak, megvalósult pályázatoknak miként látja a hatását? (Több válasz is lehetséges)

- a. Fontos hatása van a helyi gazdaságra, éppen a hiányzó dolgok jelennek meg
- b. Kevés pályázat volt, ezért a hatás elenyésző
- c. Nem érzékelhető még a hatás
- d. Nem létező problémákat oldott meg
- e. Új problémákat hozott a felszínre
- f. Más

78. Mi az, ami még hiányzik a településen, és LEADER-en belül látja megvalósíthatónak (több válasz is lehetséges)

- a. Szociális ellátó központ
- b. Helyi termékértékesítési központ
- c. Cigányok integrációja
- d. Jobb turisztikai infrastruktúra
- e. Gazdasági központ
- f. Más

79. Mit hiányol a leginkább a LEADER működésében? (több válasz is lehetséges)

- a. Jobb informáltságot
- b. Jobb menedzsmentet
- c. A programok jobb előkészítését
- d. A helyi igények jobb feltérképezését
- e. Jobb együttműködést
- f. A programok hatását
- g. Más és pedig

80. Összességében hogyan ítéli meg a LEADER tevékenységet?

.....

.....

.....

.....

.....

IV. Jövőkép

81. Véleménye szerint mivel van a legnagyobb gond, mi a fejlődés legnagyobb akadálya a településén?

1. A pályázatok hiánya
2. A pénzhiány
3. A politikai kapcsolatok hiánya
4. A befektetők hiánya
5. A nem megfelelő emberanyag, humánerőforrás
6. A természeti környezet
7. Az emberek együttműködési hiánya
8. A bizalom
9. Más, éspedig

.....

82. Mire lenne a leginkább szüksége a településnek

.....

.....

83. Ha a pénz nem lenne korlát, mit valósítana meg a településen a következő EU-s költségvetési ciklusban (2014-2020)?

.....

.....

84. Mit javasolna a magasabb szintű hatóságoknak (megyei önkormányzat, kormány), milyen projekteket valósítson meg, ami nem Önökhöz tartozik, de szükség lenne rá, pozitív hatása lenne a településre?

.....

.....

.....

85. Milyen a visszajelzés az önkormányzat munkájáról

1. Nincs visszajelzés
2. Van visszajelzés, de mindig kritikus
3. Van visszajelzés, néha kritikus, néha pozitív
4. Van visszajelzés, és mindig csak dicsérnek
5. Más éspedig.....

86. Hogyan látja a települése jövőjét 2020-ig?

- a. Biztosan jól fog fejlődni a település
- b. Lehet, hogy fejlődni fogunk
- c. Nem fogunk tudni fejlődni
- d. Hanyatlani fog a település
- e. Más, éspedig

87. Mi az, amit gazdasági fenntarthatóság szempontjából nagyon fontosnak tart, és jelen kérdőívben nem szerepel?

Köszönöm az együttműködést!

M.8. Interjúvezető polgármesterek

Tisztelt Községvezető!

Az európai uniós pályázatok hatását vizsgálom, és a következőkben ezzel kapcsolatos kérdéseket fogalmazok meg. Alább az általam megfogalmazott kérdések, amelyek csak orientatív jellegűek, az európai uniós pályázatok fenntarthatósága érdekelne leginkább.

Interjúvezetők

1. Mennyi Európai Unió pályázata volt a községnek?
2. Milyen tapasztalatai voltak az uniós pályázattal kapcsolatosan?
3. Melyek a pályázás akadályai?
4. Melyek a kivitelezés akadályai?
5. Melyek a működtetési, fenntartási problémák?
6. Helyi gazdaság fenntartásában és fejlesztésében milyen jelentősége van a pályázatoknak:

(Identitás)

- a. Tervezésben mennyire vettek részt a helyiek?
 - b. Kik voltak a tervezők (helyiek vagy mások, milyen messziről, milyen típusú cégek-országos cégek stb.)?
 - c. Kik nyerték meg a kivitelezést? Megítélése szerint milyen részben vettek részt a helyi cégek a kivitelezésben, a pályázati pénz mekkora része került vissza a gazdaságba?
 - d. A helyi gazdaság szereplői milyen eséllyel vesznek részt ezeken a pályázatokon.
 - e. Körülbelül mennyi pénz maradt a helyi gazdaságban (arányaiban)
7. Volt a pályázatoknak közösségépítő, társadalmi szerepe? Esetleg az önkénteséget segítette? Egyáltalán jelen van-e az önkéntesség, van-e szerepe azutólagos fenntartásban?
- Tervezésnél be voltak-e vonva az érintettek, hogy nézett ki a tervezési folyamat?

8. Létezik-e tudásátadás, tapasztalatátadás (tanulságok, tapasztalatok és tudás megosztása) polgármesterek között, esetleg helyi vállalkozókkal is?
9. Részvétel a döntéshozatalban: aktívan részt vesz-e a közösség a helyi ügyekkel kapcsolatos döntéshozatalban, tervezésben, milyen szinten van bekapcsolva a közösség
10. Utólagos fenntartásban mennyire tud bekapcsolódni a közösség? A létrehozott egységek állagát hogyan őrzik meg? Garanciális feltételeken túl, hogyan tudják megőrizni a pályázattal létrehozott javak vagy más javak állapotát.
11. Mennyire terhelte meg a költségvetést a pályázat, a kivitelezés és a fenntartást? Van-e saját bevétele a közösségnek?
12. Az utólagos fenntartásban a cégek hogyan viselkednek? Elvégzik-e időben a javításokat? Egyáltalán csődbe mentek-e? Túl hosszú garanciát vállaltak-e, amit nem tudnak teljesíteni? Garanciális feltételek megakadályozzák-e a községet, hogy a befektetések állapotát megfelelőképpen megőrizték?
13. Túl olcsó volt, ezért nem lehetett megfelelő minőségben kivitelezni? Hogy lehet beépíteni a minőségi kritériumokat?
14. Közbeszerzési rendszer és ezzel kapcsolatos tapasztalatok?
15. A munkálatok kivitelezésénél ki volt a munkafelügyelő? Megfelelően tudja-e képviselni a tanács érdekeit? (ez is liciten zajlik)
16. Mi a tapasztalata az EU-s és országos források lehívásánál? Hogyan hasonlítaná össze őket?
17. Volt-e a kivitelesé során, vagy utána a környezettel kapcsolatosan?
18. Hogy látja szükséges-e a Megyei tanács beavatkozzon a pályázatok utólagos elszámolásában (pénzügyi, vagy fenntartásában)?
19. Hogyan ítéli meg az aktuális pályázati ciklust? Milyen beruházásokat terveznek a jövőben? Ezekhez milyen forrásokat hívnak le és miért?
20. Hogyan látja a községet?

21. Milyen típusú (akár EU-s pályázatra lenne szükség leginkább?)
22. Milyen adatokat kellett szolgáltatassanak a megvalósítás végén: pl. hány személy kapott munkát, hány km. út készült el stb.?
23. LEADER-rel kapcsolatos tapasztalatok? Valóban alulról jövő kezdeményezés? Milyen közösségépítő erőt lát a résztvevők és a közösség szintjén?
24. Min változtatna? Mit javasolna?

M.9. Klaszterelemzések ANOVA és Klasztercenter táblázatai

Klaszterelemzés SAPARD időszak ANOVA táblázata

	Cluster		Error		F	Sig.
	Mean Square	df	Mean Square	df		
Zscore: munkanélküliek száma	4,247	2	,829	38	5,123	,011
Zscore: aktív cégek száma	13,578	2	,338	38	40,168	,000
Zscore: mezőgazdasági terület nagysága	2,574	2	,917	38	2,807	,073
Zscore: vidéki lakosság száma	9,461	2	,555	38	17,058	,000
Zscore: GDP/ fő	12,095	2	,416	38	29,073	,000
Zscore: Sapard pályázatok értéke	9,684	2	,543	38	17,835	,000

Forrás: SPSS eredménytábla, saját szerkesztés

Klaszterelemzés SAPARD időszak Final Cluster Centers táblázata

	Final Cluster Centers		
	Cluster		
	1	2	3
Zscore: munkanélküliek száma	,68026	-,36138	,49529
Zscore: aktív cégek száma	,26440	-,59735	1,33473
Zscore: mezőgazdasági terület nagysága	,72471	,00482	-,44687
Zscore: vidéki lakosság száma	1,51381	-,43890	,18897
Zscore: GDP/ fő	,47693	-,58989	1,18856
Zscore: Sapard pályázatok értéke	1,56010	-,42818	,13440

Forrás: SPSS eredménytábla, saját szerkesztés

2007-2013 időszak klaszterelemzés táblázatai

Klaszterelemzés: a 2007-2013-as időszak ANOVA táblázata

ANOVA

	Cluster		Error		F	Sig.
	Mean Square	df	Mean Square	df		
Zscore: pályázati érték	4.831	2	.793	37	6.093	.005
Zscore: munkanélküliek száma	12.452	2	.381	37	32.688	.000
Zscore: aktív cégek száma	12.122	2	.399	37	30.395	.000
Zscore: vidéki lakosság száma	13.301	2	.335	37	39.691	.000
Zscore: GDP egy főre fő ezer RON	7.450	2	.651	37	11.437	.000
Zscore: mezőgazdasági terület nagysága	7.686	2	.639	37	12.036	.000

Forrás: SPSS eredménytábla, saját szerkesztés

Klaszterelemzés: a 2007-2013 –as időszak Final Cluster Centers táblázata

Final Cluster Centers

	Cluster		
	1	2	3
Zscore: mezőgazdasági terület nagysága	-,37832	1,21683	,20516
Zscore: munkanélküliek száma	-,62507	-,43747	,99176
Zscore: aktív cégek száma	-,58747	2,19931	,23598
Zscore: vidéki lakosság száma	-,71041	-,07112	1,0135 4
Zscore: GDP egy főre fo ezer RON	-,13741	2,40306	-,44844
Zscore: pályázati érték	,07328	-,34239	-,01129

Forrás: SPSS eredménytábla, saját szerkesztés

2014-2020-as időszak klaszterelemzés táblázatai

Klaszterelemzés: a 2014-2020-as időszak ANOVA táblázata

ANOVA

	Cluster		Error		F	Sig.
	Mean Square	df	Mean Square	df		
Zscore: Regisztrált munkanélküliek	11,396	2	,453	38	25,165	,000
Zscore: Aktív vállalatok száma	15,505	2	,237	38	65,530	,000
Zscore: vidéki lakosság 2020	9,247	2	,566	38	16,340	,000
Zscore: Egy főre eső GDP	14,411	2	,294	38	48,993	,000
Zscore: Mezőgazdasági terület	1,033	2	,998	38	1,035	,365
Zscore: Vidékfejlesztési pályázatok értéke 2014-2020	,199	2	1,042	38	,191	,827

Forrás: SPSS eredménytábla, saját szerkesztés

Klaszterelemzés: a 2014-2020-as időszak Final Cluster Centers táblázata

Final Cluster Centers

	Cluster		
	1	2	3
Zscore: Regisztrált munkanélküliek	1,76101	-,40109	-,01529
Zscore: Aktiv vállalatok száma	,07751	-,56670	1,58546
Zscore: vidéki lakosság 2020	1,06552	-,50514	,74894
Zscore: Egy főre eső GDP	-,01511	-,53130	1,54495
Zscore: Mezőgazdasági terület	,23227	-,16899	,33336
Zscore: Vidékfejlesztési pályázatok értéke 2014-2020	-,16370	-,01749	,15967

Forrás: SPSS eredménytábla, saját szerkesztés

M.10. Köszönetnyilvánítás

A dolgozatom elkészülésében szinte minden körülöttem levő személynek köszönettel tartozom, hiszen mindenki segített valamiképpen, ha nem mással, akkor az elfogadással.

Köszönöm vezető tanárainknak, dr. Gál Zoltán és dr. Nagy Imre professzoroknak, akik megbíztak bennem, elfogadták a vezetésemmel járó nehézségeket, mindenben segítettek és támogattak.

Köszönöm dr. Szabó Kingának és Laczkó Katalinnak, akik bármilyen kérdéssel is fordultam hozzájuk az adminisztráció rögzös útjain, mindig készségesen segítettek.

Köszönöm a családomnak, akik mindenben támogattak és segítettek, mellettem voltak, elviselték a hiányomat és a feszült időszakokat is. Különösen köszönöm férjemnek, Csabának, akinek a folyamatos támogatása nélkül nem tudtam volna teljesíteni ezt a mérföldkövet.

Köszönöm a módszertani segítségnyújtást és tanácsadást dr. Csata Zsombornak, dr. Bálint Gyöngyvérnek, dr. Sándor Zsoltnak, dr. Fejér-Király Gergelynek, dr. Tóth Józsefnek.

Hálásan köszönöm a mindenkori vezetőim segítségét és támogatását dr. Elek Sándornak és dr. György Ottiliának, dr. Illyés Lászlónak. Kiemelten szeretnék köszönetet mondani dr. Makó Zoltánnak, aki dékánként a kérdőívek kitöltésében külön támogatott.

Köszönöm mindazoknak, akik drukoltak, lelkesítettek: Tamás Zsuzsának, Bede Rékának. Köszönöm a barátaimnak, akik igazi szurkolói kört fontak körém.

Köszönöm a polgármestereknek, akik fogadtak a hosszú kérdőívemmel, akik önzetlenül segítettek információkkal és válaszoltak az interjúkérdéseimre, valamint a megyei Vidéki Beruházások Kifizetési Ügynökségének vezetőjének, a megkeresett pályázatíró cég munkatársainak.